



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Eylem ASLAN

TÜRK- İSLAM FELSEFESİNDE BEYTÜ'L HİKME VE FELSEFE ÇALIŞMALARI

Felsefe Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Eylem ASLAN

TÜRK- İSLAM FELSEFESİNDE BEYTÜ'L HİKME VE FELSEFE ÇALIŞMALARI

Danışman

Dr. Öğr. Üy. Ayşegül DOĞRUCAN

Felsefe Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Eylem ASLAN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Kevser ÇELİK (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üy. Ayşegül DOĞRUCAN (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üy. Ekin Kaynak İLTAR (İmza)

Tez Başlığı: TÜRK-İSLAM FELSEFESİ TARİHİ AÇISINDAN BEYTÜ'L HİKME'NİN
ÖNEMİ VE FELSEFE ÇALIŞMALARI

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : / /201 ...

Mezuniyet Tarihi : ./ /201 ...

(İmza)

Prof. Dr. İhsan BULUT

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türk-İslam Felsefesinde Beytü'l Hikme ve Felsefe Çalışmaları” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eslere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Eylem ASLAN



T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	EYLEM ASLAN
Öğrenci Numarası	20165231006
Enstitü Ana Bilim Dalı	Felsefe Ana Bilim Dalı
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr Üyesi, Ayşegül Doğrucan
Tez Başlığı	Türk- İslam Felsefesinde Beytül Hikme ve Felsefe çalışmaları
Turnitin Ödev Numarası	1150125646

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 79 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 08/07/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç %3

alıntılar dahil %3 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

... .. / / ...201.....(imzası)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	ii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	iv
SUMMARY	v
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

BEYTÜ'L HİKME'NİN KURULUŞU VE DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1 Dönemin Genel Özellikleri	4
1.2 Beytü'l Hikme'nin Kuruluşuna Etki Eden Nedenler	10
1.3. Beytü'l Hikme'nin Kuruluşu Bölümleri ve İşleyişi	13
1.3.1 Mansur Dönemi (714-775) Beytü'l Hikme	14
1.3.2 Mehdi Dönemi Beytü'l Hikme	16
1.3.3 Harun Reşit (763-809) Dönemi Beytü'l Hikme	18
1.3.4 Me'mun (786-833) Dönemi Beytü'l Hikme.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

BEYTÜ'L HİKME'NİN YAPISI VE FAALİYETLERİ

2.1. Beytü'l Hikme'nin Yapısı ve Faaliyetleri	24
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYTÜ'L HİKMEDE TERCÜME FAALİYETLERİ BİLİM VE FELSEFE ÇALIŞMALARI

3.1.Hüneyn b. İshak (193/813- 260/873)	32
3.2 Sabit b.Kurra (211/826- 288/901)	36
3.3. Kindi (185/801- 252/867).....	39

3.4. Harezmi (Ö.232/846)	45
3.5. Şakiroğulları (Muhammed, Ahmed, Hasan)	48

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BEYTÜ'L HİKME'NİN DÜŞÜNCE TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

4.1. Beytü'l Hikme'nin Kendi Dönemine ve Daha Sonraki Dönemlere Etkileri.....	55
4.2. Türk- İslam Felsefesi Tarihi Açısından Önemi.....	60
4.3. Beytü'l Hikme Bağlamında Oryantalizm.....	62
SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA.....	75
ÖZGEÇMİŞ	79

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 3.1 Beytü'l Hikme Çatısı Altındaki Mütercimlerin Listesi	52
--	----

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	: adı geçen eser
bkz	: bakınız
çev.	: çeviren
ed.	: editör
Haz.	: hazırlayan
M.Ö.	: milattan önce
M.S.	: milattan sonra
s.	: sayfa
sn.	: saniye
vs.	: ve saire
vb.	: veya benzeri
TDV.	: Türk Diyanet Vakfı
yay.	: yayın
y.y.	: yüz yıl

ÖZET

Bu çalışma, Beytü'l Hikme'nin kurulduğu 800'lü yıllardan, Abbasi Devleti'nin çöküşüne kadarki zaman zarfı içerisinde, yapılan bilimsel çalışmaların Türk-İslam Felsefesi açısından yerini ve önemini açıklamayı hedeflemektedir.

Beytü'l Hikme'nin kurulduğu dönemde halifelerin çeşitli teşvik ve destekleriyle dört bir taraftan getirilen eserlerin burada toplanması, birçok yazma eserin kaybolmasını engellemiştir. Örneğin bu dönemde pek çok Antik Yunan eseri Beytü'l Hikme içerisinde korunmuş ve Türk-İslam filozofları tarafından bu eserler üzerinde pek çok yeni çalışma yapılmıştır.

İslam Devleti Beytü'l Hikme'nin kurulduğu 9. yüzyıldan, Abbasi Devleti'nin çöküşüne kadarki süreçte “Altın Çağını” yaşamıştır. Türk-İslam felsefesinde isimlerinden söz edilen, Hüneyn b. İshak, Sabit b. Kurra, Kindi, Harezmi ve Şakiroğulları gibi önemli mütercimler ve filozoflar bu dönemde yaşamıştır. Ayrıca bu filozoflar hem kendi çağında hem de kendinden sonraki çağlarda büyük yankı uyandırmışlardır.

Tezimizde, Beytü'l Hikme içerisinde muhafaza edilen Antik Yunan mirası, bu mirasın Türk-İslam düşünce geleneğine katkıları ve bu gelenekte nasıl geliştirildiği ele alınmıştır. Kütüphane, tercüme merkezi ve rasathane olarak kullanılan Beytü'l Hikme'de yapılan çalışmaların sonraki asırlara ve Batı Medeniyetine etkisi incelenmiş ve düşünce tarihçileri açısından bu etkinin doğru değerlendirilip değerlendirilmediği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beytü'l Hikme, Türk İslam Felsefesi, Hüneyn b. İshak, Sabit b. Kurra, Kindi, Harezmi, Şakiroğulları

SUMMARY
**BEYTÜ'L HİKME AND PHILOSOPHY STUDIES IN TURKISH-ISLAMIC
PHILOSOPHY**

This study aims to explain the place and importance of scientific studies in terms of Turkish-Islamic Philosophy during the period from the foundation of Beytü'l Hikme in 800's, to the collapse of Abbasid State.

The collection of works brought from all sides by various incentives and support from the caliphs during the period when Beytü'l Hikme was founded, prevented the loss of many manuscripts. For example, during this period many ancient Greek works were preserved in Beytü'l Hikme and many new studies were made by Turkish-Islamic philosophers.

The Islamic State had lived its "Golden Age" from the 9th century when the Beytü'l-Hikme was founded until the collapse of the Abbasid State. Important translators and philosophers such as Hüneyñ b. Isaac, Sabit b. Kurra, Kindi, Harezmi and Şakiroğulları had lived in this period. In addition, these philosophers aroused great repercussions both in their own age and other periods.

In this thesis, the ancient Greek heritage preserved in Beytü'l Hikme, its contributions to the Turkish-Islamic thought tradition and how it was developed in this tradition were discussed. The effect of the studies carried out in Beytü'l Hikme, which was used as a library, translation center and observatory, on the following centuries and Western Civilization and whether this effect has been evaluated correctly from the historians of thought was examined.

Keywords: Beytü'l Hikme, Turkish-Islamic Philosophy, Huneym b. İshak, Sabit b.Kurra, Kindi, Harezmi, Şakiroğulları

ÖNSÖZ

Beytü'l Hikme, kuruluşundan kısa bir zaman sonra evrensel bir nitelik kazanarak bilimsel faaliyetlerin yürütüldüğü bir kurum halini almıştır. İslam Medeniyetinde “Altın Çağ” olarak nitelendirilen dönemdeki çalışmaların büyük bir kısmı çatı altında gerçekleşmiştir. Siyasi, tarihi ve kültürel anlamda önemli olaylara ev sahipliği yapmış olan bu kurum, oryantalist araştırmacılar tarafından birtakım çarpıtmalara maruz kalmıştır. Tarih içerisinde bir bilim merkezi olmasına ve kütüphane yalnızca bir bölümünü oluşturmasına rağmen Beytü'l Hikme sadece bir kütüphane olarak nitelendirilmiştir. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar bunun bir yanılgıdan ibaret olduğu gün yüzüne çıkarmıştır. Oryantalistler tarafından bu kurumun döneminde bulunduğu asıl gerçek konumu gizlenmeye üstü örtülmeye çalışılmıştır.

“Türk-İslam Felsefesinde Beytü'l Hikme ve Felsefe Çalışmaları” isimli çalışmamız ile Beytü'l Hikme'nin kuruluşundan yıkılışına kadar olan süreci kaynaklar bağlamında inceledik. Ancak Beytü'l Hikme'nin, Moğol istilasında uğradığı yıkım, pek çok kaynağın günümüze ulaşmamasına sebep olmuştur. Buna ek olarak oryantalist araştırmacıların yarattığı algı, sınırlı bir kaynak çerçevesinde çalışmamızı ele almamıza neden olmuştur. Bu çalışmamız ile daha önceden Türk-İslam Felsefesi tarihi açısından ele alınmamış olan bu kurumun önemi, yeri ve etkileri belirtilmeye çalışılmıştır.

Bu tezi hazırlarken bana her durumda desteğini, ilgisini, sevgisini ve tahammülünü hiç kaybetmeyen değerli hocam Ayşegül Doğrucan'a şükran ve minnetlerimi sunarım.

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde olaylar neden sonuç ilişkisi bağlamında ilerlemektedir. Yaşanan her olay kendinden öncekinin sonucu, kendinden sonrakinin de nedeni durumundadır. Kendilerini dışarıdan gelen bütün etkileşime kapatan medeniyetler ise evrenselliklerini kaybedip tarih sayfalarında kaybolmuşlardır. Her medeniyet kendinden önceki medeniyetlerin bilimsel, kültürel ve geleneksel vb. miraslarından etkilenmiştir.

Genellikle büyük kırılmalar ise farklı büyük medeniyetlerin ya da kültürlerin karşılaşp birbirlerini etkilemeleri sonucu meydana gelmiştir. Bu kırılmalar içerisinde bilim ve felsefe alanında büyük etkileşimler gerçekleşmiştir. Bu durum hızlı bir şekilde bilim ve felsefenin ilerlemesini ve gelişmesini sağlamıştır.

İnsanlık tarihinin genel anlamda kaderini belirleyecek olan en büyük karşılaşmalardan birinin Antik Yunan ve İslam medeniyeti arasında meydana geldiğini ifade edebiliriz. Kadim iki medeniyetin karşılaşması ve etkileşimi bilim, felsefe, sanat, mimari vb. birçok alanda gelişmeye ve ilerlemeye neden olmuştur.

İslam Medeniyeti ile Yunan Kültürünün genel anlamda ilk karşılaşması, Arap Fetih hareketi kapsamında, Müslümanların M.S. 641 yılında İskenderiye'yi fiilen ele geçirmesiyle başlamıştır. Yunanlılardan İslam Medeniyetine geçen kültürün kökleri, Mısır ve Mezopotamya olup, Yunan'da kendini geliştirerek Helenizm ile doruk noktasına ulaşmıştır. Böylelikle İslam medeniyeti Helenizm ile tanışmıştır. Büyük İskender (M.Ö.356-323) dönemiyle Irak Suriye ve Mısır'da yoğun bir şekilde Yunan kültürü gelişme göstermişti. Müslümanların İskenderiye'yi ele geçirmesiyle bu iki kadim medeniyet arasında etkileşim meydana gelmiştir.

Medeniyetler arasındaki bu karşılaşmalarda meydana gelen etkileşim ise tercüme hareketinin vuku bulmasını sağlamıştır. İlk etapta küçük bir şekilde oluşan tercüme hareketi etkileşimin artmasıyla ihtiyaç halini almış ve bu doğrultuda birçok okulda geniş ölçüde tercümelere yer verilmiştir. Bu okullarda bilim ve felsefe alanında Antik Yunan'dan da birçok eser tercüme edilmiştir.

Bu okullar içerisinde en önemlilerinden biri olarak, hem kendi döneminde hem de daha sonraki dönemlerde büyük yankı uyandıran Beytü'l Hikme'yi ifade edebiliriz. Beytü'l Hikme, döneminde önemli bilim, felsefe, tıp merkezi halini almıştır.

Beytü'l Hikme'nin bir kurum halini aldığı kuruluş aşaması uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Son halini alması ise Abbasî halifesi Mansur döneminde başlayıp Me'mun dönemine kadar uzanmaktadır. Altın çağı olarak nitelendirebileceğimiz dönemini ise halife Me'mun zamanında (813-833) yaşamıştır. Beytü'l Hikme tercüme, kütüphane ve rasathane olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktaydı. Dünyanın birçok yerinden bilim insanları bu merkeze gelip bilimsel çalışmalarını yürütüyorlardı. Bu kurum çatısı altında felsefe, matematik, astroloji ve tıp gibi alanlarda yapılan tercüme çalışmalarıyla bu bilimlerin İslam Dünyasında önemli bir yer edinmesini sağlanmıştır. Bu çalışmalar, İslam Medeniyetinde Altın Çağın yaşanmasını beraberinde getirmiştir.

Hıristiyan felsefesi Agustinus sonrası ağır duraklama dönemine girmiştir. Yaşanılan bu durum, daha sonra bu dönemin bazı araştırmacılarca karanlık çağ olarak nitelendirilmesine neden olmuştur¹. Ancak bu dönemin tamamen bir karanlık çağ olmadığını söyleyen araştırmacılar da vardır. Ortaçağ felsefesinin din temeli üzerinde yükselmesinden dolayı, bilim temelli modern pozitivist felsefenin etkisi altında kalan modern insan için bu dönemdeki felsefeyi anlamak zor olmuştur. 20.yüzyıla kadar Ortaçağ dönemi yeni bilimsel ve matematiksel çalışmaların uzağında olduğu ve temeli olmayan spekülasyonlardan oluştuğu gerekçesiyle tamamen karanlık bir çağ olarak nitelendirilmiştir. Ortaçağ dönemini kendinden sonraki çağın değerleri yargılama onları yanlış sonuçlara götürmüştür. Tarih kitaplarının çoğunda bu dönemde gerçekleştirilen felsefe çalışmalarına yer verilmemiş ve İslam felsefesini de yok saymışlardır. Ancak bugün bazı bilim tarihçileri Rönesans dönemine ait bazı bilimsel düşüncelerin daha öncesinde Ortaçağ döneminde de ele aldığını göstermişlerdir. Örneğin 13. yüzyıl filozofu Roger Bacon (1214-1292) ortaya koyduğu çalışmalarıyla modern bilim düşüncesi geleneğinin bir öncüsü olabilir². Genel olarak literatürlerde Ortaçağın, modernite üzerindeki etkilerine yer vermeyerek kendiliğinden hiçbir bağa ihtiyaç duymadan ortaya çıktığı görüşüne yer verilir³. Bu dönemdeki Ortaçağ felsefesini tamamen karanlık bir dönem olarak adlandırmak hata olur.

İslam Medeniyeti altın çağı yaşadığı dönemde Batı, bazı araştırmacılarca karanlık Ortaçağ olarak adlandırılan dönemini yaşıyordu. Bu dönemde Türk-İslam filozoflarının eserlerinin, Batı dünyasına geçişi Arapçadan Latinceye tercüme

¹ Cevizci, 2001: 203

² Cevizci, 2001: 16

³ Doğrucan, 2009: 397

hareketinin önünü açmıştır. Bu tercüme hareketi, Batı dünyasında Rönesans'ın ortaya çıkışını hazırlayan öncülleri oluşturmuştur. Ancak bu durum yıllarca, bilhassa görmezden gelinmiştir.

Bu dönemde İslam medeniyetinde yapılan çalışmalar ve bunların Batı'ya geçiş yolları çalışmamızda incelenecektir. Bu doğrultuda Türk- İslam filozoflarının, Batı dünyasına etkileri tezimiz doğrultusunda ele alınarak, kaynaklar bağlamında incelenecektir. Bu bağlamda Türk-İslam filozoflarının Rönesans'ı ortaya çıkaran koşullar içerisindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çalışmaları, Beytü'l Hikme'ye daha doğru pencereden ışık tutabilmek için dönemin genel özelliklerini göz önünde bulundurarak gerçekleştireceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEYTÜ'L HİKME'NİN KURULUŞU VE DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Beytü'l Hikme ya da diğer ismiyle *Bilgelik Evi* Abbasilerin hüküm sürdüğü 800'lü yıllarda Bağdat'ta kurulmuştur. Belli bir süreç içerisinde kurulan Beytü'l Hikme, İskenderiye kütüphanesinden (M.Ö 326) sonra ikinci en büyük kütüphane olma özelliğini taşımaktadır. Abbasi halifesi Mansur döneminde (754-775) tohumları atılmış ve sonra halife Harun Reşit de (786-809) destek vermiştir. Ancak son halini ise halife Me'mun zamanında (813-833) almıştır. Halife Mansur döneminde ilk kez Hint ve İran eserleri tercüme edilmiştir. Aynı zamanda halife Mansur, elçileri vasıtasıyla, Bizans imparatorluğundan mantık ve matematik kitapları talep etmiştir⁴. Tercüme kütüphane ve rasathane olmak üzere üç bölümden oluşan Beytü'l Hikme'nin Sasani dilindeki ismi *kütüphane* anlamına geliyordu. Me'mun'un bilime verdiği önemi ve teşviki daha açık anlatmak gerekirse şu örneği verebiliriz: Beytü'l Hikme içerisinde bilim, felsefe ve tıp çalışmaları yürüten bilim insanlarına bazen çevirdikleri kitap ağırlığınca altın verirdi⁵. Verdiği bu değer ve teşviklerle Beytü'l Hikme'nin Kütüphanesi için Me'mun zamanı en parlak dönem olmuştur.

Beytü'l Hikme'nin vücuda gelmesini, başka bir deyişle kurulmasını sağlayan pek çok etken olmuştur. Emevi devletinin yıkılışına kadar devam eden Arap fetihleri ve Abbasi devrimi Beytü'l Hikme'nin kurulmasına ve gelişmesine sebep olan etkenlerdendir. Kurulan bu yapıyı doğru anlamak adına bu olaylar detaylı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu sebepten ötürü öncelikle Beytü'l Hikme'nin kuruluşuna etki eden dönemin genel hatları işlenip daha sonra Beytü'l Hikme'nin kuruluşu incelenecektir.

1.1 Dönemin Genel Özellikleri

M.S. 632'de Hz. Muhammed'in ölümünden Abbasi devletinin (750–1258) yıkılışına kadar olan zaman dilimini kapsayan bu süreç büyük gelişme ve çalkantılara şahitlik eder. Abbasi devletinin dağılmaya başladığı 832 yılına kadar geçen iki yüzyıllık süreci, Dört Halife dönemi (632-661), Emeviler dönemi (661-750) ve Abbasi dönemi (750-833) olmak üzere üçe ayırabiliriz⁶. Bunlardan konumuza bağlı kalacak şekilde

⁴ Demirci, 2016: 56

⁵ Erdem, 2013: 66

⁶ Kanar, 2017: 12

kısaca bahsetmemiz Beytü'l Hikme'nin kuruluşuna etki eden nedenleri daha iyi değerlendirebilmemiz sebebiyle faydalı olacaktır.

Dört Halife dönemi, Hz. Peygamberin ölümünden sonra başlar. Bu dönem pek çok tartışma ve çalkantılara ev sahipliği yapar. Hz. Muhammed ölümünden önceki son günlerinde hastalığından dolayı mescitte imamlık yapamayacak duruma gelmiştir. Son günlerinde imamlık yapması için Hz. Ebubekir'i görevlendirmiştir. Hz. Muhammed'in 632 yılında ölümünden sonra hilafetin başına kimin geçeceği konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Büyük tartışmalar sonucunda hilafetin başına Hz. Ebubekir geçmiştir. Halifeliği yaklaşık 2 yıl sürmüştür. İlk olarak Hz. Ebubekir döneminde fetihlerin yolu açılıp Arap Yarımadasında istikrar sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde fetihlere ağırlık verilip Arap topraklarının dışına çıkmıştır. "İstikrar sağlandıktan sonra Arap Yarımadası dışına, kuzeye doğru seferler düzenlemiştir. Irak, Suriye, Filistin gibi şehirlere seferler düzenlenmiş ve ilk defa Arap Yarımadası dışında başarı sağlanmıştır. Filistin'e bağlı Gazze şehri de fethedildikten sonra Suriye-Filistin koridoru Müslümanların hâkimiyeti altına girmiştir⁷".

Hz. Ömer döneminde ise fetihlere daha fazla ağırlık verilerek birçok yer ele geçirilmiştir. Bu da Bizans devletinin büyük toprak ve güç kaybetmesine neden olmuştur. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde ilk "ribat" yani günümüz sınır karakolu niteliğinde yerler kuruldu. Bilime verilen önem dâhilinde ribatlarda kütüphaneler de bulunuyordu. Askeri eğitim başta olmak üzere bilim ve ahlak dersleri veriliyordu. Bu ribatlar, Irak'ta bilimin ilerlemesi dâhilinde önemli yer halini almıştır. Ne yazık ki Hz. Ömer dönemi, bir mecusî'nin halifeyi şehit etmesi ile sona ermiştir⁸.

Hz. Ömer'in şehit olmasından sonra halifeliğin başına Hz. Osman geçmiştir. Hz. Osman'ın halifeliği 12 yıl sürmüştür. Halifeliği boyunca yaşadığı dönemin şartlarının onu getirdiği noktada etrafında güvendiği insanların olmasını istiyordu. Bu nedenle yönetici kadrolarına Ümeyyeoğulları kabilesinden insanları getiriyordu. Kendisi de bu kabileden olması münasebetiyle, diğer kabileler onun ayrıcalık yaptığını düşünüp bu tavrına tepki göstermişlerdir. 12 yıllık halifeliği süresince bu ve benzeri tartışmalardan ötürü döneminin ilk 6 yılı sükûnet içerisinde geçerken, son 6 yılı ise tartışma ve karışıklıklarla geçmiştir. İslam toprakları en geniş sınırlarına Hz. Osman döneminde ulaşmıştır. Bu dönemde ilk İslam donanması kurulmuştur.

⁷ Acar, 2017: 2039

⁸ Kanar, 2017: 13

Anadolu'nun iç kısımları, Kuzey Afrika ve Kıbrıs olmak üzere pek çok yer ele geçirilmiştir. Onun halifeliğinin son 6 yılı, yaşanan tartışma ve karışıklıklar komple kurularak halifenin şehit olmasına neden olmuştur. Halifenin şehit olması iç karışıklığın daha da büyümesine ve tartışmaların artmasına neden olmuştur. Bu dönemde yaşanan iç karışıklık ve tartışmalar İslam dünyasında günümüze kadar sürecek olan düşünce ekollerinin çıkmasına sebep olmuştur⁹.

Hiz. Osman şehit olduktan sonra, Hiz. Muhammed'in hem amcasının oğlu hem de tıpkı Hiz. Ebubekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman gibi en yakınların biri olan Hiz. Ali halifeliği devralmıştır. Hiz. Ali'nin halifeliğe gelmesi ile ondan beklenen ilk icraat Hiz. Osman'ın katillerini cezalandırmasıydı¹⁰. Onları cezalandırmadığı takdirde onların yanındaymış izlenimi verilmesine sebebiyet verecekti. Bu durum Hiz. Osman'ın öldürülmesiyle halifeliğe gelen Hiz. Ali döneminde, büyük tartışmalar meydana getirmiştir. 661 yılında Ümeyyeoğullarından olan Muaviye tarafından Emeviler Devleti kurulmuştur. Ümeyyeoğulları, Mekke'nin fethedilmesine kadar müşriklerden taraf olup İslam dinin önüne set çekmişlerdir. Ancak Mekke'nin fethinden sonra İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Hem Hiz. Muhammed döneminde hem de Hiz. Osman döneminde önemli mevkilere getirilmişlerdir. Ancak Muaviye, Hiz. Osman'ın katillerinin, Hiz. Ali tarafından cezalandırılmadığını düşünerek Hiz. Aliye biat etmemiştir. Tıpkı kendisi gibi düşünen kişileri etrafına toplayıp Hiz. Osman'ın katillerini bulup cezalandırmak istemiştir. Bu sebeple de Hiz. Ali ile karşı karşıya gelmiştir. Hiz. Ali barıştan yana olmasına rağmen aralarındaki savaş kaçınılmaz hale getirmiştir. Muaviye ve Hiz. Ali arasında yaşanan gerginlikten beslenerek ortaya çıkan Hariciler ise Hiz. Ali'yi şehit etmiştir¹¹. Böylelikle Hiz. Ali dönemi sona ermiştir. Bu durum karşısında Hiz. Ali'nin iki oğlundan biri olan Hiz. Hasan, hariciler ile mücadele etmesi ve kendinden sonra hilafetin Müslümanların oluşturduğu bir kurulun seçimiyle belirlenmesi koşuluyla hilafeti Muaviye'ye vermiştir. Muaviye hilafetin başına geçince Hiz. Ali taraftarlarını yanına çekerek Haricileri bastırmaya çalışmıştır. Ancak yaptığı mücadele sonucunda Haricileri alt edemeyince mücadeleden geri çekilip, Hiz. Ali taraftarlarını yalnız bırakmıştır. Bununla da yetinmeyip, Hiz. Hasan'a verdiği sözden cayarak ölmeden önce kendi yerine oğlu Yezid'in geçmesi için bir takım çalışmalar yapıp vasiyet bırakmıştır. Muaviye'nin ölümü ile beraber Yezit, halifeliğini

⁹ Öztürk, 2013: 84

¹⁰ Öztürk, 2013: 92

¹¹ Demircan, 2013: 184

ilan etmiştir. Ancak yaşanan durum karşısında Hz. Ali'nin diğer oğlu Hz. Hüseyin, Yezid'in halifeliğini reddedip ona itaat etmemiştir. Bu durum karşısında Yezid, Hz. Hüseyin'i Bağdat yakınlarında az sayıda bir grup ile yakalayınca onları ablukaya alıp Hz. Hüseyin'i şehit etmiştir. O gün yaşanan bu olay Müslümanlar arasında Yezid ve Emeviler'e karşı büyük kin ve nefretin duyulmasına neden olmuştur. Yaşanılan bu durumdan dolayı oluşan üzüntü, kin ve nefret günümüzde de yerini korumaktadır. Daha sonra bu durum Emevi Devleti'nin Hz. Muhammed'in torunu, Hz. Hüseyin'in katilleri olarak bilinmeleri, devletin çöküşünü hazırlayan nedenlerden biri olacaktır¹².

Emeviler dönemi (661-750), Emevi soyundan gelen Muaviye'nin halifeliğe gelmesiyle başlamıştır. Öncelikle İslam dünyasında sükûtu sağlamaya çalışmıştır. İç karışıklığı çözdükten sonra fetihlere hız vermiştir. Bu dönemde eski Bizans gelenekleri sürdürülmüş ve Abdülmelik Bin Mervan (649-705) dönemi reform hareketine değin yönetim dili olarak Yunan dilini kullanmışlardır. Ayrıca devlet bünyesinde çalışanların kullandıkları dil Yunancaydı. Bunların bir kısmı Yunan diğer kısmı da yetiştirdikleri Araplardı. Emevi Devleti, eski Bizans'ın adetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Devlet hiyerarşisi içerisinde kurumlar bu geleneğe göre devam ettiriliyordu. Ayrıca Suriye ve Mısır'da yönetim, adalet, hazine kaynaklarının dağılımına varıncaya kadar bütünüyle bu şekilde ilerliyordu. Bu ortam içerisinde Emevi döneminde dağınık bir şekilde ve daha çok bireysel ilgiden kaynaklı tercüme çalışmaları yapıldığı göze çarpmaktadır¹³.

Emevi döneminde, Yunan devlet yapısı içerisinde bulunan agora benzeri meydanlarda, felsefeden bilime birçok alanda Müslüman bilginler tarafından felsefi ve bilimsel tartışmaların yaşandığı alanlar mevcuttu. Ancak bu dönemdeki tartışmalar yazılı hale getirilememiştir. Dolayısıyla ilk sözlü tartışmalar ve etkileşim bu dönemde gerçekleşmiştir. Ancak Emevi şehzadesi Halid b. Yezid b. Muaviye ile birlikte yazılı manada tercüme faaliyeti başlamıştır. Kendini bilime veren Muaviye kimya ve astroloji ile ilgili eserleri başka dillerden tercüme ettirmiştir. Bu dönem kendilerinden sonra gelişecek olan felsefenin ve bilimlerin gelişimi bakımından önem arz etmektedir. Müslüman âlimlerin farklı inançtaki insanlarla felsefe ve bilim alanındaki tartışmaları, temasları daha sonra ortaya çıkacak olan Beytü'l Hikme'nin tohumlarının atılmasını sağlamıştır¹⁴.

¹² Kanar: 2017: 12-17

¹³ Demirci, 2016: 19

¹⁴ Kanar: 2017: 18

Emeviler, halkın isteklerini dikkate almış ve devlete karşı örgütlenen halkın büyük bir kitleye ulaşmasını sağlamıştır. Böylelikle kendi sonlarını kendileri hazırlamışlardır¹⁵. Emevi Devleti'nin dağılıp yıkılması ve ardından Abbasi Devleti'nin kurulması, İslam tarihi için büyük önem arz eder. Bu dönemde başlayan Yunan ve Süryani tercümeleri, Abbasiler döneminde doruk noktasına ulaşmıştır¹⁶.

Eğer Abbasi Devleti kurulmasa ve başkenti Bağdat'a taşınmış olsaydı, o dönemde Şam'da, Yunanca-Arapça tercüme hareketinden bahsedemeyecektik. Çünkü o dönemde Yunan dilini bu kadar benimsemiş Emevi iktidarından, böyle bir çeviri hareketini desteklemesi beklenemezdi. Yunan dilinin devlet dili olması Abdülmelik (685-705) reformlarına kadar devam etmiştir. Abdülmelik Arapça dilini devletin yönetim dili olarak belirlemiştir¹⁷.

Abbasi döneminin (750-1257) kuruluş yıllarında halife ve yönetim kadrosundakilerin desteği ile ilk defa özel kütüphaneler açılıp daha sonra ise genel kütüphaneler kurulmaya başlanmıştır. Halife'nin desteğini alan bilim insanları günümüzdeki kütüphanelere benzer pek çok kütüphane açmıştır. Bu kütüphanelerin ilk önemli örnekleri hala günümüzde adından söz ettirmektedir. Bunlar; İskenderiye Kütüphanesi, Beytü'l Hikme ve Darul'l Hikme'dir. Bu kütüphaneler hem kendinden önceki çağlara hem kendi çağına hem de kendinden sonraki çağlara fener görevi görüp ışık tutmuştur. Kurulan bu yapılar basit bir kütüphane olmaktan ziyade birer bilim merkeziydi. Bilim insanları bu kütüphanelerde yeni bilimsel araştırmaların önünü açıp Yunan, İran, Irak, Hint ve Mısır medeniyetlerinin bilim, felsefe ve sanat gibi alanlar başta olmak üzere pek çok eseri, kendi dillerine tercüme ediyorlardı¹⁸.

750 yılı sadece basit iktidar değişikliği olmaktan öte, keskin bir dönüş ve devrim niteliği taşır. Çünkü Abbasi devrimi halkın kendini yöneten hükümetten memnun olmayıp toplumun önde gelenlerinin yürüttüğü çalışmanın sonucu meydana gelmiştir. Abbasi Devletinin ilk zamanları felsefe, sanat ve bilim gibi alanlarda, İslam Medeniyeti'nin meyve verdiği dönemdir. Bilim insanlarına sağladıkları imkân ve teşvik, bilim ve felsefenin gelişimine katkı sağlamıştır. Yine felsefi ekoller bu yüzyılda doğmuştur. Onlar bilim ve felsefeye verdikleri önemin derecesini halife Me'mun'un zamanının da Beytü'l Hikme'yi kurarak göstermişlerdir¹⁹.

¹⁵ Kanar, 2017: 12

¹⁶ Ülken, 2015: 210

¹⁷ Kanar, 2017: 34

¹⁸ Avcı, 2000: 5

¹⁹ Kindi, 2017: 32

Emeviler iktidarda oldukları zaman zarfında devlet merkezini Suriye olarak belirlemişlerdir. Ancak Abbasiler ise halifeliği ele alır almaz kuruluş yıllarında devlet merkezini Bağdat'a taşımışlardır. Abbasi Devleti'nin ilk halifesi Ebü'l Seffah, başkenti Haşimiye olarak belirlemiştir. Ancak esas olarak yaptığı icraatlar ile devletin asıl kurucusu ikinci halife Mansur, devletin merkezini daha stratejik bir şehir olarak değiştirmiştir. Mansur devlet merkezini Bağdat olarak belirlemiştir. Artık Bağdat, Abbasilerin devlet yönetim merkezi olmuştur. Devlet merkezini Bağdat olarak belirlemeleri, coğrafi şartlar ya da mecburiyetten ötürü bir seçim değil bütünüyle farklı bir bakış açısının, zihniyet değişikliğinin ayak sesleriydi²⁰.

Mansur'un Bağdat'ı başkent olarak belirlemesinin altında pek çok neden yatıyordu. Öncelikle Bağdat konum olarak Sasani İmparatorluğu'nun karşılıklı olarak kurduğu yedi şehrin kalıntılarının yakınına kuruldu ve şehrin kuruluşunda bu harabelerden kalan taşlar yapım aşamasında kullanıldı. Bu taşların kullanılması Mansur için anlamlıydı. Kendisine kadar ulaşan süreçte insan birikimi olan maddi kalıntılar ile İslami ruhu sentezliyordu. Bağdat'ın Fırat ve Dicle nehri üzerinde kurulmuş olan kanalın ve Hindistan yolunun yakınında, olması Bağdat'ı ticaret merkezi haline getirmiştir. Böylelikle farklı inanç ve ırktan olan insanlar bir araya gelerek bir etkileşim oluşturmuş ve antik kültürlerin toplandığı şehir halini almıştır. Kısa zaman sonra dünyanın farklı yerlerindeki bilim insanlarını buraya çekmiştir. Oluşan bu entelektüel tabaka unutulmuş ya da dağınık halde olan bilgilerin bir araya toplanmasını, bilim ve felsefenin gelişmesini sağlamıştır. Hala Bizans etkisi altında olan Şam'dan, uzakta Bağdat'ta çok kültürlü bir toplum yapısı oluşmuştur. Bu toplum içerisinde Hıristiyan, Yahudi ve Araplar olmak üzere çeşitli insan gruplarını barındırıyordu. Hıristiyan ve Yahudiler Aramca dilini kullanırken şehir merkezinde ise Farsça konuşulmaktaydı²¹. Çok kültürlülük yanında çok dilliği de getirmişti. Bu durum çeviri faaliyetlerine zemin hazırlamıştı. 8. yüzyılda genel anlamda başlayan çeviri hareketi, 9. yüzyılda doruk noktasına ulaşmış 10. yüzyıla kadar Bağdat, bilim ve felsefe merkezi olma konumunu korumuştur. Adeta dünya Bağdat'ın etrafında dönmekteydi²².

Devlet yönetiminin teşvikiyle beraber çeviri hareketi Bağdat'ta hız kazanmıştır. Başkent Bağdat olması ile birlikte Yunan dilinden Arapçaya iki yüz yıl

²⁰ Kanar, 2017: 35

²¹ Kanar, 2017: 32-34

²² Topdemir, 2014: 27-28

sürecek olan büyük çaplı bir çeviri hareketinin fitili ateşlenmiş oldu. Şüphesiz ki çeviri hareketi Abbasi toplumunun eğilimlerinden ve yönelimlerinden gelişim sağlamıştır. Tabi bu ilk dönem çeviri faaliyetlerine destek veren Abbasi halifeleri el-Mansur, Harun er-Reşid ile el-Me'mun'un bu hareketin oluşmasında büyük teşvikleri vardır. Adeta çeviri faaliyetlerini devlet politikası haline getirmişlerdi. Onların bu denli destekleri olmasaydı belki böyle büyük bir çeviri hareketinden bahsedemeyecektik²³.

1.2 Beytü'l Hikme'nin Kuruluşuna Etki Eden Nedenler

Tarih içerisinde bütün olaylar sebep sonuç ilişkisi bağlamında ilerlemektedir. Her olgu başka bir kavramın sonucu kendinden sonraki olayın da sebebi durumundadır. Her olayın oluşmasını meydana getiren sosyal, bilimsel, kültürel, siyasal ve coğrafi birçok sebep vardır. Bir olayı incelerken sadece coğrafi ya da sadece siyasi boyutta ele almak, onu yanlış olmasa bile eksik değerlendirmemize neden olur.

Bu açıdan Beytü'l Hikme'nin kuruluşuna etki eden nedenleri tespit ederken; kurulduğu bölge itibariyle coğrafyası, devlet yönetimi, kültürü ve toplum yapısı gibi birçok etkeni detaylı bir şekilde ele alacağız.

Daha önce bahsettiğimiz gibi Müslümanların Antik Yunan kültürü ile ilk teması, Arap fetih hareketi kapsamında İskenderiye'yi ele geçirmesiyle başlamıştır. Bu ilk karşılaşmada Müslümanlar o döneme kadar süregelen kültür mirası ve problemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan bu durum da eski kültür ve medeniyetleri ve problemlerini anlayabilmek, katkıda bulunmak, tercüme hareketini mecburi kılmıştır. İlk zamanlarda dağınık olarak başlayan tercüme hareketi, Beytü'l Hikme'nin kuruluşu ile birlikte bir çatı altına toplanmıştır. Ayrıca Halife Mansur'un verdiği maddi manevi destek ile beraber resmiyet ve önem kazanmıştır. İlk tercüme faaliyetlerinde tamamen toplumun ihtiyaçları doğrultusunda hareket edilmiştir. Arap fetih hareketi öncesinde dışa kapalı bir şekilde yaşayan Müslümanlar İskenderiye'yi ele geçirdikten sonra din birliğinin olmadığı bir toplumla karşı karşıya gelmiştir. Ancak bu beraberinde birçok problemi yanında getirmiştir. Problemlerin çözümü için ise birçok eser tercüme edilmiştir. Çünkü gelişmekte olan bir toplum için bilimsel çalışmalar kaçınılmazdır. İlk dönemde astronomi, tıp ve matematik gibi alanlarda

²³ Dağbaşı, 2013: 178

birçok eser tercüme edilmiştir. Bu alanlar da tamamen toplumun gündelik hayatında yaşadıkları problemler ve ihtiyaçlar doğrultusunda belirlenmiştir²⁴.

“Abbasilerin iktidara gelişiyle tam bir fikir hürriyeti içinde, iyi eğitim görmüş Yunan felsefesinden, Hint tıbbından, Babil astrolojisinden, Aristoteles mantığından bahseden papazlar ve sosyal statü peşinden koşan çevirmenler ile Müslüman âlimler arasında Bağdat, Kufe, Şam, Basra’da herkesin önünden daha çok ilahiyat konuları tartışılmaya başlanmıştır”²⁵.

Müslümanlar bu tartışmalar ile savaşılabilmek ve kendilerini savunmak için felsefe, mantık ve matematik gibi bilimlere ağırlık verip bu alanlarda çalışmalar yürütmüşlerdir. Böylelikle onların taktığı ile onları vurup kendilerini savunmuşlardır. Bu alanın önemli âlimleri Mutezile mezhebinin temsilcileridir. Deist ve Manihisit saldırılara cevap olarak Mutezile mezhebine bağlı âlimler, Sokrates ve Aristoteles felsefelerini kendilerine dayanak noktası seçmişlerdir²⁶. Bu mezhep, insanın temel beş duyu organının yanı sıra akli da kabul etmektedir²⁷. Ayrıca insanın iyi ve kötü arasında ayırım yapabilmesi veya cezalandırılabilmesi için özgür iradesinin olması gerektiğini savunurlar. Tercüme faaliyetleri ile Yunan filozoflarını tanıyan bu mezhep Sokrates’ten önceki filozoflara dayanarak kendilerini savunacak dayanak noktaları bulmuşlardır. Bu dayanak noktaları ile beraber Yunan felsefecilere karşı tezler oluşturmuşlardır. Dolayısıyla “İslam diyalektiği ile Yunan felsefesi arasındaki mücadeleye kapı açtılar”²⁸. Bu durum felsefe ile tanışan İslam coğrafyasında, felsefenin iman ve din çerçevesinde uğraş vermesini sağlamıştır.

Müslümanlar Mutezile mezhebi sayesinde Yunan felsefesi ile teması sağlamışlardır. Bunda söz konusu ekolün rasyonalist olmasının büyük etkisi vardır. Modern anlamda felsefe ile ilk tanışma Emevi âlimlerinden Halid bin Yezid ve Cafer Sâdık aracılığıyla gerçekleşmiştir. İlk temas Mutelize mezhebiyle değil de başka bir mezhep ile gerçekleşmiş olsaydı belki de İslam düşüncesinden felsefe çıkmayacaktı²⁹. Beytü’l Hikme’nin kuruluşunda Mutezile mezhebinin çalışmalarının büyük etkisi vardır. Öyle ki Beytü’l Hikme, bir nevi Mutezile mezhebinin merkezi halini almıştır.

Sonuç olarak Mutezile mezhebi, Beytü’l Hikme’nin kuruluşunda önemli bir yere sahiptir. Abbasi halifesi Mansur (754-775) da kendi sınırları içerisinde bulunan

²⁴ Demirci, 2016: 44

²⁵ Demirci, 2016: 44

²⁶ Demirci, 2016: 45

²⁷ Bolay,1990: 180

²⁸ Ülken, 2016: 66

²⁹ Bkz. Nasr ve Leaman, 2017

tozlu raflarda kaybolmaya yüz tutmuş kitapları toplattırıştır. Bu eserleri tercüme edenler için ise çeşitli vaatlerde bulunarak tercüme hareketinin ilk numunelerinin oluşmasını sağlamıştır³⁰. Ayrıca döneminde yaşayan farklı medeniyetlerden bilim insanlarını sarayında da toplayarak tıp, matematik, astronomi ve mantık gibi başlıca alanlarda çalışmalar yapmalarını sağlamıştır.

Halife Mansur'dan sonra Beytü'l Hikme, Harun Reşit (786-809) döneminde de tercüme faaliyetleri ilerleme ve gelişme sağlamıştır. Harun Reşit'te sarayın da farklı din, ırk ve medeniyetten birçok bilim insanını bir araya getirmiştir. Harun Reşit'in sarayı Doğudan ve Batıdan bir araya gelen şair, filozof, matematikçi, astronom, mantıkçı vb. birçok bilim insanının bilimsel tartışmalarının yaptıkları evi konumunu almıştır³¹.

Beytü'l Hikme'nin bulunduğu konum daha önce de bahsettiğimiz gibi kesinlikle tesadüf değildi. Bağdat coğrafi konum olarak kendinden önceki eski kadim medeniyetlerin merkezleri konumunda bulunun üç şehrin (Ur, Babil ve Medain) sınırları içerisinde kurulması ve Abbasilerin iktidarı ellerine aldıklarında yabancıların desteklerini almaları Beytü'l Hikme'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır³².

Halife Mansur ve Harun Reşit döneminde bilime verdikleri önem çerçevesinde de Beytü'l Hikme, bilimin merkezi halini almıştır. Burada bir araya gelen farklı din, dil ve medeniyetten bilim insanları, oraya gelirken yanlarında birçok kitap getirmiştir. Müslümanların fethettikleri yerlerde buldukları kitapları Bağdat'ta getirmeleri ve bazı halifelerin para yerine kitap kabul etmeleri Bağdat'ta farklı dillerde yazılmış kitapları bir araya getirmiştir³³. Farklı dillerdeki eserlerin tercüme edilmesi ve üzerinde çalışılması için Beytü'l Hikme'nin kurulması kaçınılmaz olmuştur.

Bunların yanı sıra Beytü'l Hikme'nin kuruluşu ve tercüme hareketinin tohumlarının atılıp, serpilip gelişmesinin genel anlamda temelinde de İslam kültür medeniyetinin yeri önemli bir faktördür. Çünkü İslam medeniyeti kadar hiçbir din bilimi bu denli önemli ve değerli görmemiştir. Kuran-ı Kerim'de ilk ayetin "oku" olması³⁴ ve "ilim" kelimesinin 750 defa geçmesi³⁵ İslam dini için bilimin ne denli önemli ve değerli olduğunu göstermektedir. Kuran-ı Kerim'de defalarca ilmin önemi ve öğrenilmesi gerektiği tekrarlanmasından ve bir hadiste Hz. Muhammed'in "İlim

³⁰ Gutas, 2003: 40

³¹ Demirci, 2016: 46

³² Kanar, 2017: 32

³³ Erdem, 2013: 61

³⁴ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Alak-suresi/6107/1-5-ayet-tefsiri>(erişim tarihi: 15.04.2019)

³⁵ Kutluer, 2000: 110

Çin’de de olsa arayın.” sözlerinden yola çıkan Müslümanlar Arap fetih hareketi kapsamında, fethettikleri Bağdat ve çevresinde karşılaştıkları Antik Yunan kültür medeniyetini anlamaya çalışıp bu alanlarda tercüme yaptırılmışlardır. Bu tercümelemlerle karşılaştıkları kültür ve medeniyeti yaptıkları çalışmalarla daha ileriye taşımışlardır.

1.3. Beytü’l Hikme’nin Kuruluşu Bölümleri ve İşleyişi

Fiziki gerçekliğin ardında tek bir sebep yeterli iken sosyal gerçekliğin ardında pek çok etken yatmaktadır. Beytü’l Hikme’nin kuruluşuna sebep olarak coğrafî, siyasi, kültürel, tarihi vb. pek çok unsur rol oynamaktadır. Beytü’l Hikme kurulmadan önce Müslümanlar geniş ve zengin bir devlete sahiptiler. Onları Beytü’l Hikme’yi kurmaya iten pek çok sebebi daha önce saydık. Bunların en önemlilerinden İslam dinin bilim üzerine kurulu bir din olmasıdır. Bilim İslam’dan önceki hiçbir dinde bu kadar önemli olmamıştı. İslam’ın bilgi tuğlaları üzerine kurulu bir din olması Beytü’l Hikme kurumunun tohumlarının atılmasını ve yeşermesini sağlamıştır.

Yuhanna bin Maseveyh (ö. 857), Halife Me’mun’un emriyle mütercim okulu olan Beytü’l Hikme’yi kurmuştur. Yuhanna bin Maseveyh, Gonde Şapur medresesinin felsefe, tıp ve tercüme gibi alanlarda önemli ailelerindendi. Gonde Şapur sekizinci asrın ikinci yarısının önemli felsefe, tıp ve tercüme okuluydu. Şöhreti her yeri sarmıştı. Abbasi döneminde merkezlerini Bağdat’a taşımalarıyla Müslümanlar tarafından yakın takibe alınmış ve büyük üne sahip olmuştur. Halife El-Me’mun da burada çalışmalarını yürüten Bahtışu ailesinin bir ferdi olan Yuhanna bin Maseveyh’e mütercim okulu Beytü’l Hikme’yi kurmasını emretmiştir³⁶.

Yuhanna bin Maseveyh (ö. 857), Beytü’l Hikme’ye memur olarak halife Me’mun tarafından atandı³⁷. Bu şekilde halife, “Sahibu Beytü’l Hikme” görevini, Yuhanna bin Maseveyh’e vermiş oldu. Beytü’l Hikme hakkında daha detaylı bilgi elde etmek için kaynaklarımız sınırlı durumdadır. Ancak elimizdeki kaynaklar doğrultusunda durumu açıklamaya çalışacağız.

Beytü’l Hikme’nin işleyişi ise halife önderliğinde sürdürülüyordu. Halife önderliğindeki bu kurumda her bölümün başında ondan sorumlu memurlar görev yapmaktaydı. Bu memurların başında ise halifenin bir alt kademesinde olan “Sahibu Beytü’l Hikme” olarak nitelendirilen memur vardı. Beytü’l Hikme içerisinde yapılan

³⁶ Ülken, 2016,44-45

³⁷ Ülken, 2016: 47

bütün çalışmalar bu görevlinin kontrolü altında gerçekleştiriliyordu. Sahibu Beytü'l Hikme'nin, alt kademelerinde ise "ilmi ve hizmet personeli" bölümleri mevcuttu. Hizmet personeli mücellit (eserleri ciltleyen memur), münaviller (kütüphane memuru) ve müstahdemlerden (temizlik görevlisi) oluşuyordu. Beytü'l Hikme'nin ikinci kolu, ilmi personel bölümü hazinlerden oluşup alt kademesinde ise mütercim, musahhih (düzeltmen) ve müstensihler (el yazısı ile eserleri kopyalan görevli) çalışmaları yürütüyordu. Eserlerin tercümeleri mütercimler tarafından gerçekleşiyordu. Mütercimler, Yunanca, Süryanice, Pehleviçe, Hintçe, Soğdakça, Kıptice, Sudanca, İbranice, Nebatice, Latince vb. pek çok dilden eserleri Arapçaya tercüme yapıyorlardı. Tercümesi yapılan eserlerin düzeltmeleri musahhihler tarafından yapılırken kopyalanmasını ise müstensihler gerçekleştiriyordu³⁸.

Beytü'l Hikme üzerine araştırma yürüten bilim insanlarının genel kanaati tarihte bu kadar önemli gelişmelere ev sahipliği yapmış, hem kendi çağına hem kendinden sonraki çağlara etki sağlamış bu kurumun daha sonraki dönemlerde tarihte hak ettiği değerin verilmediği ve görmezden gelindiğidir³⁹. İşte bu yüzden günümüzde Beytü'l Hikme hakkında çok sınırlı kaynaklara sahibiz. Bu konu da en geniş bilgiyi Bin Nedim'in *El-Fihrist* eserinde buluyoruz. Bin Nedim ise eserinde sadece 20 yerde Beytü'l Hikme'nin ismini geçirmiştir. Dolaylı yollarla felsefe tarihinden, Beytü'l Hikme hakkında bilgi sahibi oluyoruz.

Beytü'l Hikme'nin kuruluşu hakkında daha detaylı bilgi sahip olmak adına kurulduğu günden yıkılışına kadar ki halifelerin dönemlerini incelememiz gerekir. Bu süreç Halife Mansur'dan halife Mem'nun'a kadar sürmektedir. Bu şekilde yaklaşık 79 yıl süren bir zaman dilimini ele almış olacağız.

1.3.1 Mansur Dönemi (714-775) Beytü'l Hikme

Halife Mansur (714-775) Abbasi devletinin ikinci halifesidir. Bu dönemde Beytü'l Hikme'nin kuruluşu için atılan adımlar, temel anlamda halifenin rahatsızlığı sonucu o çağın önemli tıp evlerinden olan Cundişapur medresesinin, baştabibini çağırmasıyla ateşlenir. Curcis b. Cebrail Buhtişu halifenin tedavisi için geldiği Bağdat da birçok eseri Arapçaya tercüme etmiştir. Bağdat'tan ayrılması gerektiği zaman öğrencilerini kendi yerine Bağdat'ta bırakarak tercüme faaliyetlerinin devam etmesini

³⁸ Yasa, 2008: 427

³⁹ Kanar, 2017: 8

sağlamıştır⁴⁰. Cundişapur, Anuşervan tarafından 555 yılında bir akademi olarak kurulmuştur. Bu akademi de öğrenim dili Aramice olup eski Yunan geleneklerine dayanıyordu. Ayrıca felsefe ve tıp alanında yapılan çalışmalarıyla adından söz ettirmekteydi⁴¹.

Cundişapur ile sağlanan bu temastan sonra bu merkezden birçok bilim insanı Bağdat'ta gelmiştir. Tabii ki burada bilim insanların Bağdat'a gelmesinin altında yatan en büyük neden halife Mansur'un akli ve tabii ilimlere maddi manevi çok büyük önem vermesinden kaynaklanmaktadır. Mansur dil, din, ırk gözetmeksizin dönemin önemli bilim insanlarına dört bir yandan davetiyeler göndererek Bağdat'a çağırmıştır. Bu çağrı sonrasında "Yahya Batrik, Hasan b.Sehl, Nasturi Buhtişular, Sinbad" gibi dönemin önemli bilim insanları saraya gelerek çalışmalar yapmışlardır. Bu bilim insanları, çeşitli alanlarda yaptıkları çalışmalar doğrultusunda Yunan, Hint ve Fars dillerinden tercüme yaptıkları da bilinmektedir⁴². Ayrıca Mansur bunlarla yetinmeyip Bizans devletine gönderdiği elçiler vasıtasıyla mantık ve matematik kitapları istemiştir. Yapılan bu çalışmaları bir yerde toplayabilmek adına sarayda bu faaliyetlerin yürütülmesi için bir oda yaptırdığı birçok bilim insanı tarafından söylenmektedir. İşte bu oda da dört bir taraftan toplanan eserlerin, tercüme edilerek üzerine çalışmalar yapılması, burayı bir nevi kütüphane halini almasını sağlamıştır. Daha sonra sarayda sıradan bir oda olan bu çalışma alanı, ilerde Beytü'l Hikme'nin kurulmasına öncülük etmiştir. Toplanıp getirilen eserlerin sayısının artması ve beraberinde yapılan tercüme çalışmaları bu odayı yetersiz hale getirmiştir. Bu durum, Beytü'l Hikme'nin bildiğimiz anlamda kuruluşunun tohumlarının atılmasını sağlamıştır. Yapılan bu çalışmalar daha sonra Beytü'l Hikme' de toplanmış ve üzerine tekrar çalışmalar sürdürülmüştür⁴³. Mansur tercüme yapılan alanların sahasını genişleterek geleneksel çalışma alanları olan edebiyat, fıkıh ve hadis gibi konuların dışına çıkarak, felsefe, mantık astronomi, tıp, matematik gibi birçok alanda çalışmalar yapılmasını sağlamıştır⁴⁴. Aristoteles'in mantık alanında yazdığı "*Organon*" eserini tercüme ettirmiştir. Yine o dönemde Hintli bir gezginin Bağdat'a gelirken yanında getirdiği astronomi ve matematik bilimi alanları ile ilgili iki kitabı da tercüme

⁴⁰ Demirci, 2016: 56

⁴¹ Hitti, 2011: 421

⁴² Erdem, 2013: 67

⁴³ Demirci, 2016: 58

⁴⁴ Yasa, 2008: 425

ettirmiştir. Bu tercüme sonrasında İslam dünyası Hint rakam sistemi ile karşılaşmıştır⁴⁵.

Halife Mansur'un dönemin şartları altında, dünyanın dört bir tarafından yazma eserleri toplayıp muhafaza etmesi, bilime verdiği değer ve önem açısından çağının çok ötesindeydi. Onun bu tutumu hem kendi dönemindeki hem de kendinden sonraki bilim insanlarına örnek teşkil etmiştir. Bugün o dönemlere ait yazma eserlere ulaşılabilirliğinin altında Beytü'l Hikme'ye öncülük etmesi yatmaktadır. Bu tutumu ile bir çağın aydınlatılmasının ilk tohumlarını atmıştır.

1.3.2 Mehdi Dönemi Beytü'l Hikme

Halife Mansur, oğlu Mehdi'yi (754-785) küçük yaştan itibaren birçok alanda eğitim almasını sağlamış ve önemli savaşlarda komutanlık yetkisini ona vermiştir. Mansur ölmeden önce oğluna ilme önem vermesi gerektiğini ve bu yönde çalışmalar yürütmesini tavsiye etmesine rağmen Mehdi halife olduktan sonra bu tavsiyeye uymamış ve tercüme faaliyetlerinin aksamasına neden olmuştur. On yıllık halifeliği boyunca daha çok fikri çalışmalara önem vermiş ve dönemin bilim insanlarının matematik, mantık ve astronomi gibi ilimlerden uzak kalmasına neden olmuştur. Bu dönem ile ilgili elimize ulaşan bilgiler içerisinde "*İlyada* ve *Odesa*" eserini Süryani diline tercüme eden "Urfalı Teofil'in", saray bünyesi içerisinde bulunduğudur⁴⁶.

Bu dönemde zındık olarak nitelendirilen, Gnostik ve Manihesit olan grupların Müslümanlarla mücadelesi daha ön plandaydı. Zındıklık terimi farklı kültürlerde ve tarihlerde farklı anlamlar taşımıştır. Bu terim İran kültüründe şeytandan gelen sapkın düşünceler olarak nitelendirilirken, Sasani kültüründe ise Mani sapkınlığı şeklinde bir kişiliğe bürünmüştür. İslam dininde farklı kullanım alanları mevcut olmakla beraber, inancının gereğini yerine getirmeyen bireyleri nitelendirmek için de kullanılmıştır. Genel anlamda İslam dinine uymayan, Manihesit ve Gnostik çok anlamlılık içerir⁴⁷. Bu gibi tartışmalar dönemin fikri tartışmalarına örnek teşkil etmektedir. Toplumda bir kesim insanlar Halife Mehdi döneminde çevirisi yapılan, insanları dinsizliğe iten birtakım eserlerden etkilenmişlerdir. Hatta Müslümanlar arasında da bu eserlerden etkilenip İslam inancından uzaklaşanlar da olmuştur. Mehdi toplumun içinde olduğu bu durumdan dolayı İslam karşıtı, sapkın düşüncelere sahip insanlara, cephe olarak bu

⁴⁵ Kaya, 1992: 89

⁴⁶ Demirci, 2016: 59

⁴⁷ Ömer, 2004: 205

probleme kendini adamıştır. Toplum içerisinde bu düşüncede olan insanların sayısının artması ile birlikte halife Mehdi dönemin Müslüman bilim insanlarını görevlendirerek bunlara karşı tez oluşturup cevap vermelerini istemiştir. Diyalektik bir şekilde eserlerini kaleme alan bu bilim insanları, İslam dinine hücum edenlerin tezlerini “diyalektik tartışma yöntemini” kullanarak çürütmüşlerdir. Onların toplum içerisinde yarattıkları problemleri soru işaretlerini kanıtlar ortaya koyarak akılcı bir yöntemle çözüme kavuşturmuşlardır. Bu bağlamda Halife Mehdi İslam Medeniyetinde sapkın düşünceler içerisinde olan dinsiz insanlara karşı bir eser kaleme alınmasını emreden ilk halifedir⁴⁸. Müslüman bilim insanlarını bu problemin çözümü için Halife Mehdi’nin yönlendirmesi ile Aristoteles’in “*Topica*” eserini kendilerine fener olarak kullanmışlardır. Halife Mehdi, Aristoteles’in sistemli tartışmanın nasıl olması gerektiğine dair kaleme aldığı “*Topica*” eserini Yunan dilinden Arapçaya tercüme edilmesini sağlamıştır. Bu eser Müslüman bilim insanlarının İslam inancına hücum edenlere karşı doğru antitez oluşturmasının sağlanması noktasında doğru metodu uygulamalarını sağlamıştır⁴⁹. Aslında halife Mehdi’nin ilk bakışta bu eseri neden tercüme ettirdiği anlaşılmalıdır. Çünkü “*Topica*” eseri tartışma sanatını konu alan anlaşılması zor bir diyalektik kitabıdır. Eserde soru cevap şeklinde ilerleyerek insanların genel doğrulara dayanarak belli önermeleri çürütmeleri ya da savunmaları istenmiştir. Bu bağlamda metod geliştirilmeye çalışılmıştır. Tercüme çalışmalarının henüz başları sayılacak bir dönemde böyle bir eserin halifenin emri ile çevirisinin yapılması şaşırtıcıdır. Ancak Halife Mehdi kendi kişisel çıkarlarını göz önüne almadan toplumun ihtiyaçları doğrultusunda hareket edip, bu eseri tercüme ettirmiştir⁵⁰. Bu eserde geçen metodolojinin uygulanabilirliğini test etmek amacı ile öncelikle Halife Mehdi bu yöntemi denemek istemiştir. “*Topica*” eserini tercüme etmesi için “Nasturi Patriği I. Timotheos’u” görevlendirmişti. Bu doğrultuda tercüme etmesi sebebi ile esere hâkim olan “Timotheos’u” karşısına alarak ona birtakım sorular sormuştur. Halife Mehdi, Kuran-ı Kerim’de, Hıristiyanlığa karşı cevap niteliğinde olan ayeti⁵¹ baz alıp, “Allah’ın bir eşinin olmamasına karşın oğlunun nasıl olduğu sorusundan yola çıkmıştır. Timotheos’a, Tanrı’nın nasıl bir eşinin ve oğlunun olduğu düşüncesine kapıldığını sorar. Bu tartışma soru cevap şeklinde sürer.

⁴⁸ Gutas: 2003: 69

⁴⁹ Gün, 2014: 277

⁵⁰ Gutas: 2003: 66-67

⁵¹ Enam suresi: 101

“*Topica*” eseri Abbasi devletinin hüküm sürdüğü ilk iki yüz yıllık süre boyunca süregelen dinler arası çatışmalarla birinci dereceden alakalı idi. Bu anlamda bu eserin pek çok tercümesi yapılmıştır. Böylelikle Mehdi, İslam inancını açık bir münazara ortamında, Hıristiyan inancına sahip bir kişi karşısında savunan ilk Müslüman olmuştur⁵². Daha çok dini nitelikli icraatlar yaparak Mekke ve Medine’deki kutsal mekânları restore ettirip Basra camisini onarmıştır. Bağdat’tan başlayıp Mekke’ye kadar uzanan yolun restorasyonu için müfettiş tayin etmiştir⁵³. Görüldüğü üzere Halife Mehdi babasının tavsiyelerine uymayıp daha çok dini ve fikri çalışmalar yürütmüştür. Bu dönemde Beytü’l Hikme ile ilgili çalışmalarla ilgilenememiş, babası halife Mansur’un çeşitli teşviklerle getirdiği bilim insanlarının bu dönemde kendi çabaları ile çalışmalarını yürütmeye çalıştığı düşünülüyor⁵⁴. Bu sonucu, bu dönemde herhangi bir kaynakta Beytü’l Hikme ile ilgili bir verinin bulunmamasına dayandırıyoruz.

1.3.3 Harun Reşit (763-809) Dönemi Beytü’l Hikme

Abbasi halifelerinden adından en çok bahsedilen Harun Reşit (763-809) hilafeti aldığı anda babası gibi davranmamıştır. Onun öncelikle halifeliği ele geçirmesi bir hayli çetin olmuştur. Halife Mehdi kendinden sonra küçük oğlu Harun’un hilafetin başına geçmesini istemiş ve buna itiraz eden oğlu Musa el Hadi’ye sefer düzenlerken ölmüştür. Harun Reşid ise bu durumun iç karışıklığa sebep vermemesi için abisinin halifeliğini kabul etmiştir. Halifeliği ele geçirdikten sonra, kendinden sonra kardeşi halifeliği almasını diye, oğlunu kendinden sonra halife olacak kişi olarak ilan etmiştir. Bunun halk tarafından da kabul görmesi için dönemin büyük ailelerinden olan Bermeki ailesini de ikna etmesi gerekiyordu. Ancak işler umduğu gibi gitmedi. Bermek ailesi bu durumu kabul etmedi. Musa el Hadi Bermeki ailesinin lideri olan Yahya Bermek’i tutuklamıştır. El Musa Hadi’ye söz geçiremeyen ve eski otoritesini kaybeden annesi ise oğlunu cariyelere öldürtüp oğlu Harun Reşid’ in halife olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda hocası olan Yahya Bermek’i, Harun Reşid vezir olarak ilan etmiştir⁵⁵.

Harun Reşid Abbasi halifeleri içerisinde adından en çok söz ettiren halifelerden olmuştur. İktidara gelince babası döneminde zayıflayan tercüme hareketi

⁵² Gutas, 2003: 71

⁵³ Ömer, 2004: 203

⁵⁴ Demirci, 2016: 60

⁵⁵ İpek, 2017:330-331

ve bilimsel çalışmalara ağırlık vermiştir. Bu doğrultuda kendi toprakları üzerinde yaşayan bilim insanlarını bir araya getirmiştir. Yaptığı savaşlar esnasında da özellikle Anadolu topraklarına sefer düzenlerken yazma eserleri ve kitapları toplayıp Bağdat'a getirmiştir. Bu eserlerin çoğu Yunan bilim insanlarına ait olup, felsefe, tıp ve matematik ağırlıklıydı. Öyle ki, o dönemde yapılan bu çalışmalar olmasaydı, tıp başta olmak üzere, pek çok bilimsel çalışma yok olurdu⁵⁶. Bu dönemde toplanan eserler o kadar arttı ki, mevcut kütüphane yetersiz geldiği için kütüphaneyi büyütmek zorunda kalmıştır. Beytü'l Hikme çalışmaları, dedesi Mansur dönemi çalışmalarına göre daha sistemli ve kapsamlıydı. Bu dönemde kaynakların artması ile birlikte tercüme hareketi de sistemli ve hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Tabii burada halifenin yanı sıra Yakup Bermeki'nin de çabaları yadsınamaz. Yakup Bermeki de Yunanca, Farsça ve Hintçe kaynakların toplanması noktasında büyük çaba sarf etmiştir⁵⁷. Özellikle Fars ve Hint kaynaklarının toplanmasına, İranlı olan bu aile, büyük önem vermiştir. Bu durum Beytü'l Hikme'nin ilk dönemlerinde yoğun olarak bir Sasani kültürünün etkili olmasına neden olmuştur. Harun Reşid'in verdiği destek ile beraber Bermek'i ailesi Bağdat'ta çok büyük güç kazanmıştır. Beytü'l Hikme'ye ait en eski kaynak Harun Reşid dönemine aittir tabii bu durum kurumun daha eskilere dayandığı gerçeğini değiştirmez⁵⁸.

Bu dönemde yapılan çalışmalar ve bulunan tercüme sonucunda birçok bilim insanı Beytü'l Hikme'nin Harun Reşid döneminde kurulduğunu iddia eder. En azından Halife Me'mun dönemi öncesinde matematik, tıp ve felsefe gibi dallarda tercüme yapıldığı bilinen bir gerçektir. Ancak şüphesiz ki Bağdat, bu dönemde yapılan çalışmalar ile dünyanın zenginliklerini içinde toplayan önemli bir şehir olarak Bizans şehrine rakip olmuştur⁵⁹.

1.3.4 Me'mun (786-833) Dönemi Beytü'l Hikme

Halife Me'mun babasının halifelik makamını aldığı gün doğmuştur. Harun Reşid'in iki oğlundan biridir. Bu iki kardeşten Emin'in annesi Arap olup Me'mun'un annesi ise İranlıdır⁶⁰. Harun Reşid ileride ölümü sonrası oğulları arasında olası bir çatışmayı önlemek için Kâbe duvarına ahitnameler astırılmıştır. Bu ahitnameler de

⁵⁶ Gutas, 2003: 94

⁵⁷ Demirci, 2016: 62

⁵⁸ Gutas, 2003: 62

⁵⁹ Hitti, 2011: 411

⁶⁰ Köprülü, 1984: 137

Harun Reşid kendinden sonra orduyu hazineyi ve halifeliği küçük oğlu Me'mun'a bırakmıştır. Ancak Harun Reşid'in ani vefatından sonra vasiyeti büyük oğlu Emin tarafından çiğnenmiştir. Harun Reşid'in vasiyetine rağmen kendisi tahta geçmiştir. Me'mun ise İranlı Şii nüfusunun desteğini almak için İmam rütbesini kullanmıştır. Daha sonra abisi Halife Emin'in öldürülmesi sonucu tahta Me'mun geçmiştir. Çocukluğunda Mutezile'ye bağlı Bilim insanlarından olan Sümame b. Eşres'den ders almıştır⁶¹. Bu durum onun felsefeye yoğun ilgi duymasına neden olmuştur. Öyle ki bir gün rüyasında Aristoteles'i gördüğünü söyler.

“Çatık kaşlı, geniş alınlı, gür saçlı ve heybetli olan bu adama “Güzel nedir?” diye sorar. Aristo, “Akla uygun olandır.” diye cevap verir. “Sonra nedir? Aristo, “Şeriatın helal kıldığıdır.” der. “Sonra Nedir?” Aristo, “Çoğunluğun uygun bulduğuur.” diye cevap verir ve diyalog devam eder”⁶².

Bu rüyayı bizler Bin Nedim'in Fihrist isimli eserinden biliyoruz. Ayrıca Bin Nedim bu eserinde Halife Me'mun'un bu rüyasının tercüme faaliyetlerinin kıvılcımı niteliğinde olduğunu ifade eder.

Me'mun çeşitli şehirlere yaptığı fetihler esnasında oradaki eserleri Bağdat'a getirmiştir. Bunların tercüme edilmesi çerçevesinde ise yoğun çaba sarf etmiştir. Özellikle eski ismiyle Konstantin, Bergama ve Efes gibi şehirlerde Antik Yunanlılara ait felsefe, mantık eserlerini Bağdat'ta getirmiştir. Bu eserleri tercüme ettirerek, felsefe alanında ilerleme sağlamıştır. Şüphesiz ki, Me'mun, Beytü'l Hikme kütüphanesinde ki bu çalışmalara büyük destek sağlamıştır. Harun Reşid döneminde sarayın yanına yapılan, eserlerin toplandığı kütüphane olan Beytü'l Hikme, altın çağını Me'mun zamanında yaşamıştır. Yine bu dönemde Beytü'l Hikme kendi içerisinde bir takım değişiklik geçirmiştir. Beytü'l Hikme içerisinde rasathane bölümü kurulup, kütüphane kısmı ise halkın kullanımına açılmıştır. Bu kütüphanede halifenin de katılımıyla çeşitli bilimsel çalışmalar için toplantılar düzenlenmekteydi. Bu çalışmalar Beytü'l Hikme'yi, çeşitli bilim insanlarını bir araya getirerek, çalışmaların yoğunlaştığı yer haline almasını sağlamıştır⁶³. Burada yaşayan mütercimlerin çoğu Süryani dilini kullanan insanlar olduğu için mevcut eski Yunan dilindeki eserler önce Süryani diline daha sonra ise Arapçaya tercüme ediliyordu. Tercümeler esnasında eser

⁶¹ Bozkurt,2018: 101

⁶² Demirci, 2016: 64

⁶³ Erdem, 2013: 63-64

kelime kelime incelenerek mevcut kavramın Arapça karşılığı bulunmaya çalışılıyordu. Arapça karşılığı olmayan kavramlar ise Arap diline uygun hale getirilerek Arap harfleriyle olduğu haliyle aktarılıyordu⁶⁴.

Bu dönemde çalışmalar daha çok felsefe eserlerinin tercüme edilmesi yönündeydi. Me'mun'un felsefeye olan ilgisi ve merakı bu dönemde yoğun bir şekilde felsefe çalışmalarının hız kazanmasını sağlamıştır. Bu dönemde İslam Felsefesine yönelik tercüme hareketi sistemli ve planlı bir şekilde Me'mun döneminde meyvelerini vermiştir. Türk İslam felsefesinin önemli filozoflarından olan Kindi, Beytü'l Hikme çatısı altında çalışmalar yürütüp isteyenlere felsefe dersleri vermiştir. Yapılan bu çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda bu dönemde yoğun bir şekilde felsefe çalışmalarının yapıldığı aşikârdır. Yaptığı birçok seferde savaş tazminatı olarak ellerindeki mevcut kitapları istemiştir. Topladığı bu eserlerle kütüphane bölümü daha da zenginleşmiştir. Kütüphane bölümünde oluşturduğu okuma salonunu halka açması, yoğun bir şekilde felsefe eserlerini tercüme ettirmesi, rasathane açması ile kendi döneminde Beytü'l Hikme'nin en verimli dönemini geçirmesini sağlamıştır. Çocukluğunda Mutezile mezhebine bağlı hocalardan ders alması onun halifeliği döneminde akla, bilime ve düşünce özgürlüğüne önem vermesine neden olmuştur. Bu bağlamda halifeliği döneminde, Mutezile mezhebine bağlı bilim insanlarının düşüncesini dikkate almıştır. Halife önderliğinde sarayda bilim insanlarının bir araya gelerek yürüttüğü bilim odaklı fikir tartışmalarında, Mutezile mezhebine bağlı âlimlerle mantık ve felsefe metodunu kullanarak İslam dinini savunma yoluna gitmişlerdir. Bu doğrultuda Yahudi ve Hıristiyan dinine mensup insanlara cevap verilmiştir⁶⁵. Bu dönemde yürütülen felsefe çalışmaları ile çok kısa zaman içinde felsefe ve mantık biliminde, Yunanlılardan daha ileri bir noktaya varılmıştır.

Felsefe çalışmalarında bu kadar ileri bir noktaya gelmelerinde, sadece Me'mun'un felsefeye yönelik kişisel ilgisiyle sınırlandırmak yanlış olur. Burada Mutezile mezhebine bağlı kişiler, dünyanın dört bir tarafından getirilen eserleri büyük şevk ile tercüme edip, çalışmalarını aralıksız sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla bu ve benzeri birçok etken sayesinde günümüzdeki anlamda İslam Felsefesinin ilk adımları bu dönemde atılmıştır. Getirilen eserler sadece felsefe ile kalmayıp, fen bilimleri ile ilgili de birçok eser getirilmiştir. Me'mun ve Mutezile âlimlerinin bu tutumu Beytü'l Hikme'yi daha geniş planlı çok yönlü bir kuruma dönüşmesinde önemli dönüm

⁶⁴ Hitti, 2011: 423

⁶⁵ Erdem, 2013: 65

noktasını oluşturmuştur. Me'mun kendinden sonra gelecek halifenin bu kuruma yeterince ilgi göstermemesi durumunun önüne geçmek için, bol gelirli vakıfları Beytü'l Hikme'ye bağlamıştır⁶⁶. Bu vakıflarla Beytü'l Hikme'nin başka halifelerin inisiyatifine bırakmadan etkinliğini yıllarca kaybetmemesini sağlamaya çalışmıştır.

Me'mun, yaptığı bu faaliyetlerle Beytü'l Hikme'nin asıl kurucusu olarak nitelendirilmiştir. Beytü'l Hikme'ye yönelik yapılan çalışmaları daha çok felsefe tarihçilerinin yürütmesi ve en çok çevirinin Me'mun döneminde gerçekleştirilmiş olması Me'mun'un Beytü'l Hikme'nin kurucusu olarak nitelendirilmesini genelleştirmiştir. Daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi Beytü'l Hikme'nin kurulması belli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. En parlak dönemini Me'mun zamanında geçirmiş olması onun Me'mun tarafından kurulduğunu söylemek sığ bir yaklaşım olur. Hem felsefe tarihi hem de bilim tarihi açısından yapılan araştırmalar doğrultusunda Beytü'l Hikme'nin kuruluşu, daha eski tarihlere dayanmaktadır. Bilim ve felsefe tarihi içerisindeki bilgilerimiz doğrultusunda, tam olarak Beytü'l Hikme'nin ne zaman ve kim tarafından kurulduğunun herhangi bir kayıta kesin bir ifade ile yer almaması, bugün kesin bir şey söylenememesine neden olmaktadır. Araştırmacıların ortak kanaati Beytü'l Hikme'nin kuruluşunun Me'mun öncesine dayandığıdır. Ancak ayrıldıkları nokta ise bazılarının Harun Reşit'e bazı araştırmacıların ise Mansur'a dayandırmasıdır⁶⁷.

Sonuç olarak Beytü'l Hikme'nin kuruluşu belli bir süreç, birikim ve ihtiyaçlar sonucu meydana gelmiştir. Beytü'l Hikme kurulmadan önceki kültür merkezleri olan İskenderiye ve Cundişapur medreselerinden miras kalan birçok eserin Bağdat'a getirilmesi ve buraların fethedilerek İslam topraklarına kazandırılması, Beytü'l Hikme'nin kurulmasının en temel etkenlerini oluşturmuştur. Tabi ki burada dönemin halifelerinin verdiği destek ve teşviklerle büyük âlimleri davet etmeleri Beytü'l Hikme'nin akademik çalışmaların yürütüldüğü bir kültür merkezi olmasını kaçınılmaz kılmıştır. Beytü'l Hikme'nin kurulması sürecinde Mansur dönemi tohumların atıldığı, Harun Reşit dönemi düzenli bir hal aldığı, Me'mun dönemi ise altın çağını yaşayıp meyve verdiği bir zaman dilimini oluşturmaktadır.

Halife Me'mun'un çocukluğunda Mutezile mezhebine bağlı âlimden ders alması, onun halifeliği döneminde felsefeye ilgi duymasını ve başka şehirlerde yaptığı seferlerde eserleri toplamasını, tercüme ettirmesini sağlamıştır. Beytü'l Hikme'nin

⁶⁶ Demirci, 2016: 65

⁶⁷ Kaya, 1992: 88

büyümesi, yeni bölümlerin eklenmesi ve kütüphanenin halka açılması burada daha kapsamlı ve geniş çalışmaların sürdürülmesini sağlamıştır. Burası adeta dönemin büyük bilim insanlarının çalışmalarını yürüttüğü üniversitesi halini almıştır. Tabii ki halife Me'mun'un bu çalışmaların sürdürülmesi için verdiği çaba yadsınamaz. Dolayısı ile Beytü'l Hikme'nin tam olarak kim tarafından hangi tarihte kurulduğu resmi olarak bilinemesi de buranın toplumun ihtiyaçları ve belli bir birikim ve süreç sonucu doğduğu bilgisi kaçınılmazdır.

İKİNCİ BÖLÜM BEYTÜ'L HİKME'NİN YAPISI VE FAALİYETLERİ

2.1. Beytü'l Hikme'nin Yapısı ve Faaliyetleri

Beytü'l Hikme'nin kuruluşu Halife Mansur döneminde başlayıp Halife Me'mun dönemine kadar uzun bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Bugün bildiğimiz anlamda son halini Halife Me'mun döneminde almıştır.

İlk zamanlar Halife Mansur, Bizans'a mektup ve elçiler yollayarak ellerindeki kitapları istediği bilinmektedir. Sarayda toplanan bu kitapların yerleştirilmesi için büyük bir oda yaptırmıştır. Daha sonra Halifelige gelen Harun Reşid babasından mirası devralarak dört bir yandan kitap toplamaya devam etmiştir. Bu dönemde o kadar çok eser toplanmıştır ki getirilen eserler odaya sığmaz olmuştur. Harun Reşid sarayın yanına büyük bir bina yaptırarak eserleri burada toplamıştır. Harun Reşid'in vefatından sonra halifelige geçen oğlu Me'mun döneminde ise Beytü'l Hikme son halini almıştır. Bu dönemde, Bağdat dönemin büyük kültür merkezi halini almıştır. Beytü'l Hikme içerisinde kütüphane bölümü açarak burayı halkın kullanımına sunmuştur. Kütüphane bölümü dışında rasathane ve tercüme bölümleri açılmıştır. Tercüme bölümünde Yunan, Fars ve Hint dünyasından getirilen birçok eser tercüme edilmiştir. Tercüme faaliyetleri öyle bir hal almıştır ki dönemin varlıklı insanları başka şehirlerden eserleri getirmek için seyahatlere çıkmıştır. Tabii ki burada Halife Me'mun'un verdiği destek ve teşviklerin önemli etkisi vardır.

Beytü'l Hikme'nin kuruluş aşamalarını diğer bölümlerde bahsettik. Beytü'l Hikme'nin Halife Mansur dönemi ile birlikte sarayda olan bir odanın kütüphaneye çevrilmesiyle ilk nüveleri ortaya çıkmıştı.

Her yeni gelen halifenin döneminde farklı isimlerle anılmıştır. "Beyt" kelimesi "ev" anlamına gelir ve hem devletin ana merkezine hem de insanların çalıştığı kurumlar bu isimle adlandırılmıştır. "Hikme" kelimesi ise pek çok filozof ve bilim insanı tarafından farklı şekillerde anlamlandırılmıştır. Kelime anlamı olarak "hikme" bilge (sofia) demektir. Felsefe sözcüğü ise filo (sevgi) ve sofia deyiminden gelmektedir. Böylelikle Filo-sophia hikmet sevgisi anlamına gelmektedir. 8.yüzyılda tercüme zamanında ise felsefe telaffuzuyla geçmiştir. Türk diline de bu haliyle geçmiştir⁶⁸. Ancak "hikme" sözcüğü Beytü'l Hikme'nin aktif olduğu dönemde

⁶⁸ Keklik, 1996: 4

felsefenin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. İlk zamanlarda sadece kütüphane görevi görürken daha sonra içerisinde pek çok bölümü barındıran büyük bir kütüphaneye dönüşmüştür. Abbasi halifelerinin bu kuruma verdiği değer ile beraber gittikçe daha zengin bir kütüphane halini almıştır. Öyle ki bazı dönemlerde mütercimler önemli bir eser tercüme ettiğinde ağırlığınca altın ile ödüllendirilmişlerdir ⁶⁹.

Günümüzde pek çok tarihçi tarafından Beytü'l Hikme kütüphane olarak değerlendirilmektedir. Pek çok eserde, bu kurum, hem kendi döneminde hem de daha sonraki zamanda adından en çok söz ettiren kütüphanelerden olmuştur. Beytü'l Hikme İskenderiye Kütüphanesinden sonra ikinci büyük kütüphanedir. Bu kütüphaneye dört bir yandan getirilen eserler yüz binleri bulmuştur ⁷⁰.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Halife Me'mun döneminde kütüphanenin halka açılması ile birlikte pek çok görevlinin burada çalışması sağlanmıştır. Bu denli büyük bir hazineye, istenildiği zaman kolayca halkın ulaşabilmesi için bu kurumda pek çok insan hizmet etmiştir. Bu kadar eserin bakımı ve düzenlemesinden bu kişiler sorumluydu. Bu kişiler farklı din ve milletten insanlardan oluşuyordu.

Ayrıca müstensihler de kütüphanede dönüşümlü olarak çalışıyorlardı. Müstensihlerin görevi onlara gönderilen eserleri inceleyip aktarmaktı. Eserin sahibi kitabını kuruma göndermek istemezse onların yanına kadar giderlerdi ⁷¹.

Kütüphanede fihristlerin de olduğu bazı kaynaklarda geçmektedir. Çünkü burada bulunan yazma eserler, kitaplar konularına ve isimlerine göre gruplandırılmıştı. Ayrıca bu kütüphanedeki kitaplar için kataloglar da oluşturulmuştu. Bununla amaçlanan, aranan kitaba kolayca ulaşılması noktasında kolaylık sağlamaktı. Buradaki bilim adamları kendi alanlarına göre gruplara ayrılır ve bu şekilde çalışmalarını sürdürürlerdi ⁷². Her Bilim insanı kendi uzmanlık alanının da yoğunlaşmıştı. Bu durum günümüzde ki anlamda bilim insanlarının belli bir alanda uzmanlaşması bakımından benzerlik içeriyor.

Batı ve İslam medeniyeti eğitim anlayışları Ortaçağda farklılık arz etmekteydi. Batı dünyasında bilimin merkezinde Rönesans'a kadar din vardı. Çünkü bilim ile uğraşanlar aynı zamanda Kilise'ye bağlıydılar. Bilimin merkezinde kilise olması bilimsel gerçekliklerin de Kilise tarafından belirmesine neden olmuştur. Kilise İncil ile ters düşen bilimsel gerçekliklerin üstünü kapatmaya çalışmıştır. *İncil* ya da kendi

⁶⁹ Demirci, 2016: 68

⁷⁰ Kanar, 2017: 8

⁷¹ Avcı, 2000: 5

⁷² Avcı, 2000: 5

kişisel çıkarları ile ters düşen tüm insanları oluşturdukları engizisyon mahkemelerinde cezalandırmışlardır. Bu cezalandırmalar ile bilimsel çalışmaların yapılmasını engellemeye çalışmışlardır. Ancak tezimizde de gördüğümüz gibi ne Mutezile mezhebine bağlı bilim insanları ne de Beytü'l Hikme çatısı altında çalışan insanlar dini vazifeli değildiler. Beytü'l Hikme'de çalışan Süryani mütercimler hiçbir kuruma veya kişiye bağlı kalmaksızın özgür bir ortamda çalışmalarını sürdürmüşlerdir⁷³.

Bu kütüphane altında çalışmalarını sürdüren bütün bilim insanları çalışmalarını özgür bir ortamda gerçekleştiriyorlardı. Bu dönemde Bağdat'ta İslam dinin ya da bu dinin temsilcilerinin bilimsel çalışmaların yapılması yönünde genel anlamda engellemeleri mevcut değildi. İslam dini, Kuran-ı Kerim'de geçen pek çok ayet ve günümüze ulaşan hadislerle Müslümanları araştırmaya, okumaya, bilimin peşinden gitmeye sevk etmiştir⁷⁴. Türk-İslam filozofları, Abbasi Devleti, Halife Mansur, Halife Harun Reşid ve Halife Me'mun döneminde Beytü'l Hikmede baskıya maruz kalmadan bilimsel gerçekliklerin peşinden gitmişlerdir⁷⁵. Dolayısıyla genel anlamda Batı'nın bazı araştırmacılarca Karanlık Çağ olarak adlandırıldığı dönemde⁷⁶, Türk-İslam dünyası Beytü'l Hikme içerisinde gerçekleştirilen bilimsel çalışmalarla aydınlığa doğru hızlı adımlarla yol almıştır.

İslam dünyasında astronomi çalışmalarının başlangıcı Müslümanlığın yayıldığı zamanlara kadar uzanmaktadır. Müslümanlar dinlerinin gerektirdiği ibadetleri doğru zamanda yerine getirebilmek adına astrolojiye yönelik çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır. Dini bayramlar, namaz vakitleri gibi ay, gün, saat hesabına göre şekillenen dini zorunluluklarını, doğru gün ve zamanda yapabilmek adına astroloji alanında kendilerini geliştirmişlerdir. Yani dini olgu bilimsel bir gerçekliğin gerekliliğini ortaya çıkarmış ve bu ihtiyaç halini almıştır⁷⁷.

Astronomlar açısından Astronomi iki ayak üzerine kurulu idi. Bunun ilk ayağını gözlem aletlerini kullanarak gözlem yapmak, ikinci ayağını ise elde edilen sonuçları hareketli geometrik cisimlerle göstermek oluşturuyordu. Bu aşamaların ilkinde, Müslüman âlimler pratik astronomiye girip çok ileri noktalara gelerek, Yunan dünyasına göre daha derin izler bırakmışlardır. Müslüman bilim insanları ilk gözlem evlerini kurup, elde edilen sonuçların daha dakik ve doğru olması için yeni hesaplama

⁷³ Karlığa, 2004: 202

⁷⁴ <https://kuran.diyaret.gov.tr>, Yunus:100 (erişim tarihi: 28.05.19)

⁷⁵ Yıldız, 2015: 1974

⁷⁶ Cevizci, 2001: 203

⁷⁷ Nasr, 2006: 48

araçları geliştirmeye çalışmışlardır. Astronominin ikinci ayağında ise ilki kadar başarılı olamayıp Batlamyus'un eserine bağlı kalmışlardır⁷⁸.

Astronomiye yönelik ilk çeviri kitap "*Sindhind*" kitabının, Brahmagupta'nın yönlendirmesi doğrultusunda İbrahim Fezari tarafından oluşturulmuştur⁷⁹.

Düzenli ve planlı astronomi çalışmaları ise Halife Mansur döneminde meyvelerini vermiştir. Halife Mansur, Bağdat şehrini ne zaman kurması gerektiğini hesaplatmak için Maşa'allah ve Nebaht adlı iki astronomu görevlendirmiştir⁸⁰. Mansur astronomiye verdiği değer doğrultusunda, bu astronomları sarayında barındırmış, onların dediklerini dikkate almıştır. Maşa'allah ve Nebaht'ın yanı sıra sarayında Ebu Sehl, Ebu Ma'şer gibi birçok astronom bulunuyordu. Bu astronomlar bir bilim olarak astronominin inşasının ilk meyvelerini oluşturmuşlardır⁸¹. Halife Mansur pratik kaygıları da göz önünde bulduğundan astronomi ve astrolojiye, teorik kaygılarla da felsefeye yönelik çalışmalara teşvik etmiştir⁸². Bu şekilde hareket eden ilk halife olma özelliğini taşımaktadır.

Halife Mansur'dan sonra sarayda astronomiye yönelik çalışmalar devam etmiştir. Ancak eski ihtişamını Halife Me'mun döneminde tekrar kazanmıştır. Halife Me'mun kendi döneminde iki tane rasathane kurmuştur. Bu rasathanelerden biri Şam'da diğeri ise Bağdat'tadır. Beytü'l Hikme çatısı altında bu alana ilişkin çeşitli milletlerin eserleri tercüme ettirilip, bu rasathanelerde ise doğruluğu test ettirilmiştir. Adeta rasathane bölümü, Beytü'l Hikme'nin bir kolu olarak faaliyet göstermiştir⁸³.

Rasathanenin faaliyete geçmesi ile beraber, daha önceden kütüphane bürosu olan Beytü'l Hikme, yeni bir bölüme daha kavuşarak daha kapsamlı, gelişmiş ve astroloji çalışmalarının yürütüldüğü bir merkez halini almıştır. Burada sadece bir dönem ya da kaynak incelenmeyip Sümerlilere uzanan bir çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmalar rasathanede test edilip daha da geliştirilerek doğru tespitler bulunmaya çalışılmış ve çelişkilere çözüm aranmıştır⁸⁴.

Beytü'l Hikme'nin başında olan Yahya b. Ebu Mansur buraya gönderilmiştir. Sadece rasathaneyi yönetmekle kalmayıp Şakiroğulları'na (Muhammed, Hasan, Ahmed) astronomi alanında dersler verilip yetiştirilmişlerdir. Bu eğitim ve dersler

⁷⁸ Topdemir, 2014: 22

⁷⁹ Demirci, 2016: 92

⁸⁰ Gutas, 2003: 28

⁸¹ Gutas, 2003: 210

⁸² Gutas, 2003: 40

⁸³ Demirci, 2016: 92

⁸⁴ Demirci, 2016: 94

doğrultusunda Şakiroğulları zamanının önemli astronomları olarak yetişmiştir. Şakiroğullarından Muhammed halifenin isteğiyle pek çok astronomi cetveli hazırlayıp, Batlamyus'a ait cetvellerin hatalarını bulmuş, dünyanın çevresini hesaplamaya çalışmıştır. Bu çalışmalarla Avrupa'nın 17. yüzyılda ulaştığı hesaplamalara İslam dünyası çok önceden ulaşmıştır⁸⁵.

İslam dünyasındaki astronomi çalışmaları, ne kendinden önceki Yunan dünyasının devamı ne de kopyası durumunda olmuştur. Beytü'l Hikme'de yürütülen çalışmalar birer devrim niteliğindedir. İran, Yunan, Hint vb. birçok ülkeden getirilen eserlerle yapılan tercüme çalışmalarının temelleri devrimsel olarak değiştirilmiştir. Eldeki mevcut eserleri, bu şekilde çelişkilerden kurtararak, geliştirmeye ve çalışmaları daha ileri bir noktaya ulaştırmaya gayret gösterilmiştir⁸⁶. Bu doğrultuda kendilerinden önceki medeniyetlerden devraldıkları astronomi kaynakları üzerinde yürüttükleri çalışmalar sonrasında, onlardan daha ileri bir noktaya gelerek yeni sonuçlar elde etmişlerdir. Bu çalışmaları gerçekleştirirken toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurup, bu doğrultuda araştırmalar yapmışlardır.

Dini gereklilik doğrultusunda Müslümanlar tarafından ihtiyaç halini alan astronomiye yönelik çalışmalar, Halife Mansur ve Halife Me'mun'un verdiği destek ve teşvikle beraber had safhaya ulaşmıştır. Müslüman bilim insanları, Avrupa'nın 17. yüzyılda ulaştığı bilimsel gerçekliğe çok önceden kavuşmuş ve daha doğru hesaplamalar yapmak için çalışmalar artarak devam etmiştir.

Beytü'l Hikme'nin bir kolu olarak faaliyetini sürdüren rasathaneye beraber Bağdat, astronomi çalışmalarının ev sahipliğini üstlenmiştir. Bu dönemde Müslüman bilim insanları tarafından yapılan bilimsel çalışmalardan bazıları hala günümüzde kullanılmaktadır. Türk-İslam filozoflarını tek tek ele aldığımızda bu konun detaylarına ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

İlk tercüme çalışmaları, Beytü'l Hikme kurulmadan yaklaşık 100 yıl önce, Halid b. Yezid b. Muaviye'nin teşvikleri sayesinde ortaya çıkmıştır. İskenderiye Medresesinde Arapça bilen bazı bilim insanlarını Şam'a davet edip astronomi, kimya ve tıp gibi alanlarda tercüme çalışmaları yapmaları yönünde teşvikte bulunmuştur⁸⁷.

Halife Mansur döneminde ilk nüveleri atılan Beytü'l Hikme'de Halife Me'mun zamanına gelinceye kadar büyük değişiklikler gerçekleşmiştir. Önceleri

⁸⁵ Demirci, 2016: 94

⁸⁶ Salıba, 2015: 175

⁸⁷ Erdem, 2013: 60

sadece kütüphane olan Beytü'l Hikme, halife Me'mun döneminde rasathane ve tercüme büroları fonksiyonlarını da kazanmıştır. Yine halife Me'mun kütüphaneyi halkın kullanımına açıp, yapılan tercüme çalışmalarının planlı toplu bir şekilde yürütmek için Sehl b. Harun'u yönetici olarak görevlendirmiştir. Sehl b. Harun daha önce bahsettiğimiz Bermeki ailesinin kütüphanesinde yöneticilik yapan İran asıllı bir görevliydi. Sehl b. Harun, Beytü'l Hikme'nin yöneticiliğine gelince, burada yapılan tercüme çalışmalarının sistemli ve planlı bir şekilde ilerlemesi için çaba sarf etmiştir⁸⁸.

İlk nüvelerinin atıldığı günden kurulduğu zamana kadar maddi anlamda kütüphane olarak şekillenen Beytü'l Hikme'nin merkezini ise tercüme çalışmaları oluşturmuştur. Kütüphane, tercüme ve rasathane bölümleri birbirinden asla kopuk olmamış, sürekli iş birliği halinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Özellikle kütüphane ve tercüme büroları birbiri ile sıkı bir ilişki içerisinde olup tercüme çalışmalarını sürdürmeye devam etmişlerdir⁸⁹.

Bilim insanları uzmanlık alanlarına göre, eserler ise dillerine, konularına göre bölümlere ayrılmış durumdaydı. Felsefe, mantık, astroloji, tıp gibi birçok alanda ve dilde çalışmalar yürütüyorlardı. Çalışmalarını yürüten bütün bilim insanları, "Sahibu Beytü'l Hikme" adı verilen görevliye bağlı durumundaydılar. Burada mütercimlerin yanı sıra hazin ve müstensihler de çalışmalarını ayrı ayrı odalarda sürdürmekteydiler. Müstensihlerin para karşılığında eser yazdığı da bilinen bir gerçektir. Bunlardan en önemlisi Allan eş-Şu'ubi'dir. Müstensihler eserleri kendi el yazısıyla kopyalarken mücellidler ise bunları ciltliyorlardı.⁹⁰ Bu yüzden sürekli birbirleriyle iletişim halindeydiler.

Son olarak yapılan tercüme çalışmaları kadar, eserlerin yazılı hale getirilmesi de çok önemliydi. Bağdat'ta kâğıdın üretilmeye başlanması ile eserler daha kolay bir şekilde kitaplaşmış ve ciltlenmiştir. Daha öncesinde kâğıdın Bağdat'ta üretilmemesinden kaynaklanan nedenlerden dolayı birçok müşkül durum yaşanmıştır⁹¹. Bağdat'ta kâğıdın üretimi ile beraber tercüme çalışmaları hız kazanmıştır.

Daha önce bahsettiğimiz gibi Halife Mansur ve Harun Reşit gibi devlet yöneticilerinin rahatsızlanmaları sonucunda başka şehirlerden tıp hekimleri

⁸⁸ Demirci, 2016: 89

⁸⁹ Demirci, 2016: 91

⁹⁰ Demirci, 2016: 89

⁹¹ Demirci, 2016: 91

getirilmiştir. Bağdat'a gelen bu hekimlerin istedikleri doğrultusunda o gün ki ismi ile "bimaristan (hastane)" kurulmuştur. Kaynaklar incelendiğinde bu kurumda çalışan tıp hekimlerinin isimlerinin aynı zamanda Beytü'l Hikme çatısı altında zikredilmeleri, dikkatleri onların üzerine çekmiştir. Kaynaklarda aktarıldığına göre "bimaristan (hastane)" içerisinde bir takım tıp kitapları, üzerinde yapılan çalışmalar doğrultusunda, öğrenmek ve pekiştirmek amacı ile uygulamalar yapıldığı söylenmektedir. Bu doğrultuda elimizde somut olarak kanıtımız olmadığından dolayı "Bimaristan'ın", Beytü'l Hikme'nin bir bölümü olduğunu söyleyemeyiz. Ancak Beytü'l Hikme çatısı altında dönemin önemli tıp hekimleri olan Hipokrat, Daoskoride başta olmak üzere birçok eserin tercüme edildiğini biliyoruz. Burada tercüme edilen tıp eserlerine, yine bu dönemde kurulan Bimaristan içerisinde bulunan tıp hekimlerinin kayıtsız kalamayacağı aşikârdır. Dolayısıyla Bimaristanın, Beytü'l Hikme'nin ilk ağızdan bir bölümü olduğunu söyleyemesek de aralarında iletişimin olduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır⁹².

9. ve 10. yüzyıldan itibaren görülüyor ki Beytü'l Hikme çatısı altında yapılan çalışmalar Bağdat'ı çağının bilim merkezi haline getirmiştir. Bu çatı altında bulunan kütüphane, tercüme, rasathane gibi bölümlerde yürütülen çalışmalar ile Türk-İslam filozofları çağlarının aydınlık yüzleri olmuşlardır. Bu bağlamda hem kendi çağlarına kattıkları hem de kendinden sonraki çağlara ışık tuttıkları için Beytü'l Hikme çatısı altında gerçekleşen bilimsel çalışmalar görmezden gelinemez.

⁹² Demirci, 2016: 95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYTÜ'L HİKMEDE TERCÜME FAALİYETLERİ BİLİM VE FELSEFE ÇALIŞMALARI

İslam dünyasında tercüme faaliyetleri, Hz. Muhammed zamanına kadar uzansa da gerçek anlamda 7. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. Bugün bildiğimiz anlamda ilk kitap tercümesi, Halid bin Yezid bin Muaviye tarafından simya, tıp ve astronomi alanlarında çeviri çalışmaları yapılmıştır⁹³.

9. yüzyıl ise, İslam felsefesinde farklı bilim dallarında birçok bilim insanının yetiştiği bir zaman dilimini oluşturmaktadır. Bu dönemde genel anlamda Beytü'l Hikme ile ilişkili filozoflar da farklı bilim dallarında felsefe ve bilim alanında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bu dönemde Kindi felsefe, Razi tıp, Harezmi matematik ve Battani ise astronomi çalışmalarıyla ön plana çıkmış ve günümüzde bile adından söz ettiren önemli filozoflar arasında yerlerini almışlardır⁹⁴. 9. yüzyılda, Müslüman bilim insanları tarafından, Dünya ile Güneş'in birbirinden en uzak olduğu mesafenin değişken olduğu tespit edilip, bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde yörüngenin saatte 12.09 saniye hızla ilerlediğini hesaplamışlardır. 21. yüzyıl dünyasında ise yörüngenin hızı saatte 11.46 saniye olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara Batılı bilim insanları, ancak 17. yüzyılda Keplerin yaptığı çalışmalar neticesinde ulaşabilmişlerdir. Buna benzer şekilde Halife Me'mun döneminde, halifenin emriyle oluşturulan heyet, yaptıkları araştırmalar sonucunda Ekvator uzunluğunun 40.000 kilometre olduğunu tespit etmiştir. 21. yüzyılın teknolojisi ile bilim insanlarının yaptıkları çalışmalar doğrultusunda, günümüzde yine 40.000 kilometre olarak tespit edilmiştir. Bu bilim insanlarının daha sonraki başlıklar altında detaylarını vereceğimiz çalışmaları sonrasında, bir dünya haritası da çizdikleri bilinmektedir. 16. yüzyılda İslam medeniyeti eski ihtişamını kaybedip duraklama dönemine girmeseydi, 20. yüzyılda elde ettiğimiz bilimsel sonuçları yaklaşık 200 sene önce Müslüman bilim insanları tarafından ulaşılabilirdi. Bu doğrultuda da yaşadığımız dünyada bilim daha ileri bir noktada olabilirdi⁹⁵.

⁹³ Yasa, 2008: 425

⁹⁴ Demirci, 2016: 152

⁹⁵ http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/bilim_ve_teknoloji/fuat_sezginin_g%C3%B6r%C3%BCsleri.asp (erişim tarihi: 16.05.2019)

Görüldüğü gibi 9. yüzyılda o dönemin teknolojisi ile yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde elde edilen sonuçlar, dönemin bilim insanlarının yaşadıkları şartlar göz önünde bulundurulduğunda, alanlarında ne kadar iyi olduklarını gözler önüne sermektedir. Şüphesiz ki o dönemde yapılan astronomi çalışmaları dönemine göre çok ileri bir noktadaydılar.

10. yüzyıl Türk-İslam Felsefesi açısından bilim, felsefe, mantık ve tıp çalışmalarının zirveye ulaştığı dönemdir. Örneğin bu yüzyılda Endülüs'te, tıp, matematik, astronomi ve birçok alanda bilim insanı yetişmiştir. Bunlardan, Zehravi (ö.404/1013), döneminde adından söz ettiren önemli bilim insanlarından biridir. O dönemde toplumun ihtiyaçları doğrultusunda hareket eden "Zehravi", tıp hekimlerinin ameliyatları esnasında kullandıkları aletlerin yetersizliğini fark etmiştir. Bu doğrultuda "*Kitabu't-Tesrif*" isimli eseri kaleme almıştır. Bu eser içerisinde ameliyatlar esnasında kullanılacak olan aletlerin şekillerini ve hangi malzemeden yapılması gerektiğini açıklayarak, probleme çözüm yaratmaya çalışmıştır. Onun çalışmaları doğrultusunda ortaya koyduğu bu aletler hem kendi çağına hem de kendinden sonraki çağlarda bilim insanlarına temel oluşturmuştur. Günümüzde bu aletlerin bazıları hala kullanılmaktadır⁹⁶. Bu yüzyılda özellikle konumuz bağlamında Bağdat'ta, İslam medeniyetinde tercüme faaliyetleri doğrultusunda yapılan çalışmalarla Türk-İslam Felsefesi en verimli dönemini yaşamıştır. Günümüzde bilim ve felsefede önemli yere sahip bilginlerin, bu dönemde yetişmiş olması da bu yüzyılın ne denli verimli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Tezimizin bu bölümünde, Beytü'l Hikme çatısı altında yetişmiş veya ilişkili bilim insanlarını konumuz bağlamında ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Bu anlamda, hem kendi çağlarına hem de kendinden sonraki çağlarda yarattıkları etkileri, çalışmaları bağlamında açıklamaya çalışacağız.

3.1.Hüneyn b. İshak (193/813- 260/873)

Fırat nehri kıyısında bulunan Hire kasabasında dünyaya gelmiştir. Hıristiyan dinine mensuptur. Nesturi mezhebinden olup, İbad kabilesindedir. Filozofumuz dokuzuncu yüzyılda birçok alanda çalışmalar yaparak çağının önemli filozofları arasında yerini almıştır⁹⁷.

⁹⁶<http://www.hendesedergisi.com/yazardetay/15-41-islam-bilim-tarihine-genel-bir-bakis.aspx> (erişim tarihi: 16.05.2019)

⁹⁷ Yasa, 2008: 428

Hüneyn b. İshak'ın babasının eczacılık yapması, onun tıp bilimine ilgi duymasına neden olmuştur. Çok küçük yaşlarda dönemin bilim merkezi olan Bağdat'a gidip, tıp alanında önemli çalışmaları olan, Cundişapurlu hekim Bin Maseveyh'den ders almıştır. Ancak ders esnasında Maseveyh'i sorgulaması ve çok soru sorması, hocasını çok sinirlendirmiştir. Hocası onu doğduğu şehir olan, Hire üzerinden küçük görmüş ve dersten kovmuştur. Yaşanan duruma çok içerleyen ve üzülen Hüneyyn b. İshak bu durum karşısında kendini geliştirebilmek için daha fazla kaynağa ulaşabilmek adına Grekçe dilini öğrenmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda İskenderiye'ye gidip kendisini geliştirmeye çalışmıştır. Burada tıp bilimi ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Sadece tıp bilimini öğrenmekle de yetinmeyip, Süryanice ve Arapça eserleri, Yunancaya tercüme edecek düzeyde kendini geliştirmiştir. Donanımlı bir şekilde tekrar Bağdat'a geri dönmüştür. Halife Me'mun'un hekimi, Cibrail b. Buhtışu'nun isteği doğrultusunda "*Calinus'tan Fi'l-Kuva't-tabi'yye*" ile "*Fi Eşnafi'l-hummeyat*" isimli eserleri kaleme almıştır. Bunlar aynı zamanda onun ilk tercüme eserleridir. Yaptığı bu mükemmel tercüme ile herkesi kendisine hayran bırakmıştır. Bununla birlikte de Beytü'l Hikme çatısı altında tercüme çalışmalarına başlamıştır. Daha önceden bahsettiğimiz Halife Me'mun'un genel olarak herkesçe bilinen, Aristoteles'i rüyasında görmesi olayı sonucu, Hüneyyn, Beytü'l Hikme çatısı altında felsefe eserlerinin tercümesi ve düzenlenmesini görevini de üstlenmiştir⁹⁸.

Bununla beraber pek çok felsefe eserini tercüme etmiş ve daha önceden tercüme edilen felsefe eserlerini düzenlemiştir. Bu doğrultuda, Felsefe tarihi açısından önemli 50'ye yakın filozofun eserini tercüme etmiştir. Bunların başlıcaları Platon, Aristoteles, Hipokrat ve Dioskorides gibi çok önemli filozoflardır. Bununla yetinmeyip, bu eserler üzerine şerhler yazarak hocasıyla fikir tartışmaları yapmıştır⁹⁹.

Sadece tercümelerle yetinmeyip pek çok eser üzerinde de düzenlemeler yapmıştır. Genel anlamda ilk çeviri çalışmaları Yunan dilinden Süryaniceye olmuştur. Arapça çeviri yapabilmek için ise o dönemde Basra'ya gitmiştir. Arapçayı da öğrenerek Bağdat'a döndüğünde, Yunanca, Süryanice, Arapça ve Farsça olmak üzere dört dil biliyordu. Beytü'l Hikme'nin başında bulunan hocasıyla beraber pek çok eseri tercüme etmiş ve şerhler yazmışlardır. Onu dersten kovan hocası ile beraber çalışmalarını sürdürmüş ve bu dönemde hocasıyla yakın ilişki içerisinde olmuştur.

⁹⁸ Katipoğlu ve Kutluer, 1998: 377

⁹⁹ Ülken, 1967: 15

Döneminin önemli mütercimleri arasında adından söz ettirir hale gelmiştir¹⁰⁰. Öyle ki zamanla Yunanca eserleri, Süryanice ve Arapçaya tercüme eden en önemli bilim insanı olma özelliğini taşımıştır¹⁰¹.

Hüneyn b. İshak altın çağını Halife Mütevekkil zamanında yaşamıştır. Bu dönemde vefat eden hocasının yerine Beytü'l Hikme'nin başına getirilmiştir. Halife ona "Emin ale't-Terceme" unvanı verip, yanında çalışan genç araştırmacıların tercümelerini kontrol etmesiyle görevlendirmiştir¹⁰². Bu araştırmacılar yalnızca tercümeyle uğraşmayıp aynı zamanda tefsir ve şerh ile ilgili çalışmalar da yürümüşlerdir.

Bunun yanı sıra Hüneyn de sadece tercüme yapmanın dışında tıp, veterinerlik, felsefe ve tarihi ile ilgili birçok çalışma yürütmüştür. Özellikle sadece filozofların yaşamlarından bahsettiği *Nevadiru'l- Felasife* isimli eseri İslam dünyası için ilk âlimler biyografilerindedir. Onun hem öğrencisi hem de oğlu İshak ise babasından daha fazla felsefe eserleri ortaya koymuştur. Aynı zamanda Arapçayı da babasından daha iyi bildiği için, babasının Süryaniceye çevirdiği pek çok eserin Arapçaya tercümesini yapmıştır¹⁰³.

Hüneyn b. İshak daha çok tıp alanında çalışmalarını yürütmüştür. "*Kitabü'l-Mesa'il fi't-tib*" adlı eseri tıp ilmine giriş niteliğindeki eseridir. Bu eser Ortaçağda, hem İslam dünyasına hem de tercüme aracılığıyla Batıya ulaşması ile bilime katkı sağlamıştır. Özellikle göz alanına yoğunlaşmış bu konuda en eski ve önemli eserlerden olan "*Aşr Makalat fi'l Ayn*" eserini kaleme almıştır. Hüneyn' in bu eseri on bölüme oluşup, onun otuz yıllık tecrübelerinden meydana gelmiştir¹⁰⁴. Aynı zamanda Eski Yunan biliminden o güne kadar ulaşan eserleri Arapçaya tercüme ederek, o günün İslam dünyasına kazandırmıştır¹⁰⁵.

Öyle ki 11. yüzyılın önemli bilim insanlarından olan Davud el-Antaki ilaçlar ile ilgili eski Süryanice ve Yunanca eserleri tercüme eden kişinin Hüneyn olduğunu söylemiştir¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Demirci,2016: 155

¹⁰¹ Corbin, 2017: 53

¹⁰² Demirci,2016: 156

¹⁰³ Demirci, 2016: 157

¹⁰⁴ Demirci, 2016: 156

¹⁰⁵ Katipoğlu ve Kutluer, 1998: 378

¹⁰⁶ Şimşek, 2009: 398

Hüneyn b. İshak'ın tercüme çalışmalarının merkezini oluşturan temel taşları vardır. Tercüme çalışmalarının temellini çeşitli eserlere yazdığı not, önsöz ve arkadaşı Ali Bin Yahya'ya yazdığı mektubundan biliyoruz¹⁰⁷.

Hüneyn, kelimesi kelimesine yapılan bir tercüme çalışmasını kabul etmemektedir. Ona göre mütercim, tercümesini yürüttüğü eserin öncelikle tam manasıyla okuyup, kavraması ve o alana hâkim olması gerekir. Daha sonra ise hiçbir dil hatasına yer vermeyecek şekilde, açık ve akıcı bir dil kullanarak tercüme çalışmasını sürdürmelidir. Gerektiği takdirde, çalışmanın okuyucu tarafından daha iyi anlaşılması için metin içerisine çeşitli dipnot ve önsözler ilave edilmelidir. Öyle ki hiç felsefe ile ilişkisi olmayan biri bile o metni anlamakta zorluk çekmemelidir. Hüneyn tercüme çalışmalarını büyük titizlikle yürütmüştür. Öyle ki gençlik yıllarında tercüme ettiği eserleri, tekrar ele alıp üzerinde çeşitli düzenlemeler yapmış ya da en baştan bir kere daha tercüme etmiştir¹⁰⁸.

Öncelikle tercüme edeceği cümleyi okur, kavrar daha sonra çeviri yaptığı dildeki karşılığını bulmaya çalışır. Buradaki çeviri işlemi, daha önce de dediğimiz gibi, kesinlikle birebir karşılık gelen kelimeleri bulmaktan ziyade tam anlamıyla denkliğini bulabilmektir. Genel anlamda amaç cümlenin vermek istediği anlamı bir bütünlük içerisinde ifade edebilmektir. Hüneyn'in bu derece hassasiyeti ve titizliği ondan sonra eserleri üzerinde iyileştirme çalışması yapılmasına, matematik tercüme dışındaki gerek bırakmamıştır. Sadece matematik alanında yaptığı çalışmaları uzmanlık alanına girmemesinden dolayı daha sonra düzenlenmiştir. Onun uzmanlığını fizik, metafizik, tıp ve mantık alanları oluşturmaktaydı. El-Macesti ve Öklid'den yaptığı tercüme, daha sonradan Sabit Bin Kurra tarafından ıslah edilmiştir¹⁰⁹.

Hüneyn, Beytü'l Hikme'nin yöneticiliğini yaptığı zaman sürecinde tercüme çalışmalarında bu hususlara dikkat etmiştir. Bu dönemde onun yanında pek çok mütercim yetişmiştir. Bunlardan en çok bilinenlerini, kendi oğlu İshak Bin Hüneyn, Sabit Bin Kurra ve yeğeni Hubeş Binü'l A'sam olarak ifade edebiliriz¹¹⁰.

Hubeş Binü'l A'sam (ö. 300/912) onu yetiştiren hocasının izinden gitmiştir. Hubeş nabız, yiyecek ve basit ilaçlarla ilgili çalışmalar yürütmüş ve bunlar hakkında eser kaleme almıştır. Ancak kaleme aldığı pek çok eseri Hüneyn bin İshak'a ait

¹⁰⁷ Yasa, 2008: 428-429

¹⁰⁸ Yasa, 2008: 428-429

¹⁰⁹ Yasa, 2008: 431

¹¹⁰ Yasa, 2008: 426

zannedilmiştir. Bu da yanlış anlaşılmalara neden olmuştur. Yine kaynaklardan bildiğimiz kadarıyla Hubeyş' in kıvrak bir zekâyâya sahip olduğu da söylenmektedir¹¹¹.

3.2 Sabit b.Kurra (211/826- 288/901)

Harran'da hicri 221 yılında doğmuştur. Gençlik yıllarına kadar burada yaşamıştır. O yıllarda geçimini sarraflık yaparak sağlamıştır. Kendini geliştirmek adına ileri derecede Süryanice ve Arapça öğrenmiştir. Ayrıca o dönemde matematik çalışmaları da vardı. Daha sonra, bu dönemde felsefe çalışmalarında serbest fikirlerinden dolayı, orada yaşayan Sabi halkı ile anlaşamamış ve orayı terk etmek zorunda kalmıştır. Dönemin bilim merkezi Bağdat'a giderken, yolda Muhammed b. Musa ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşmada Muhammed b. Musa, Sabit b. Kurra'nın çok iyi derece Arapça ve Süryanice bilmesinden dolayı, onu yanına almıştır. Bir zaman sonra, Halife Mu'temid (256-279) ile onu tanıştırmıştır. Bu tanışma sonrasında Halife, Sabit b. Kurra'nın donanımlarından ötürü onu sarayın mütercimleri arasına almıştır¹¹².

Beytü'l Hikme çatısı altına girdikten sonra, özgür bir düşünce ortamı içerisinde Kurra, tıp, felsefe, astronomi, matematik ve fizik alanlarında birçok çalışmasını, hiçbir baskıya uğramadan gerçekleştirmiştir¹¹³.

Henüz tıp alanında incelenmeyen eserleri de bulunan Kurra, kuşların anatomisi, embriyoloji, veteriner hekimlik, genel tıp hastalıkları ve kan dolaşımıyla ilgili pek çok eser yazmıştır. Kaynaklara göre, yazdığı pek çok felsefi eser günümüze ulaşamamıştır. Aristoteles'in mantık eserleri üzerine pek çok şerh yazmıştır. Bunun yanı sıra, bilimlerin sınıflandırılması, mantık, ahlak ve psikoloji ile ilgili de birçok çalışma yapmıştır¹¹⁴.

Sabit b. Kurra, Beytü'l Hikme çatısı altında, astronomiyle ilgili birçok gözlem yaparak, bunları bir kitapta toplamıştır. Güneşin hareketlerini takip etmiş, güneşin yaşını ve o güne kadar kaç tam dönüş yaptığını hesaplamaya çalışmıştır. Bu çalışmaları ve hesapları doğrultusunda, güneşin bir kerelik dönüşünün 365 gün, 6 saat, 9 dk. 10sn olduğunu bulmuştur. Kurra'nın bulduğu bu sonuç, 21.yy. biliminin geldiği son noktayla sadece 0,5 sn. daha çok olması, onun ne kadar iyi astronom ve matematikçi olduğunun göstergesidir¹¹⁵.

¹¹¹ Demirci, 2016: 157

¹¹² Demirci, 2016: 158

¹¹³ Şimşek, 2009: 385

¹¹⁴ Fazlıoğlu, 2008: 355

¹¹⁵ Demirci, 2016: 158

Batlamyus'un *el-Mecisti* eserinin on üç bölümünü de tercüme etmiştir. *El-Mecisti* eserinin aslında Beytü'l Hikme çalışmaları kapsamında Bermeki ailesi tarafından çevirisi yaptırılmıştı. Ancak aradan geçen elli yıldan sonra Kurra tarafından tekrar ele alınıp gözden geçirilmiştir. Kurra *El-Mecisti* eserinin önemine binaen anlaşılması için de *Evvel*, *Evced* ile *Ekber* olmak üzere açıklamak için üç tane kitap yazmıştır. Ancak son kitabını yazmadan vefat etmiştir. Yine bu dönemde Batlamyus'un "*Kitabu'l Meşuraf*", adlı eserinin ikinci kısmını ele alıp, bir takım düzenleme ve eklemeler yapmıştır. Ayrıca Batlamyus'un eserlerinin daha iyi anlaşılması için çalışmalar da yapmıştır. Batlamyus'un "*Kitabu'l-Kaza*", "*Kitabu'l Coğrafya fi Ma'mur ve Sıfati'l-Arz*" adlı eserlerini de tercüme etmiştir. "*Kitabu'l Coğrafya fi Ma'mur ve Sıfati'l-Arz*" isimli eser yedi ya da sekiz bölümden oluşup İslam Coğrafyacılık Tarihi açısından, coğrafyayı bilimsel bir yöntemle değerlendirmesi ve matematiksel coğrafya nosyonunu kullanması açısından önemli bir yere sahiptir. Aslında bu eserin Kindi için bir tercümesi yapılmıştı. Ancak yapılan çalışmanın iyi olmamasından dolayı, Süryanice kopyası temel alınarak, Kurra tarafından tekrar tercüme edilmiştir. "*Kitabu'l-Kaza*" adlı eser ise astronomi tarihi için önemli bir yapı taşıydı. O, bu çalışmaları ile Batlamyus üzerine uzmanlaşmıştır. Sadece tercüme yapmakla yetinmeyip, Bin Nedim'in bildirdiğine göre, Batlamyus'un haritalarından yola çıkarak, boya ile yapılmış 'Kurra b. Kumeyt el-Harrani' isimli dünya haritasının Kurra'nın kendi eseri olduğunu ifade etmiştir¹¹⁶.

Kurra, Müslüman matematikçiler arasında Muhammed Bin Musa Harezmi'den sonra ünlü ikinci büyük âlimdir. Bağdat'a yerleştikten sonra Pisagor teoreminin genelleştirip, rakamların numaralandırması ve Öklid ile ilgili çalışmaları mevcuttur¹¹⁷. Yunan matematiğinin temel eserlerini tercüme etmesi ve düzeltmesiyle, İslam matematik biliminin gelişmesinde önemli katkı sağlamıştır. Arşimet'in, eserlerinden günümüzde haberdarsak Kurra'nın sayesinde; çünkü onun Yunanca nüshası olan hiçbir eseri günümüze ulaşmamıştır. Arşimet'in, bütün eserlerini Arapçaya tercüme etmiş ve bunlar günümüze kadar ulaşmıştır¹¹⁸.

¹¹⁶ Demirci, 2006: 209

¹¹⁷ Şimşek, 2009: 391

¹¹⁸ Fazlıoğlu, 2008: 353

Arşimet'in eserlerini tercüme etmesi, onu yedi kenarlı yedi açılı "heptagonu" inşa etmesinin temelini oluşturmuştur¹¹⁹. Bu eser, yapacağı çalışmalara yol gösterici olmuştur.

Başta *Nicomachus (Aritmetiğe Giriş)*, Pergeli *Apollonios (Koni kesitleri)*, Öklid ve Theodosios gibi bilim insanlarının eserleri üstünde çalışmalar yapmış ve tercüme edip, düzeltmeler yapmıştır. Bunlardan özellikle *Aritmetiğe Giriş* eseri, Pisagor'un sayı ve aritmetik anlayışının İslam coğrafyasında matematik çalışmalarına sağladığı katkı açısından, önem arz etmektedir. Bu çalışmanın en önemli özelliği tümevarıma dayalı olan Pisagorcucu aritmetiği, Öklitçi geometrik-aritmetikten ayırmıştır. Ayrıca "theologoumenates aritmetikes" karşılığına gelen "sayı mistisizmi", kavramını İslam coğrafyasının matematik çalışmalarına kazandırmış ve İhvan-ı Safa bu anlayışın sistemli takipçisi olmuştur. Kurra, bu tercüme ve düzeltmeleriyle Müslüman matematik bilimine, Arapça matematik dilini kazandırmıştır. Tashih ve tercüme çalışmaları sırasında, eserin orijinal nüshasında geçen kavramın karşılığını Arapçada bulmaya çalışmıştır. İleri derecede Arapçayı iyi bilen Kurra, bu bağlamda, Yunanca ve Süryanice dilinden çevirileri kolayca yapmıştır. Onun kullandığı kavramların büyük kesimi, kendisinden sonra gelen matematikçilerce de kullanılmıştır. Bir kısmı ise değiştirilmiştir. Sadece tercüme ve tashih yapmakla kalmayıp geometri, analitik geometri, cebir, aritmetik, koni kesitleri, trigonometri gibi alanlarda pek çok özgün eserler vermiştir. Üzerinden zaman geçse de bunlar kalıcılıklarını korumuşlardır. Yaptığı bu tercüme ve tashih eserleri başka dillere tercüme edilerek Avrupa'ya ulaşmıştır. Ünlü filozof Descartes'in de Kurra'nın bu eserlerinden etkilendiği söylenmektedir. Ayrıca sayı konusunda da önemli çalışmalar yapmıştır¹²⁰.

Sabit Kurra, geometriyi cebirde, cebir'i ise geometride kullanmanın yolunu bulmasıyla analitik geometrinin kurucusu sayılmaktadır. Elips ve parabolün kendi etrafındaki dönüşü esnasındaki hacmini hesaplaması çalışmalarıyla Diferansiyel ve İntegral gibi bilimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. "Diferansiyel ve İntegral" ise çok zor problemlerin çözümü için elzemdi. Yaptığı çalışmalar ile bu bilimlerin doğuşuna ışık tutmuştur. Sadece bununla da yetinmeyip, sihirli kare ve üç kenarlı üçgenin kendilerine özgü yasalarını belirlemiştir¹²¹.

¹¹⁹ Dilek ve Özcan, 2006: 376

¹²⁰ Fazlıoğlu, 2008: 353

¹²¹ Dilek ve Özcan, 2006: 381

Batlamyus, evrensel astronomi sorunlarını çözüme kavuşturmak için tam küresel dörtgen önermesini kullanıyordu. Menelaus'a ait olan bu teorem, Sabit Kurra tarafından tekrar ele alınıp, üzerinde çalışılmıştır. Eserinde bu teoremi ispatıyla birlikte açıklayan Sabit Kurra, bununla yetinmeyip, kendi kavramı olan “Birleşik Oranlar” teorisiyle, Menelaus'un teoreminin farklı boyutlarını elde etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, çalışmaları ile Sabit Kurra'nın, Menelaus'un teoremini çözen ilk kişi olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Onun bu çalışması, Nasıruddin-i Tusi tarafından tekrar ele alınarak tamamlanmıştır. Bu da İslam dünyasında, matematik biliminde düzlemsel ve evrensel trigonometrinin bir bilim dalı olarak kurulmasını sağlamıştır. Öklid'i geometrik inşalarında hareket kavramına çok az yer vermesinden dolayı tenkit etmiş ve hareket kavramını geometriye nakletmeye çalışmıştır. Hareket kavramını geometriye nakletmek için yaptığı çalışmaları noktasında, Yunan dünyasında hareketin geometriye nakledilemeyeceği yargısı, onu bu konuyu felsefi boyuta taşıyıp, Aristoteles ve Platon'u özün hareketsizliği bağlamında eleştirmesine neden olmuştur¹²².

Bazı kaynaklar onun Harezmi'nin de öğrencisi olduğunu söylemektedir. Bin Nedim, onun bir kütüphaneyi dolduracak kadar eserinin olduğunu, ancak bunların çoğunun kaybolduğunu söyler¹²³. Yaptığı tercüme ve kaleme aldığı, kendi eserlerinin yanı sıra, yetiştirdiği bilim insanlarıyla da İslam bilim ve düşüncesinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Yaşadığı dönemde yaptığı çalışmalarıyla hem kendi döneminde hem de daha sonraki dönemlerde adından söz ettirmiştir.

3.3. Kindi (185/801- 252/867)

Küfe şehrinde doğmuştur. Dedesi Küfe şehrinin valisi el-Eş' as Bin-i Kays, İslam dinine geçerek, peygamberin sahabelerinden birisi olmuştur. Aynı zamanda babası da Küfe valiliğini halife Harun Reşid ve Halife Hadi döneminde yapmıştır. Babası Basra valisi olarak atanınca Küfe'den ayrılıp Basra'ya gitmişlerdir¹²⁴. Kindi ilk eğitimini bu iki şehirde alıp, daha sonra kendini geliştirmek için dönemin bilim merkezi Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'ta, Halife Me'mun'un Sarayda yaptığı bilim ve felsefe odaklı çalışmalara katılmıştır. Yaptığı çalışmalarla halifenin dikkatini çeken Kindi, 830 yılında halifenin emriyle, Beytü'l Hikme çatısı altına girip, çalışmalarını

¹²² Fazlıoğlu, 2008: 354

¹²³ Ülken: 2015: 337

¹²⁴ Bayraktar, 2017: 2013

buradan sürdürmüştür. Antik Yunan eserlerinin tercüme edilmesiyle, felsefe ile vahiy'in sistemleşmesi dokuzuncu yüz yılda, İslam toplumunda, felsefe ve kelam tartışmalarının yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Kindi, bu doğrultuda çalışmalarıyla beraber kelimadan felsefeye geçiş yolunu bulan ilk İslam filozofu özelliğini taşımaktadır¹²⁵. Aynı zamanda, Türk İslam felsefesi tarihi açısından ilk rasyonalist filozoftur¹²⁶. Kendi döneminde doğa filozoflarına sert eleştirilerde bulunan, akılcı ilk Türk-İslam filozofudur¹²⁷. İslam dünyasında Mineraloji (mineral bilimini) onun yazdığı risale ile başlayıp, Metalürji (malzeme bilimi) bilimine yönelik yazdığı eseri ise bu alanın ilk ürününü oluşturmaktadır¹²⁸. Ayrıca farmakoloji (ilaç bilimi) alanında da çalışmalar yapmıştır¹²⁹.

Aristoteles'i, kendisinin hocası olarak niteleyen Kindi, ilimleri tasnife tabi tutmuştur. Onun tasnif sistemi, hocası Aristoteles'ten hem farklı hem de daha ayrıntılıdır. Hocası ilimlerini pratik, teorik ve poetik olmak üzere ayırmıştır. Ancak, Kindi ise tasnifini dini (ilahî) ve insani olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bunlardan dini (ilahî) ilimin kaynağının vahiy olduğunu ifade eder. Vahiy ilimler, çok çaba harcamadan mantık, matematik, insan istek ve iradelerine gerek kalmadan, Allah'ın, peygamberleri vahiy yoluyla aydınlatmasıyla ortaya çıkan, bir bilgi türüdür. İnsani ilimler ise felsefe şemsiyesi altında bir arada olup, kendi aralarında doğrudan ve başka ilimler için alet ve başlangıç olarak ayrılmıştır. Bunlardan ilki doğrudan ilimler de kendi arasında pratik ve teorik olmak üzere ayrılmıştır. Pratik ilimleri ahlak ve siyaset oluşturmaktadır. Teorik ilimleri ise tıpkı bir piramit gibi aşağıdan yukarı bir şekilde fizik, psikoloji ve metafizik oluşturmaktadır. Bunlardan psikolojinin, bir tarafının fizyolojiye diğer tarafının ise metafiziğe açıldığından dolayı, fizik ile metafizik arasında köprü görevi görmüştür. Başka ilimler için alet ve başlangıç ilmi ise matematik ve mantıktan oluşmaktadır. Bunlardan matematik için Kindi, matematik bilmeyen insanın ne yaparsa yapsın felsefeyi kavramayacağını söyler¹³⁰. Kindi'nin bu sözlerinin altında yatan en önemli neden ise onun farklı bilim türlerinin, farklı metot gerektirdiğine inanmasından kaynaklanmaktadır. Aynı metodu bütün bilim dallarına uygulamak, bizleri yanlış sonuçlara götürecektir. Bu da farklı bilim türleri için farklı metotların varlığını gerekli kılmıştır. Her bilim türü kendi alanına ilişkin metot ile

¹²⁵ Çalışkan, 2018: 26-27

¹²⁶ Ülken, 2015: 223

¹²⁷ Ülken, 1967: 43

¹²⁸ Nasr, 2006: 59

¹²⁹ Corbin, 2017: 278

¹³⁰ Kindi, 2015: 33-34

değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Kindi, insanda akıl ve duyu olmak üzere iki tür algı olduğunu düşünür. Bunlardan duyu algısı, tikelleri içine alarak maddi ve zamansal olup, insan ve hayvanlarda ortak olarak mevcuttur. Ancak akıl algısı ise tümelleri kapsayıp, zihinde bir görüntü oluşturarak insan varlığını hayvanlardan ayırır. Örneğin matematik gibi ispat gerektiren bir bilim türü için ikna metodu uygulamaya kalkarsak bu bizi yanlış sonuçlara götürecektir. Kindi, döneminde kelamcılarının da sonuca ulaştırmaya çalıştığı bazı konuların çözümü için felsefenin, matematik metodunu kullanarak çözüme ulaşabileceğini savunmuştur. Özellikle Kindi, tanrının varlığının ve birliğinin ispatlanması problemine bu metodun çözüm sunabileceğine inanmıştır. Ona göre matematik, metafizik ve fizik arasında bir yerdedir. Çünkü matematik, fiziği kavrayabilmemiz için duyu algısını ve metafiziği kavrayabilmemiz için ise akıl algısını gerektirmektedir. Fiziğe dâhil olan şeyler sürekli ve hızlı bir şekilde değişebilir olduğu için kapsayıcı olmayıp, metafiziğe dair konular ise duyular ile kavranabilecek şeyler olmadığından, insan akli, varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Matematik bilimi ise geometri ve aritmetiği metot olarak kullandığından onun sonucunun kesinliğinden hiçbir şüphe yoktur¹³¹. Bu ve bunun gibi problemlerin çözümünü belli bir kesinliğe ulaştırabilecek yegane bilim türü matematik olduğuna inandığı için, Kindi matematik bilmeyenin felsefeyi doğru anlamda hiçbir zaman kavrayamayacağına inanmıştır. Bu nokta felsefe tarihi içerisinde Platon'u hatırlatmakta ve Kindi'nin fizik ile metafizik dünya arasında bir ara bilim olarak matematiği görmesiyle Platon'dan etkilendiğini düşündürmektedir.

Kindi bir eğitim programı geliştirerek, geçmişten o güne aktarılan eski dönemlerdeki bilimleri öğrenip, eksikliklerini tamamlamak istemiştir. Burada hedefi bunları ezberlemekten ziyade, bilimin ilerlemesini sağlamaktır. Geometrik ve matematik kanıtı önem veren Kindi, akıl yürütmeleriyle matematiksel kesinliğe ulaşmaya çalışıyordu. Bu kanıt yöntemi, dokuzuncu yüzyılda, çürütülemez kanıt arzusu noktasında, insani bilimlerdeki tartışmalar için taslak oluşturdu. Kindi, kendine özgü olarak bu taslağı din ve tanrıbilim tartışmalarına uygulamak istedi. Bu doğrultuda da felsefeyi öğrenmek için esas olarak metafizik alanı başta olmak üzere Yunanca metinleri tercüme ettirdi. Tercüme ettirdiği bu eserlerin başında ise Aristoteles'in "*Metafizik*" eseri gelmektedir¹³².

¹³¹ Kindi, 2015: 37-38

¹³² Gutas, 2003: 119-120

Tercüme konusunda ise tercüman olarak Kindi ismine rastlanmamaktadır. Çünkü Kindi, Arapça dışında başka bir lisan bilmiyordu¹³³. Beytü'l Hikme çatısı altında daha çok Yunanca ve Süryanice tercümelerde geçen felsefi kavramların, Arapça karşılığının bulunması noktasında gramer ve dil kuralları bakımından ele alıp, incelemekteydi. Halife Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde en parlak devrini yaşayan Kindi, Kelam tartışmalarından hoşlanmayan Mütevekkil döneminde, Şakiroğulları'nın onun Mutezileden olduğunu söyleyip, ispiyonlamasından sonra saraydan ayrılmak zorunda kaldığı söylenmektedir¹³⁴. Kindi'nin Mutezilelerle yakından ilişkileri vardı. Ancak Kindi, onların bir üyesi değildi. O daha çok felsefe ile ilahi vahyi uzlaştırabilme doğrultusunda çalışıyordu¹³⁵. Yunan düşüncesinin arkasında durmasından dolayı kendini akılcıların yanında buluvermişti¹³⁶. Beytü'l Hikme' den ayrıldıktan sonra da hayatının son 20 yılını Bağdat'ta bilimsel çalışmalar yaparak geçirmiştir.

Kindi'nin felsefe, geometri, matematik, astronomi, ahlak, psikoloji, tıp, fizik ve meteoroloji bilimleri olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır. Örneğin daha önce de bahsettiğimiz gibi matematik bilimi için Kindi, felsefe ile matematik arasında bir bağ kurarak, matematik bilmeyen bir kişinin filozof olamayacağını söylemektedir¹³⁷. Ona göre matematiğin en önemli görevlerinden biri olan insan zihninin kavramakta zorlandığı metafizik alanı açıklamada matematiğin temelini oluşturan sayılar, önemli rol oynamaktadır. Çünkü bu sayıların iki yönü vardır. Bunları maddi ve manevi olmak üzere iki şekilde değerlendirir. Maddi varlıkları ifade ettiği için fizik bilimine ve aslında soyut kavramlar oldukları için de metafizik bilimine bağlıdır. Bu bağlamda matematik, fizik ile metafizik alanları arasında bir köprü görevi görmektedir. Bundan dolayı, onun öğretiminde sırasıyla matematik, fizik ve son aşamada metafizik gelmektedir¹³⁸.

Kindi, insanın peygamberlik ve haşr gibi konuları, “akli diyalektikle” kavrayabileceğini düşünmemektedir. Bu yüzden irfan öğretisinde ‘ilm-i ilahi’ ve ‘ilmi insani’ kavramlarını birbirinden ayırmıştır. İlm-i ilahi, peygamberlere vahyi yolu ile

¹³³ Demirci, 2016: 160

¹³⁴ Demirci, 2016: 160-163

¹³⁵ Corbin, 2017: 279

¹³⁶ Starr, 2019: 212

¹³⁷ Çalışkan, 2018: 28

¹³⁸ Kindi, 2015: 45

aktarılan bir bilim iken, ilm-i insani kavramı ise felsefe, mantık, hendese ve hesap gibi ilimlerden oluşmaktaydı. Bunlar birbirleriyle uyum içinde olup, karşıt değillerdir¹³⁹.

“*Kitab fi'l-felsefeti'l-ula*”, eserinde Kindi' ye göre felsefe “insan sanatlarının değer ve mertebe açısından en çok üstün olanıdır”. Ona göre felsefe, Antik Yunan'dan bu yana birikerek ilerler. Bu anlamda Antik Yunan felsefesinin de arkasında durmuştur. Felsefenin görevi ise varlığın hakikatini, insanın gücü ölçüsünde bilmesidir. Filozof, hakikatin nerede ve kim tarafından ifade edildiğine bakmadan ona ulaşmalıdır. Felsefenin ise Müslümanların hakikati anlaması noktasında farklı teknikler sağladığını söyler¹⁴⁰. Felsefe ile İslam arasında hiçbir çelişki ve karşıtlık yoktur. Çünkü ona göre Müslüman'ın hakikati ile felsefenin hakikati arasında fark yoktur. Bunun ise felsefe ve teolojinin, Tanrı'nın yani Bir'in bilgisine ulaşma noktasındaki kesişmelerinden ve aynı amacı hedeflemelerinden kaynaklandığını söyler¹⁴¹. Felsefenin yöntemi, burhan olup, amacı ise Allah'a yaklaşabilmektir. Burhanî ilim ise yenilenerek alıştırmaya ile artar¹⁴².

İnsanın Tanrı ile ilgili bilgisi üstünde durup, akıl ya da felsefi argümanlar ile Tanrı'nın varlığını ispatlamıştır. İslam Dünyasının ilk akılcı filozofu görülen Kindi, aynı zamanda Aristoteles'in İslam Dünyasında daha da tanınmasını sağlamıştır. Felsefesinde Aristoteles'ten de etkilendiği görülmektedir¹⁴³. İnsanın varlık olarak yaratılmasının altında ise insanın gücü yettiği ölçüde tanrıyı taklit etmesi yatar¹⁴⁴.

İnsan hayatının ya da ahlaki yaşamının amacı hakiki mutluluktur. İnsanı meydana getiren ruh ve beden arasında gerçek olan ruhtur. İnsanı mutsuz eden ise insanın bir beden, cisim ya da maddi bir kavrama bağlanmasının insana verdiği üzüntü ve acı olduğunu söyler. Bu gelip geçici maddi şeyler, insanı korkuya, üzüntüye ve endişeye sürükler. İnsan için gerçek mutluluk, dünyalık maddi şeyleri göz ardı edip, dengesini bozan şeylerden uzak durup, kendisi için gerçekten en iyi olan şeyi bulmaktan geçmektedir. Gerçek bir mutluluğa ise ancak ahlaklı bir yaşamla ulaşılabileceğini söyler¹⁴⁵.

¹³⁹ Corbin, 2017: 279

¹⁴⁰ Kindi, 2015: 44

¹⁴¹ Cevizci, 2017: 107

¹⁴² Ülken, 2015: 222

¹⁴³ Cevizci, 2017: 107-108

¹⁴⁴ Arslan, 1999: 232

¹⁴⁵ Cevizci, 2017: 108-109

Evrenin zamanda yaratıldığını düşünen Kindi¹⁴⁶, aynı zamanda evrenin yoktan yaratıldığını ifade etmektedir. Gezegenler, sadece insan vücudu üzerinde etkili olmayıp, iklime ve havaya da tesir etmektedir. Evrende her şey sebep sonuç ilişkisiyle birbirine bağlıdır¹⁴⁷. Kindi'ye göre âlemde boşluk olmayıp, âlemin dışında da doluluk ya da boşluk yoktur. Ancak bu âlem sonlu olup, bir gün bitecektir¹⁴⁸.

Aynı zamanda iyi bir fizikçi olan Kindi, rüzgârın oluşumunu da ele alıp açıklamaya çalışmıştır. Rüzgârın oluşumunu genleşme kanuna dayandırmıştır. Genleşme kanuna göre, sıcak olan genişler, soğuk olan ise küçülür. Yani sıcak olan hava genişleyerek soğuk olan bölgeye doğru ilerleyerek küçülür. Dünyanın şeklini göz önünde bulundurduğumuzda, güneşin Kuzey Yarım Kürede olduğu zamanda, orada hava genişler. Güneye doğru ilerleyerek küçülür. İşte bu yüzden genel anlamda ekstrem bir durum söz konusu olmadıkça yazın Kuzey Yarım Küreden, kışın ise Güney Yarım Küreden rüzgar esmektedir¹⁴⁹.

Düşünce tarihinde ilk defa Kindi, cisim, hareket, zaman ve mekânın göreliliğini savunmuştur. Yani cisimler kendi aralarında göreliliği olduğu gibi onu dışarıdan izleyen insana göre de görelidirler. Aynı zamanda bu cisimler kendi aralarında da bağlıdır. Zaman ve cisim sadece hareketle varlık buluyorken, hareket ise cisimle vardır. Cisim, hareket, zaman ve mekânın varlıkları birbirine bağlı ve “öz” de aynı şeylerdir. “Öz” de, bunların herhangi birinin önde veya geride olması söz konusu değildir. Bizler bir cismi nitelerken, başka bir cisme göre kıyas ederek ona küçük veya büyük diyoruz. Ancak biz bu cismi kendi “Özünde” küçük ya da büyük olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü cisimler kendi aralarında da görelidir. Buradaki görelilik sadece fiziki olarak sınırlı olmayıp zamansal, zihinsel ya da mantıki olarak da farklılık arz etmektedir¹⁵⁰.

9. yüzyıl filozofu olan Kindi, bu düşüncelerini ifade ettikten sonra, bilim tarihinde çığır açan Einstein da 20. yüzyılda aynı fikri ortaya atmıştır. Einstein, aynı Kindi gibi zaman, mekân ve cismin göreliliğini savunmuştur. Zaman kavramı ise ancak cismin hareketine bağlı olarak görelidir¹⁵¹. Ancak Einstein, Kindi'den farklı olarak zaman ve mekânın ayrılığını savunmuştur. Kindi ise bunların birliği ve

¹⁴⁶ Arslan, 1999: 14

¹⁴⁷ Çalışkan, 2018: 43-44

¹⁴⁸ Ülken, 2015: 224

¹⁴⁹ Sezgin, 2008: 35

¹⁵⁰ Bayraktar, 2017a: 228

¹⁵¹ Bayraktar, 2017a: 229

bağlılığını savunmuştur¹⁵². Her iki bilim insanının da izafiyet teorileri aynı felsefi düşünceden çıkmış olsa da Einstein'ın 19. yüzyıl da yaşamış olmasından ötürü onun kuramı daha çok bilimsel ve matematiksel donanıma sahiptir¹⁵³. Görüldüğü üzere Einstein'ın 20. yüzyıldaki bu düşüncelerindeki benzerliğine dayanarak onun çalışmalarında Kindi okumuş olması elimizde somut bir kanıt olmamakla beraber muhtemeller arasındadır.

3.4. Harezmi (Ö.232/846)

Harezmi'nin hayatı hakkında çok detaylı bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber; kayıtlarda ismi Muhammed b. Musa el-Harezmi şeklinde geçmektedir. Türkistan'da bulunan Aral nehrinin güneydeki Hive şehridir. Halife Me'mun kendi döneminde Harezmi'yi Beytü'l Hikme'nin altında kurulan bölümlerden birinin başına getirmiştir. Ancak Halife Me'mun döneminden önce "*Sind Hind*" isimli eserinin Harezmi tarafından özetinin çıkarıldığı bilinmektedir. Bu da Harezmi'nin Mansur döneminde de çalışmalarının olduğunu göstermektedir. Başta matematik olmak üzere coğrafya, felek ve tarih alanlarında çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Halife Me'mun döneminde Beytü'l Hikme'nin yöneticiliğini yapan Yahya b. Ebi Mansur'dan astronomi hakkında olan kitapların toplanıp, araştırılmasını ve kapsamlı bir çalışma yapmasını istemiştir. Yahya b. Ebi Mansur bununla ilgili alanında uzman bilim insanlarından olan bir heyet oluşturmuş ve bu heyetin içinde Harezmi'nin de bulunduğu bilinmektedir. Araştırma sonucunda farklı, çelişkili kaynaklar içerisinde, en doğru ve güvenilir olanın gök bilimi için Batlamyus'un eseri olan "*Mecisti'yi*" temel eser olarak kabul etmişlerdir. Buradan hareketle Harezmi'nin gök bilimi ile ilgili de çalışmalarının olduğu çıkarımında bulunabiliriz¹⁵⁴.

Sind Hind eseri günümüze eksiksiz olarak ulaşan gök bilimi alanında en eski eserdir. Bu kitapta güneş tutulmaları, gezegenler, ay, trigonometri gibi gök bilimi ile ilgili her şeye ulaşabilmek mümkündür. Harezmi bu eseri sadece tercüme etmekle kalıp, bazı konularda kendi doğru hesaplamalarıyla düzeltme yoluna gitmemiştir. Eseri olduğu gibi tercüme etmiştir¹⁵⁵.

¹⁵² Bayraktar: 2017b: 173

¹⁵³ Bayraktar: 2017b: 173

¹⁵⁴ Demirci, 2016: 163-164

¹⁵⁵ Starr, 2019: 237

Astronomi alanında hazırladığı iki tane *Zic* çalışması bulunup, Beyruni ve Fergani tarafından eleştirilmiştir¹⁵⁶. *Zic*, İslam astronomlarının yaptığı astronomik çalışmaların yanı sıra gözlem ve çizelgelerinde içinde bulunduğu bir kitaptır.

Harezmî, Yunan ve Hint matematiklerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Bunları İbrani ve Mezopotamya ananeleriyle sentezleyerek cebir biliminin ilk nüvelerini vermiştir. Tabi ki burada Beytü'l Hikme altında yaptığı çalışmalarının etkisinin olduğu kuşkusuzdur. Harezmî cebir alanında pek çok çalışma yapmıştır. Onun “*Kitabu'l-Cebr ve'l-Mukabele*” adlı kitabı cebir alanında temel eserler içerisinde yerini almaktadır. Bu kitapta sekiz yüzden fazla konu ele alınmıştır. Bu kitabı bilim insanları için değil de halkın sorunlarına çözüm olması adına kaleme aldığını ifade eden Harezmî, olabildiğince anlaşılabilir, basit bir dil kullanmıştır. Harezmî bu kitabın önsözünde Halife Me'mun'un halkın günlük yaşamlarında ticari hesapların kullanımı, suyun yükselişini ölçmesi, araziyi ölçmesi ve miras takvimini hesaplayabilmesi doğrultusunda bir eser kaleme almasını istediğinden bahseder. Onun yaptığı bu çalışmalar sonra Batı'ya ulaşmış ve burada değişerek algoritmaya dönüşmüştür. Onun temellerini attığı bu bilim daha sonra Sabit b.Kurra tarafından geliştirilmiştir¹⁵⁷.

Günümüzde bile onun kurduğu denklemlerden çoğu kullanılmaktadır¹⁵⁸. Bu çalışmalarıyla Cebir biliminin ismini koyarak sistemli hale getirmiştir. Cebir bilimini açıklayacak olan ikinci derece denklemler ve lineer için sade anlaşılır bir çözüm geliştirmiştir. Aynı zamanda Evrensel Trigonometrinin de temellerini atmıştır¹⁵⁹.

Harezmî cebir sistemini sağlam temeller üzerine kurmuştur. Bu temeli “azaltma ve dengeleme” olarak adlandırdığı bilgi tuğlaları üzerine kurmuştur. Bu kavramlardan “azaltma” herkesin bildiği denklemin her iki kısmından çıkarma işlemi iken, dengeleme ise denklemin her iki tarafından çıkan pozitif değerleri azaltmaktır. Bu işlemleri üst bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi genellikle daha anlaşılır olabilmesi adına, basitten karmaşığa doğru adımlarla gerçekleştiriyordu¹⁶⁰. Batı dünyasında cebir sisteminin geniş kitlelere yayılmasında, 12. yüzyılda tercüme edilen Harezmî'nin cebir, eseri büyük pay sahibidir. Batılı bilim insanları onun cebir sisteminden etkilenip geniş kitlelere ulaşması noktasında aracılık yapmışlardır. Hint rakamlarını

¹⁵⁶ Soltanmuradov, 2003: 9-10

¹⁵⁷ Demirci, 2016: 166-167

¹⁵⁸ Demirci, 2016: 166

¹⁵⁹ Starr, 2019: 231

¹⁶⁰ Starr, 2019: 234

kullanarak hesap yapma yöntemini ise, “*Hint Hesabı*” isimli aritmetik eserinde açıklamıştır. Bu eser ile beraber harf rakam sistemi kullanan Batı dünyasına on tabanlı say sistemini öğretmiştir. Bu bağlamda Batı dünyasında onun isminden türetilen “Algoritmus” terimi hesap anlamını karşılamaktadır¹⁶¹.

Halife Me'mun kütüphaneyi geliştirmek amacıyla büyük bütçe ayırdığını daha önceki bölümlerde ifade etmiştik. Me'mun çeşitli heyetler oluşturup bunları dört bir tarafa gönderip kitap toplamaya çalışmıştır. Yine bu dönemde bilim adamlarını farklı şehirlere göndererek orada inceleme yapmalarını ve dil öğrenmelerini istemiştir. Konumuz bağlamında Harezmi'nin bu dönemde Efes kalıntılarını incelediği de bilinmektedir¹⁶².

Harezmi coğrafya bilimi üzerine de çalışmalar yapmıştır. “*Suratı'l-Arz*” adlı eseri Halife Me'mun'un istediği doğrultusunda kaleme almıştır. *Suratı'l-Arz* eseri halife Me'mun liderliğinde 69 bilginin bir araya gelerek oluşturduğu bir dünya haritasını içinde bulunduruyordu. Meydana gelen bu harita yeryüzü ve semavat haritaları bakımından İslam dünyasının ilk örneğini oluşturmaktadır. Dünyanın dört bir yanını gezen Mes'udi bu harita ile ilgili pek çok gezginin bu haritadan faydalandığını yazmıştır. Ayrıca onun bu coğrafi eserini 14. yüzyıla kadar Müslüman coğrafyacılar kullanmışlardır. Bağdat ile Mekke arasındaki mesafeyi hesaplayabilmek için jeodezik ölçüm çalışmalarına da katılmıştır¹⁶³. Batlamyus'un 3. yüzyılda yazmış olduğu “*Coğrafya*” eserini tekrar ele alarak, üzerinde çalışmalar yapmıştır. Eserde Akdeniz olarak geçen alanın ölçümlerinde hatalı olan hesaplamaları düzeltmiştir. Yanlış konumlandırılmış olan Kanarya Adalarını daha doğru bir şekilde yerleştirmiştir. O zamana kadar iç deniz olarak geçen Hint ve Atlas okyanuslarını açık su olarak değiştirerek, kendinden önceki coğrafyacılarından farklı olarak ilk defa dünya haritasına Pasifik Okyanusunu eklemiştir¹⁶⁴. Me'mun'un gerçeğe en yakın çalışmaları istediği bu durum dünya coğrafyasının üçgen, engebeli ve kavisli olması nedeniyle Harezmi'yi küresel trigonometri alanında çalışmalara sürüklemiştir. Bu durum Harezmi için çıkış noktasını oluşturmuştur¹⁶⁵. Bu doğrultuda bilimsel çalışmalarına hız kesmeden devam etmiştir. Yaptığı çalışmalar ile hala günümüzde onun eserleri, formülleri kullanılmaya devam etmektedir. Hem kendi çağına hem de kendinden

¹⁶¹ Topdemir, 2014: 22

¹⁶² Kocabaş, 9-13

¹⁶³ Demirci, 2016: 168

¹⁶⁴ Starr, 2019: 238

¹⁶⁵ Starr, 2019: 236

sonraki çağlara ürettikleriyle adından söz ettirip bilime ve insanlığa önemli katkılarda bulunmuştur. Onun temellerini attığı cebir bilimi günümüzde hayatımızın hemen hemen her yerinde insanlığa fayda sağlamaktadır.

Sonuç olarak Medeniyetlerin bilimsel sıçrayış gerçekleştirebilmeleri için bilim insanlarının çalışmaları kadar yönetenlerin destekleri de önemlidir. Bunların yanı sıra, o medeniyetin coğrafi-jeokültürel faktörleri de önem arz etmektedir. İslam medeniyetinin tarihte oynadığı önemli rol, kendi iç dinamiklerinin yanı sıra bulunduğu yerin tarihi mirası ve konumu bu medeniyetin bilimsel sıçrayışlarına etki eden faktörler arasındadır. Konumuz bağlamında Harezmi'nin Beytü'l Hikme çatısı altında Yunan, Batlamyus, Hint rakamları ve Babillerin kök hesabını bir araya getirerek sentezlemesi, bunların ayrı ayrı eksiklerinin birbirlerini tamamlaması, İslam medeniyetinde bir araya gelmesiyle cebir ilmi ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Harezmi'nin bilimsel çalışmalarını gerçekleştirmesi için ortam ve imkân sağlayan Beytü'l Hikme, Harezmi'nin yetişmesinde önemli bir yer arz etmektedir.

3.5. Şakiroğulları (Muhammed, Ahmed, Hasan)

Beytü'l Hikme çatısı altında yetişmiş bilginler arasında bu üç kardeşin yaptıkları önemli çalışmalardan dolayı tezimizde onlara da yer vermemiz kaçınılmazdır. Bu kardeşlerin Beytü'l Hikme'ye gelişleri babaları Musa b. Şakir'in vasiyetine dayanmaktadır. Halife Me'mun, Merv de bulunduğu yıllarda Musa b. Şakir ile çok sıkı dostluk kurmuştur. Rivayetlere göre Musa b. Şakir, yaşadığı bölgede ünlü bir eşkiyadır. Me'mun'un 813 yılında halife olmasıyla birlikte Musa b. Şakir, üç çocuğunu alarak Bağdat'a yerleşmiştir. Burada astronomi ile ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Ölmesi durumunda Me'mun'a çocuklarını ona emanet ettiğini vasiyet etmiştir. Gerçekten de çok erken yaşta vefat edip çocuklarını yetim bırakmıştır. Ölümünden sonra Halife Me'mun bu üç çocuğu himayesine almıştır. Me'mun o dönemde, Beytü'l Hikme'nin astronomi bölümünde gözlem ve inceleme yapan Yahya b. Ebi Mansur'a çocukları yetiştirmesi için emir vermiştir. Beytü'l Hikme çatısı altında bu üç kardeşi yetiştirmiştir. Me'mun döneminde pozitif bilimlerin gelişmesinde kendilerine özgü eserleriyle büyük rol oynamışlardır. Ayrıca birçok lisandan eserleri Arapçaya da tercüme edip bunlar üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Bu üç kardeş ayrı ayrı bireysel olarak çalışmalar yapmışlardır. Bunlar arasında en ünlü olanı ise büyük kardeş Muhammed'dir. "Muhammed (ö. 259/853)", astronomi başta olmak üzere geometri, felsefe ve mantık alanlarıyla ilgilenmiştir. Bu bilimlerin

yanı sıra siyasetle de ilgilenmiştir. Anadolu'ya gittiği dönemde İslam felsefesi açısından önemli bir yere sahip olan “Sabit b. Kurra el-Harrani'yi”, Bağdat'a getirerek İslam felsefesinin gelişmesinde ve ilerlemesinde önemli rol oynamıştır. “Sabit b. Kurra ve Hüneyyn b. İshak”, Muhammed için Arapça'ya birçok eser tercüme etmişlerdir. İlâveten Kurra bu eserler üzerinde düzeltmeler de yapmıştır¹⁶⁶.

Daha önce Harezmi konusunda bahsettiğimiz, Harezmi'nin de katıldığı Me'mun'un astronomiyle ilgili, Yunan ve Hint Zic'lerinde bilgilerin farklı olmasından dolayı, hangi kaynağın güvenilir olduğunun anlaşılması için oluşturduğu, 69 kişilik heyette Muhammed'in de olduğu bilinmektedir. Bu araştırma sonucunda astronomi ile ilgili en doğru ve güvenilir eserin Batlamyus'un *Mecisti* eseri olduğu sonucuna varılmıştı. Me'mun, bu sonuçtan sonra *Mecisti* eserinin doğruluğunu test etmek amacıyla bir heyet daha oluşturmuştur. Bu heyetin içinde de Harezmi'nin yanı sıra Muhammed de katılmıştır. Ayrıca Halife Me'mun Şakiroğullarından dünyanın boylam ve enlemlerini hesaplamalarını istemiştir. Bu doğrultuda “Kufe ve Sincar” ovasında yaptıkları deney ve gözlem sonucunda dünyanın çevresinin 34.400 km olduğunu ve sadece bir meridyen yayının ise 360 derece olduğunu bulmuşlardır¹⁶⁷.

Şakiroğullarından ortanca olan Ahmed ise mekanik konularıyla ilgilenmiştir. Teknik ve makine yapma konusu onun ilgi alanlarına giriyordu. Bu doğrultuda kuşların su yalakları için kendiliğinden dolmasını sağlaması, sıvı şeylerin kendilerine has ağırlıklarını ölçmek için özel kap, lambaların fitilinin yanma süresiyle beraber uzaması, kandillerin rüzgârın etkisiyle sönmesinin engellenmesi, fiskiyelerin akarken farklı şekiller çıkarmasını sağlaması ve tarla sulama işlemi sırasında su miktarının belli bir sınıra ulaştığında uyarıcı gibi pek çok mekanizma sistemini oluşturmuştur. Bunların yanı sıra, abisi Muhammed ile de birçok çalışma yapmıştır. Abisiyle beraber yıldızların doğuşu ve batışı üzerinde çalışmalar yaparak ölçüm yapmaya çalışmışlardır. Gün ve yılın dönüşümlerini ve değişimlerini hesaplamışlardır. Çok karmaşık problemleri ele alarak çok iyi bir saat yapmıştır. En küçük kardeş olan Hasan'ın ise uzmanlaştığı alan, geometri olmuştur. İki kazık veya çivi ile elips çizme fikrini ilk o bulmuştur. Koniklerle ilgili ilk çalışmayı o yapmıştır¹⁶⁸.

Şakiroğulları parlak dönemlerini ise Halife Mütevekkil zamanında yaşamışlardır. Pozitif bilimlerin gelişmesi ve ilerlemesi için mal varlıklarının önemli

¹⁶⁶ Çeçen ve Bir, 1992: 450

¹⁶⁷ Demirpolat, 2004: 71

¹⁶⁸ Demirci, 2016: 172

kısmını harcamışlardır. Bizans'a elçiler göndererek para karşılığında oradan birçok eser getirmişlerdir. Bunlar arasında en önemlileri *Kusta* ve *Lukka* da vardır. Hüney'n ve Kurra'ya yaptıkları tercüme için 500 dinar para verdikleri de bilinmektedir. Şakiroğullarıyla ilgili ilginç bir rivayet ise onların Kindi ile aralarındaki münakaşaya dayanır. Kindi ile aralarında büyük bir çekişme olan Şakiroğulları, Kindi'nin kütüphanesini elinden almışlardır. Ayrıca Kindi'yi halifeye şikâyet edip Beytü'l Hikme'den kovdurduklarını da daha önce ifade etmiştik. Kindi ise kütüphanesini tekrar alabilmek için karmaşık zor bir matematik problemi çözmüş ve kütüphanesini geri almıştır. Şakiroğulları'nın *Kitabü'l-Hiyel* adlı eserinin üç nüshasından biri ise hala günümüzde Topkapı Sarayında bulunmaktadır¹⁶⁹.

Şakiroğulları Beytü'l Hikme altında yaptıkları çalışmalardan sonra nedeni bilinmemekle beraber buradan ayrılmışlardır. Tercüme ve rasathane çalışmalarını sürdürmek üzere kendilerine özel bir büro açmışlardır. Bu rasathaneyi Bağdat'ta olan "Bab el-Rakka'da" kurmuşlardır. Bu kurum 850-870 yılları arasında faaliyetlerine düzenli ve sistemli bir şekilde devam etmiştir. Bizans'tan başta Batlamyus olmak üzere Arşimet, Apollonius ve Euclides eserlerini getirtmişlerdir. Bu eserleri Bizans'tan getirmek uğruna yanlarında para karşılığında mütercimler çalıştırmışlardır. Onların yaptıkları en önemli hizmetleri toplamak gerekirse; eski dönemdeki eserleri tercüme edip düzenlemiş ve buradan yola çıkarak çeşitli makineler icat etmişlerdir. Bunları yaparken de sistemli düzenli bir metot izlemişlerdir¹⁷⁰.

Mekanik ve matematik bilimleri ile daha fazla ilgilenmelerinin sebebi ise doğa bilimleri alanında yazılan Yunan ve Hint eserleridir. Şakiroğulları, Hint ve Yunan geleneklerini sentezleyerek yeni bir sonuca varıyorlardı. Sonuç olarak Beytü'l Hikme çatısı altında birçok bilim insanı yetişip burada çalışmalarını yürütmüşlerdir. Ancak tezimiz doğrultusunda şimdiye kadar sınırlı sayıda bilim insanını ele alabildik. Burada ifade ettiklerimiz dışında Beytü'l Hikme çatısı altında yetişmiş ve burada çalışmalarını yürütmüş sayamayacağımız kadar bilim insanı bulunmaktadır. Örneğin daha önceki başlıklarımız altında da dolaylı olarak bahsettiğimiz Yuhanna b. Maseveyh de Beytü'l Hikme çatısı altında önemli çalışmalar yapmıştır. İnsan anatomisini anlayabilmek adına bir maymun üzerinde incelemeler yapıp Bağdat Hastanesinde de baştabiplik görevini üstlenmiştir¹⁷¹.

¹⁶⁹ Çeçen ve Bir, 1992: 451

¹⁷⁰ Demirpolat, 2004: 72

¹⁷¹ Demirci, 2016: 173

Beytü'l Hikme çatısı altında icra edilen çalışmaların en önemli özelliklerinden birisi de bu eserlerin özgünlüğünden kaynaklanmaktadır. Onlar kendilerinden önceki medeniyetin kopyası olmayıp, devraldıkları mirası daha ileri bir noktaya taşımaya geliştirmeye çalışmışlardır. Kendilerinden öncekilere dayanarak bir çalışma yürütmeleri onların temeli sağlam bir şekilde ilerlemelerini sağlamıştır. Kendilerinden öncekilere dayanmaları onların eksikliğinden değil kendilerinden önceki eski medeniyetlerin zenginliğinden, düşünce mirasından kaynaklanmaktadır. Adeta yaptıkları çalışmalarla Antik çağ ile Modern dünya arasında köprü görevi görmüşlerdir. Burada Hüneyn b. İshak, Sabit b. Kurra, Kindi, Harezmi, Bin Sina, Farabi, Battani, Razi olmak üzere bütün dünyayı etkileyen birçok Türk-İslam filozofu yetişmiştir. Bu bilim insanları sadece İslam Medeniyetini ileri bir noktaya taşımakla kalmayıp, bütün insanlığı etkilemişlerdir. Mezopotamyalılardan Yunanlılara, Yunanlılardan ise İslam Medeniyetine uzanan bu bilim yolculuğunda Beytü'l Hikme'nin rolü şüphesiz ki yadsınamaz bir gerçektir. Beytü'l Hikme çatısı altında yetişmiş bilim insanları -bildiğimiz kadarıyla günümüze ulaşanlar- aşağıda tabloda verilmiştir¹⁷².

¹⁷² Demirci, 2016: 78

Tablo 3.1 Beytü'l Hikme Çatısı Altındaki Mütercimlerin Listesi¹⁷³

Felsefe	Mantık	Tıp	Astroloji	Kimya	Riyazat
Kindi	Abdullah Muhammed	Buhtîşular	Yahya b.Ebi Mansur	Cabir Hayyan	Muhammed Musa
Serahsi	Sumame b. Eşras	Yuhanna b. Maseveyh	Fazl b.Nebaht	İstefan b.Basil	Kindi
Kuveyri	Yahya b. mübarek	İshak b. ishak	İbrahim Ferazi	Bermeki	Şakiroğulları
Bin Kernip	Matta b.yunus	Menkeh el-hindi	El Harezmi	Salim b. Ferruh	Harezmi
Farabi	Farabi	Kindi	Sind b. Ali	Hasan Kudame	Sabit Kurra
Hüneyn ishak	Yahya b. Adi	Kusta Luka	Musa b. ve Şakiroğulları	Muhammed Süleyman	Muhammed b.
Sabit Kurra	Bin Zur'a	Ebubekir Razi	Maşallah el Yahudi	İshak b. Nusayri	Cabir Sinan
Kusta Lukka	Abdullah Bin mukaffa	Ali b.İsa	Yahya b.Batrik	Ahmimi	Muhammed b.İsa
Hasan b.Sehl	El-Hımsi	Sabit Kurra	Sabit Kurra		Kusta Luka
İshak Hüneyn		İsa b.Yahya	Abbas b. Sad	Debisi	Ahmed Fergani
Bin Zura		İstefan b. Basil	Cuder Hindi	Bin vahşiye	
Hacca b. Matar			Ömer b. Ferruh an		

Abbasilerin son halifesi Mustas'ım, Moğol hükümdarı Hülagü'nün (M.1250) saldırısına uğramıştır. Hülagü Bağdat'ı işgal etmiş ve halife Mustas'ım'ı öldürmüştür. Sadece Bağdat'ı işgal etmekle kalmayıp, o güne kadar Yunan, Mısır, Hint ve pek çok medeniyete ait eserin korunduğu Beytü'l Hikme'yi de yakmıştır. Beytü'l Hikme, içinde barındırdığı eserle belki de insanoğlunun yazıya geçtiği dönemden beri eşi benzeri olmayan pek çok esere ev sahipliği yapmıştır. Hülagü Beytü'l Hikme'yi yıkarak sadece bir medeniyete değil tüm insanoğlunun mirasına zarar vermiştir. Beytü'l Hikme çatısı altında yapılan tüm tercümeleler orijinal nüshalar yok olmuştur. Günümüzde Beytü'l Hikme çatısı altındaki eserleri ise iki kanal sayesinde biliyoruz.

¹⁷³ Demirci, 2016: 174

Bunlardan ilki Beytü'l Hikme altında icra edilen eserler sadece Bağdat'ta kalmayıp çoğaltılarak başka şehirlere gönderiliyordu. İkinci kanal ise Beytü'l Hikme yıkılmadan yaklaşık bir asır önce Batı dünyasında Latinceye tercüme edilmesiydi¹⁷⁴.

Moğolların saldırgan, acımasız ve istilacı yanı hem İslam medeniyetine hem de tüm insanoğlunun mirasına zarar vermiştir. Beytü'l Hikme altında yapılan tercümelemler, çalışmalar tam anlamıyla korunabilinseydi, belki hem İslam medeniyeti hem de tüm dünya bilim, felsefe, astronomi, matematik, mantık, kimya, fizik, tıp, biyoloji, ziraat gibi pek çok alanda daha ileri bir noktada olabilirdik. Ancak ne yazık ki yaşanan bu istila sadece Beytü'l Hikme'nin sonu olmakla kalmayıp, o güne kadar yaşamış tüm insanların mirasına zarar vererek ondan sonraki çağlara da karanlık bir nokta olarak geçmiştir. Bugün hakkında eksik bilgilere sahip olduğumuz ya da hiç haberdar olmadığımız birçok çalışma, bilim insanı, tarihin karanlık sayfalarında kaybolmuşlardır¹⁷⁵.

¹⁷⁴ Demirci, 2016: 192

¹⁷⁵ Erdem, 2013: 74

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BEYTÜ'L HİKME'NİN DÜŞÜNCE TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Medeniyetler tıpkı bir organizma gibi doğar, yaşar ve ölürlür. Evren'in var olduğu ilk günden bu yana yaşamış olan bütün medeniyetlerin kökü ise insanoğluna dayanmaktadır. Yaşayan bir organizma olan medeniyetleri ise sadece kendi çerçeveleri bağlamında incelemek büyük hata olur. Çünkü her medeniyet kendi başına bir mucize olmayıp, kendinden önceki medeniyetlerin mirasını devralır. Kendini etkileşime kapatan medeniyetler ise yok olmaya, ölmeye mahkûmdur. Her medeniyet tıpkı bir ağaç gibi önce toprağa, yani köklerine sarılır, büyür, dallanır ve çiçek açar. Bir medeniyet, köklerine bağlı olduğu oranda güçlenir, zenginleşir ve çoğalır. Medeniyetler kendinden önce yaşamış olan medeniyetlerin miraslarını devralıp, yaşadığı dönemde etkileşimlere kapılarını açtıkları oranda gelişirler. Farklı medeniyetler arasındaki çarpışmalar ise bilim, kültür, düşünce başta olmak üzere insanoğluna dair her şeyi meydana getirmektedir. Kendilerini etkileşime kapatan toplumlar evrenselliklerini, yaratıcılıklarını ve başka medeniyete hoş görülerini kaybederek kendini tekrarlamaktan ileriye gidemezler¹⁷⁶.

Max Scheler, her milleti sürekli bir yürüyüş olarak değerlendirir. Her millet tıpkı bir ırmaktaki suyun denize karışması gibi büyük uygarlığın akışıyla birleşerek yeni bir su olurlar. Bu medeniyetler büyük uygarlığa kendi özünü katmaz iseler hiçbir şey yapmış olmazlar¹⁷⁷.

Farklı medeniyetler arasındaki iletişim köprüsünü ise dil kurmaktadır. Dilleri farklı olan medeniyetler arasındaki etkileşim ise tercüme faaliyetleri sayesinde çiçek açıp meyve vermiştir. İslam Medeniyetinin tarih içerisinde yükseldiği veya düştüğü dönemler olmuştur. İslam Medeniyetinin, hem altın çağını yaşamasında hem de büyük bir medeniyet halini almasında ise kendini etkileşime kapatmaması büyük rol oynamıştır¹⁷⁸.

Tezimiz doğrultusunda Türk-İslam Medeniyeti Tarihi açısından tercüme faaliyetlerinde Beytü'l Hikme'nin rolünü ve orada yetişen âlimlerin çalışmalarını ele aldık. Bu bölümde Beytü'l Hikme'nin hem kendi dönemine hem de kendinden sonraki dönemlere etkilerinin ne olduğunu, oryantalistlerin tavrını göz önünde

¹⁷⁶ Demirci, 2016: 196-197

¹⁷⁷ Ülken, 2016: VIII

¹⁷⁸ Ülken, 2016: 221

bulundurarak, Türk-İslam felsefesi tarihi açısından önemini ve etkilerini inceleyeceğiz.

4.1. Beytü'l Hikme'nin Kendi Dönemine ve Daha Sonraki Dönemlere Etkileri

İslam medeniyetinde doğal ve akli ilimlerin ilk temsilcilerinin Beytü'l Hikme çatısı altında yetişmiş olmaları ve yaptıkları bilimsel çalışmaların İslam dünyasına altın çağını yaşatmış olması, Beytü'l Hikme'nin hem İslam dünyası için hem de Batı için çok önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Beytü'l Hikme'nin düşünce, tıp, felsefe, matematik, astroloji gibi bilimlerde hem kendi çağına hem de kendinden sonraki çağlara etkileri olmuştur. Harezmi, matematik alanında Cebir'in temellerini burada atmıştır. Kindi ise felsefe çalışmalarını yine Beytü'l Hikme'de gerçekleştirmiştir.

Genel anlamda tarihte Doğu'nun, Batı dünyasını etkilemesi iki kere olmuştur. Bu iki etki sonrasında Batı dünyasında köklü değişimler yaşanmıştır. Bunlardan ilkinin, ilk aşamasında Yunanlıların, Doğu bilgi birikimiyle tanışmaları vardır. Bu netice iki kanaldan sağlanmıştır. Yunanlılar hem Fenikeliler sayesinde hem de kendileri Doğu'ya giderek Mısır-Mezopotamya birikimleriyle tanışmışlardır. Öğrendikleri bu bilgi birikimini ise politeist olan Yunanlıların, tanrılarına karşı savunmaları, salt felsefe dönüşümünü doğurmuştur. İkincisi ise 11. yüzyılda başlayarak, 15. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. İslam dünyasından yapılan bu aktarımda ise Endülüs ile Sicilya yolları kullanılmıştır. "Bilgi" ve "ilahi hikmet" kavramlarının birbirleriyle bir arada ve iç içe vaziyette olmasından dolayı, "bilgi" kavramı, dini boyutundan arındırılmış, dogmatik kilise tavrına muhalif seküler bilim paradigması oluşturmak için kullanılmıştır. Müslümanların yüksek bir medeniyet kurdukları Endülüs'te bulunan kaynakların büyük çoğunluğunun Abbasiler döneminde Bağdat'tan getirildiği bilinmektedir. Endülüs'ün en önemli şehirlerinden biri olan Toledo ise 1085'de Hıristiyanların eline geçmiştir. Bununla beraber İslam mirasının Hıristiyanlarla karşılaşması, etkileşim yaşanması açısından dönüm noktası olmuştur. 1134 senesinde ise Piskopos "Raymond Lully'un" desteklemesi ile tercüme okulu kurulmuştur. Bu okulun başına ise başpapaz Dominicus Gundissalvi getirilmiştir. Görevi ise bilim ve felsefe alanında Arapça eserlerin tercümesini yaptırmaktır. Burada yürütülen çeviri faaliyetleriyle beraber birçok mütercim de yetişmiştir. Bunlardan başlıcaları: Roger Bacon, Seville'li John, Michael Scot vs.. Bu okul ile beraber Arap filozof, doğa bilimci, astronom, hekim ve kimyagerler başta

olmak üzere birçok kanaldan Arapça eserler Latinceye tercüme edilmiştir. Beytü'l Hikme'de daha önceden Aristoteles ve Platon'un Arapçaya yapılan çevirileri Latinceye tercüme edilmiştir. Toledo'da kurulan bu okulda yapılan tercüme, Batı'nın, Ortaçağ karanlığından, uyanması noktasında önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Öyle ki Ortaçağ'ı bilgi tarihi açısından Toledo çevirileri öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmışlardır¹⁷⁹.

Sicilya'da ise durum Endülüs'ten pek farklı değildi. Normanlar, Sicilya'yı ele geçirdiklerinde buradaki Müslümanlara hayranlık duymuşlardır. "II. Roger (1101-1154), döneminde ise Sicilya halkı Yunanca, Latince ve Arapça dillerini biliyordu. Üç ayrı dilin bilindiği bu şehirde, tercüme çalışmaları yapılması kaçınılmazdı. Hem II. Roger hem de torunu olan II. William zamanında, "*Kelile ve Dimne*" ile "*Optika (Batlamyus)*" eserleri Latinceye tercüme edilmiştir. Burada yaşayan, dönemin önemli coğrafyacısı olan İdrisi ise II. Roger'e mal ettiği, "*Kitabu Rogeri*" isimli kitabında Beytü'l Hikme'de çizilen dünya haritasından faydalanmıştır. Napoli Üniversitesinde, II. Federik döneminde pek çok Arapça eser bulunmaktaydı. II. Federik Müslüman filozofların hayranı olduğu için İslam bilimini Batı dünyasına Napoli üniversitesi kapsamında tanıtmaya ve yönlendirmeye çalışıyordu. Bu üniversitede tercüme edilen eserler Polonya ile Paris üniversitelerine gönderilmiştir. Çok önemli filozoflardan biri olan, Thomas Aquinas da burada yetişmiştir. Bu çalışmalar, Oxford ve Paris üniversitelerine kadar ulaşmışlardır. Yapılan bu tercüme çalışmaları Avrupa Rönesans'ının temelini oluşturmuştur. Bunların yanı sıra Batı dünyası Kindi'den başlayıp Bin Rüşt'e kadar birçok bilim insanının eserini Arapça ve Latince başta olmak üzere pek çok dile tercüme edilmiştir. Örneğin 12. yüzyılda, Bath'lı Adelard matematik ve astronomi başta olmak üzere, İshak b. Hüneyyn ile Sabit Kurra'nın "*Matematik Bilgisi*" ve "*Gök Bilimi*" kitaplarını, Harezmi'nin ise "*Zic*" eserlerinin tercümesini yapmıştır¹⁸⁰. Böylelikle 12.-13. yüzyıllarda İslam dünyası aracılığıyla bütün Antik Yunan bilim ve felsefesi, Batılılar tarafından öğrenilmiştir. Eski Yunan sanatıyla ilgili her şeyi de Latin medeniyeti sayesinde biliyorlardı¹⁸¹.

Sicilya, II. Federik (1215-1250) zamanında tercüme faaliyetleri açısından en parlak dönemini yaşamıştır. II. Federik kendisinden önceki Müslüman hükümdarları baz alarak tüm bilim insanlarını sarayında toplamıştır. Burada yürütülen çalışmalarla,

¹⁷⁹ Demirci, 2016: 286-289

¹⁸⁰ Demirci, 2016: 290

¹⁸¹ Ülken, 2009: 214

II. Federik altın çağını yaşayan İslam Medeniyeti kültürünü yaymak ve tercüme çalışmaları için büyük çaba göstermiştir¹⁸².

Bunların yanı sıra eczacılık, tıp, bitki bilimi, kimya, felsefe, matematik, teknik icatlar gibi birçok bilim dalından Arapça eserler, Latince başta olmak üzere pek çok dile tercüme ediliyordu. Bu tercüme neticesinde pek çok Arapça kelime de Latinceye girmiştir. Örneğin kimya bilimi ile ilgili alkol, alkalis, ilah, gibi birçok kelime Latinceye geçmiştir. Bunun dışında doğa ve bitki bilimleri ile ilgili sayamayacağımız kadar pek çok kelime de Latinceye geçmiştir. Özellikle ziraat bilimi ile ilgili arazi kanallarının sulanması, pamuğun ekilmesi, ipek ve şekerin imali, şeker kamışı vb. pek çok şeyi İslam dünyasından almışlardır. Ayrıca matbaa, kâğıt, barut, pusula, otomatik saat ve rakam gibi çok önemli şeyleri de yine İslam dünyasından almışlardır. Tarihte geçmişte bu gibi icatlar kendiliğinden, birden, Batı dünyasında ortaya çıkmış gibi bir algı vardı. Ancak yapılan araştırmalar ile bunların birer mucize olmayıp, belli etkileşim ve birikimler sonucu ortaya çıktığı kanısına varılmıştır. Örneğin, rakamları ilk önce Hintliler kullanıp, İslam bilginlerinden Harezmi, buna 'Hesab-ı Hindi' demiştir. Endülüslüler ise 'Hesab-ı Gubarı' olarak adlandırmışlardır. Bu birikimin Batıya geçmesiyle birlikte Roma işaretleri yerini bugün kullanılan rakamlara bırakmıştır. Önce Türkler tarafından Çin'de kullanılan kâğıt, ipekten yapılıyordu. 706 yılında ise Mekkeli Yusuf Amru ipek yerine pamuk ile kâğıt yapmaya başlamıştır. II. Henri döneminde, Avrupa da Dımışik adında bir kâğıttan bahsediliyordu. 1270-1300 yılları arasında kâğıt ancak Avrupa'ya gelebilmiştir. Araplar, Mısır'ı işgal edince bu dönemde yaşanan kâğıt sıkıntısından dolayı var olan eski kitaplar silinip, yerine yenileri yazılıyordu. Ancak 14. yüzyıl ile beraber kâğıdın Avrupa'ya girmesiyle büyük kolaylık sağlanmıştır. Matbaayı ise ilk defa Çinliler kullanmış, Türkler aracılığıyla Araplara geçmiş ve oradan da Avrupa'ya geçip, olgunlaşmıştır. Aynı şekilde pusulayı da ilk defa Çinliler kullanmış, Türkler aracılığıyla Araplara, oradan da Avrupa'ya geçmiştir¹⁸³.

Beyhaki'nin söylediğine göre, Sabit Kurra'nın eserleri uzun yıllar boyunca, sadece Müslümanlar tarafından okunmakla kalmayıp, 12. yüzyılda Batı dünyasında da tercüme edilmeye başlanmıştır. Onu takip eden en önemli bilim insanları arasında

¹⁸² Karşılığa, 2004: 240

¹⁸³ Ülken, 2009: 163

Battani ve yeğeni Muhammed b. Cabir vardır. Ayrıca Beyhaki, Me'mun sonrasındaki dönemde Battani'nin dönemin ünlü bilgini ve astronomu olduğunu ifade eder¹⁸⁴.

“Feylesofu'l-Arap” unvanı ile tanıdığımız Kindi, İslam Düşünce Tarihinde donanımlı ilk filozof unvanını almıştır. Kindi, Beytü'l Hikme çatısı altında yapılan Yunan medeniyetine ait, felsefe eserleri üzerindeki çalışmalarıyla, İslam temelli felsefi fikirler öne sürmüştür. İslam felsefesine kattığı en önemli özelliği ise onun, “sistemik İslam felsefesinin” ilk nüvelerini atmış olmasıdır. 16. yüzyılda Kindi üzerinde incelemeler yapan Gerolamo Cardano ise Kindi'nin insanlığın 12 harikasından biri olduğunu söyler¹⁸⁵.

Kindi aynı zamanda ilk Meşşai'dir. İlk Meşşailer, Aristocu ve Yeni Eflatuncu öğretileri birleştirmeye çalışmakla kalmayıp, aynı zamanda Porphyrios beş tümel mantığı ile Atinalı Proclus kıyasını ilave ederek bunları uzlaştırmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Beytü'l Hikme'de yetişen ilk İslam filozofu olan Kindi, Yunan düşüncesinin “Peripatisyen” okulunun İslam dünyasında ilk temsilcisi olması açısından çok önemli bir filozoftur. Kindi bu yönü ile Beytü'l Hikme içerisinde İslam dünyasında felsefe diliyle düşünen, yazan, konuşan ilk felsefecilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İslam toplumunda Beytü'l Hikme'deki bu ilk felsefeciler, daha önceki bilginlerden farklı olarak, akıl ışığında, İslam temellerine ters düşmeyerek, serbest düşüncelerle hareket etmişlerdir. Sadece felsefe ile ilgilenmekle kalmayıp, tıp, matematik ve astronomi alanında da çalışmalar yürütmüşlerdir. İslam medeniyeti içerisindeki tam donanımlı bu ilk felsefeciler her ne kadar İslam'a ters düşmediklerini söyleseler de dönemin İslam âlimleriyle ters düşmüşlerdir. Müslüman felsefecilerin ortaya çıkması ayrılmaya neden olmuştur. Halife Mütevekkil, dönemine kadar aralarında az bir iletişim olsa da, daha sonraki dönemlerde aradaki bağ kopmuştur. İslam tarihi boyunca da felsefeciler ve ulemalar arasındaki bu kopukluk devam etmiştir. Bu bağlamda Kindi, Yunan Felsefesini Müslümanların faydalanacağı bir noktaya getirerek, İslam Felsefesi için yeni bir çığır açmıştır¹⁸⁶.

Ünlü Türk-İslam filozofu Harezmi, cebir ilminin temelini atarak hem kendi döneminde hem de kendinden sonra büyük yankı uyandırmıştır. Onun “El Cebr ve'l Mukabele” adlı eseri 12. yüzyılda “Algebra” ismiyle Latinceye tercüme edilmiş ve bu

¹⁸⁴ Demirci, 2016: 160

¹⁸⁵ Demirci, 2016: 163

¹⁸⁶ Demirci, 2016: 204-206

sayede, sistemli, çözüm yöntemli cebir, Batı dünyasında öğrenilmiştir¹⁸⁷. Aynı zamanda Harezmi, İslam dünyasında 0 rakımının kullanılmasını sağlayan kişidir¹⁸⁸. Gezgin Ortaçağ araştırmacısı olan Bathlı Adelard (1080?-1152?) gezileri neticesinde Harezmi'nin kaleme aldığı *Aritmetik* eserine ulaşmıştır. Geziden döndükten sonra, ilk iş olarak eserin Latince tercümesini yapmıştır. Avrupa'ya kazandırılan bu eser, 16. yüzyıla kadar, matematik alanında okutulan ilk temel eser olmuştur. Adelard'dan bir kuşak sonraki bilim insanı olan Chesterlı Robert'da, *Aritmetik* eserine ulaşabilmek için İspanya'ya gitmiştir. İspanya ziyareti sırasında bu esere ulaşmış, ancak Arap diline tam hâkim olamamasından dolayı, Harezmi'nin bir "açının sahip olduğu işlevinin" Hinduca karşılığını yanlış tercüme etmiştir. Onun yanlış tercümesi trigonometride hala sinüs olarak geçmektedir¹⁸⁹.

Hüneyi b. İshak, Sabit b. Kurra, Şakiroğulları, Harezmi ve Kindi başta olmak üzere Türk-İslam bilim insanlarının eserlerinin çeviriler yoluyla Avrupa'ya ulaşması, Batıda köklü değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur; bunlardan biri de Rönesans'tır. Kindi'nin, "*Kitabu'l Akl*" isimli kitabının tercüme edilmesi, Rönesans döneminin önemli filozoflarından olan Giordano Bruno üstünde kalıcı izler bırakmıştır. Bu dönemde Kindi'nin, eserleriyle Avrupa'ya deneycilik girmiştir. Rönesans ve modern düşüncenin yükselişe geçmesi bağlamında Kindi Felsefesi Batı dünyasını, etkilemiştir¹⁹⁰.

Eski Yunandan bu yana Rönesans, görülen uyanış hareketlerinin en kapsamlısıdır. Rönesans ile birlikte Latin kültür mirası, sanat ve edebiyat, İslam medeniyetinden gelen bilim ve felsefeyle sentezlendi. Böylece hakikat anlayışları farklı olan İslam medeniyetiyle, Latin kültür ve medeniyeti birleşip birbirlerini tamamlamış oldular. Rönesans ile birlikte, Batı dünyasında, Eski Yunan akli düşüncesine bir dönüş meydana gelmiştir. Böylelikle Batı, 1500 yıl sonra tekrar uyanmıştır. Bu bağlamda, İslam medeniyeti ile çarpışma Rönesans'ı doğurmuştur¹⁹¹.

Rönesans ile birlikte bir çağın zihniyeti de değişmiştir. Kepler, Copernic ve Galileo'nun çalışmalarıyla Eski Yunan'dan beri süre gelen âlem anlayışı bırakılmıştır. Aristoteles fizik çalışmaları, yerini modern fiziğe bırakmıştır. Ancak eski felsefi zihniyet direnmeye devam ediyordu. Bir yandan sanat ortaya çıkarak, Eflatunculuğu

¹⁸⁷ Soltanmuradov, 2003: 7

¹⁸⁸ Koçhan ve Kılıç, 2018: 86

¹⁸⁹ Starr, 2019: 232

¹⁹⁰ Demirci, 2016: 293

¹⁹¹ Ülken, 2009: 215

canlandırmak için medrese mantığıyla mücadele ediyordu. Diğer yandan ise yeni gözlemlerle, eski felsefe sistemleri arasındaki çelişkilerden ötürü felsefe sistemleri terk edilip, yerine yenisini koyma ihtiyacı ortaya çıkıyordu. Ancak Rönesans döneminde felsefe çalışmaları yetersiz kalmıştır. Küçük adımlarla yeni zihniyet, felsefe alanında yayılmaya başlamıştır. Leonardo de Vinci, soyut mantık karşısında tecrübenin gücünü gösterdi. Montaigne ise medrese zihniyetini karşısına alarak onlara şüphecilikle saldırmıştı¹⁹². Rönesans ile birlikte Batı, karanlıktan aydınlığa doğru büyük adımlarla yürüyerek ilerlemiştir.

Rönesans ruhunun köklerinin antik otoriteden imtina eden, bilimsel düşüncede yattığı söylenir. Ancak asıl kökü İslam kültür medeniyetinin gelenekler boyunca süre gelen bilimsel çalışmaları ve Yunan düşüncesine karşı duruşlarında yatmaktadır. Sadece karşı durmakla da yetinmeyip bunların yerine doğrusunu bulmak için çalışmışlardır¹⁹³. Batı da bazı araştırmacılar tarafından karanlık çağ olarak nitelendirilen dönemi yaşarken, kilise tarafından binlerce bilimsel çalışma ve yazma eserler yakılarak yok edilmiştir. Bilimsel çalışmalara yönelen insanlarda engizisyon mahkemelerinde cezalandırılmışlardır. Bazı araştırmacılarca bugün günümüze ulaşan çoğu Antik-Yunan eserleri, Türk-İslam medeniyetinin, Batı karanlık çağını yaşar iken, muhafaza edilmesi sayesinde ulaşmıştır¹⁹⁴. Bunları muhafaza etmekle de yetinmeyip, üzerlerinde düzeltme ve yeni çalışmalar yaparak, devraldığı mirası daha ileri bir noktaya taşımışlardır. Rönesans'tan sonra Antik-Yunan eserlerine ulaşabilmek ve yeni bilimsel keşifleri öğrenmek için Arapçadan birçok eser tercüme edilmiştir¹⁹⁵.

4.2. Türk- İslam Felsefesi Tarihi Açısından Önemi

Hıristiyanlar, İskenderiye'yi ele geçirdiğinde dönemin en büyük kütüphanesi olan İskenderiye kütüphanesindeki bütün eserleri, din dışı olduğu gerekçesiyle yağmalayıp, yok etmişlerdir. Bu durum Antik Yunan bilimine ait, çoğu eserin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bunların yaşandığı bir dönemde, Abbasîlerin tarih sahnesine çıkmasından sonra Beytü'l Hikme'yi kurmaları, bilim ve felsefenin korunmasını ve ilerlemesini sağlamıştır. Abbasi halifelerinin savaş tazminatı olarak eser kabul etmeleri, dört bir yandan, bu yazma eserleri toplamaları, bunlar üzerinde yeni araştırmalar yapmaları, sayısızca eserleri tercüme etmeleri, Antik

¹⁹² Ülken, 2009: 218

¹⁹³ Saliba, 2015: 230

¹⁹⁴ Gutas, 2003: 62-63

¹⁹⁵ Bayraktar, 2017a: 320

bilim mirasının korunmasını sağlamıştır. Sadece korumakla da yetinmeyip, bu eserler tercüme edilerek yeni bilimsel çalışmalara doğru onları sürüklemiştir¹⁹⁶. İslam'ın kutsal Kitabı Kur'an-ı Kerimde ilk emrin "Oku" olması¹⁹⁷ ve bunun yanı sıra diğer bölümlerde bahsettiğimiz pek çok neden, Müslüman âlimlerin bilimsel çalışmalara doğru yönelmesini ve yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Deve kervanları, 11. yüzyılın başına kadar aralıksız kitapları Bağdat'a taşımaya devam etmişlerdir. Yunan, Mısır, Mezopotamya, Antakya, Urfa, İran, Hint gibi daha sayamadığımız o güne kadarki, medeniyetlerin bilim ve felsefe eserleri Bağdat'a taşınmıştır. Getirilen bu eserlerin yanı sıra o medeniyetlerin kültür mirasları da bu eserlerle beraber gelmiştir. İnsanoğlunun bu mirası, Beytü'l Hikme çatısı altında korunmaya alınmıştır. Bu bağlamda Beytü'l Hikme'nin insanoğlunun mirasına sahip çıkması ve daha sonra yine İnsanoğlunun önüne sermesi, hem insanlık hem de İslam dünyası adına çığır açan bir dönüm noktası olmuştur¹⁹⁸.

Abbasi halifeleri tarafından, Beytü'l Hikme çatısı altında toplanan bilim insanların çalışmaları ve tercümeleri, İslam dünyasında altın çağın yaşamasını sağlamıştır. İslam dünyası için kullanılan "Altın Çağ" kavramı, İslam medeniyetinde felsefe ve bilimin en üst noktaya ulaştığı, ürün verdiği dönemi kapsamaktadır. Ancak tabi ki İslam medeniyetinde altın çağının yaşanmasını, sadece Beytü'l Hikme'nin kurulmasıyla sınırlı tutmak hata olur. Çünkü her toplum kendi dinamiklerinden beslenir ve bu noktaya ulaşmak ise belli bir birikim gerektirir. Abbasilerin devleti kurulmasıyla birlikte başka medeniyetlerin de etkisiyle, bu dinamikler harekete geçmiştir. İslam Medeniyetinde Hz. Muhammed döneminden, o güne kadar gelen kültür mirası, meyvesini birkaç yüzyıl sonra vermiştir. Beytü'l Hikme ile birlikte bilim ve felsefe başta olmak üzere, pek çok alanda yapılan çalışmalarla zirveye ulaşmış ve İslam altın çağını doğurmuştur. Bu durum ile beraber ilk defa bir devlet, felsefe ile kaynaşmıştır ve Türk-İslam Medeniyeti altın çağını yaşamıştır¹⁹⁹.

Bu dönemde "Antik Çağ" eserleri Arapçaya tercüme edilirken, birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. Arapça karşılığı olmayan bilim ve felsefe eserlerindeki kavramlar için, Hüneyyn b. İshak, Harezmi, Farabi ve Kindi başta olmak üzere hazinlerle beraber yürütülen çalışmalarla, Arapça yeni kavramlar türetilmeye çalışılmıştır. Üretilen bu teknik terimler ve felsefe kavramları Arapçanın bir bilim dili

¹⁹⁶ Polat, 2015: 85

¹⁹⁷ Alak suresi, 1

¹⁹⁸ Demirci, 2016: 54

¹⁹⁹ Demirci, 2016: 274

olmasının önünü açmıştır. Örneğin “*Mukaddime*” adlı eseri yazan filozofumuz Bin Haldun sadece Arapçayı bilerek dünyanın pek çok yerinden bilgi veren bu eseri kaleme almıştır. İbn Rüşd ise Yunan felsefesini sadece Arapça aracılığıyla incelemiş ve yaptığı çalışmalarla kendini Batı’ya tanıtır, etkileyecek kadar pek çok önemli eser vermiştir. Yunan felsefesi, Hint astronomisi, Doğa bilimleri, Mısır kimyası, Nebatiler, ziraat yöntemleri gibi, pek çok bilim ve felsefe eserinin Beytü’l Hikme’ de Arapçaya tercüme edilmesi, o dönemde sadece Müslüman bilim insanları için değil diğer bilim insanlarının da Arapçayı bilmesini zorunlu kılmıştır²⁰⁰.

Müslüman matematikçilerin sıfırı bulması, Harezmi’nin cebir bilimini kurması, geliştirmesi ve en önemlisi Rönesans’ın ortaya çıkmasına ön ayak olmaları, daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz pek çok etkenden dolayı Beytü’l Hikme, Türk İslam felsefesi tarihi açısından çok önemli bir yer arz etmektedir.

4.3. Beytü’l Hikme Bağlamında Oryantalizm

Oryantalizm, Batı’nın kendine kimlik bulmak adına Doğu’yu öteki olarak gösterip, kendisini onun üstünde ve güçlü görmesidir. Oryantalizm, Batı insanını akılcı, mantıklı ve liberal olarak görürken, Doğu insanını ise düşüncesiz, duygusal, barbar insanlar olarak değerlendirmektedir²⁰¹.

Medeniyetler, insanların din veya dil çatısı altında bir araya gelerek oluşturdukları bir nevi örgütlenme biçimidir. Her medeniyetin ise kendine has değerleri vardır. Aynı zamanda evrensel olan bu değerleri Doğu’nun ya da Batı’nın olarak nitelendirmek büyük yanlıştır. Oryantalist düşünceye göre, bilimin kökü Antik Yunanda olup, 1500’lü yıllar da yapılan çalışmalarla zirveye ulaşmıştır. Rönesans’ın ortaya çıkışında tercüme faaliyetleri ve Müslüman bilim insanlarının yaptığı çalışmalar, keşifler görmezden gelinmektedir. Oryantalist düşünce, Antik Yunan dünyasında, birdenbire, kendiliğinden, hiçbir köke ihtiyaç duymadan bilimin temelini atıldığını ifade eder. Onlara göre Antik Yunandan önceki medeniyetlerin bilimsel kültürel mirasları sadece sınırlı bir ayrıntıdan ibarettir²⁰².

Oryantalistler, İslam felsefesinin özgünlüğü konusunu tartışmaya açmışlardır. Özgünlük felsefi anlamda, temelinde bir epistemoloji gerektirir. Çünkü özgünlük ardında bir bilgi kuramını gerekli kılmaktadır. Oryantalistler tarafından İslam

²⁰⁰ Demirci, 2016: 278

²⁰¹ Cevizci, 2015: 332

²⁰² Leaman, 2009: 33

felsefesine ise üç türlü yaklaşım söz konusudur. Bunlardan ilk yaklaşım İslam felsefesinin ontolojik olarak varlığını kabul etmeyip, tümü ile reddetmişlerdir. İkinci yaklaşım İslam felsefesini, Antik Yunan felsefesinden çeviriler yapan, onların düşüncelerini destekleyen Türk- İslam filozofları ile sınırlandırıp, Antik Yunan felsefesinin devamı olarak nitelendirmişlerdir. Üçüncü görüşteki yaklaşım ise ilk dönemde İslam felsefesinin Yunan felsefesinden etkilendiğini kabul etmiştir. Ancak daha sonra İslam felsefesinin kendi özgün, felsefi sistemini ortaya çıkardığını savunmuşlardır. İlk iki görüşteki oryantalist araştırmacılara göre İslam felsefesi kendinden önceki felsefi problemlere çözüm getiremeyip, kendi döneminin felsefi problemlerini de fark edememiştir. Ne kendi döneminde ne de kendinden sonra hiçbir probleme çözüm getiremeyip, sadece çeviri yapmakla yetinmişlerdir. Bu anlamda da sadece Antik Yunan felsefesinin kopyası ya da tekrarı olmaktan ileriye gidememişlerdir. İslam felsefesi Hint, İran ve Antik Yunan olmak üzere pek çok kaynaktan beslenmiştir. Bu kaynaklar, Arapça ve Farsça başta olmak üzere pek çok dili bünyesinde içeriyordu. Dolayısı ile İslam felsefesi sadece bir medeniyetin ürünü olmayıp, o güne kadar aktarılmış pek çok medeniyetin kültürel mirasıdır. Türk İslam filozoflarının amacı ise, Antik Yunan dünyasını taklit etmekten ziyade yaşadıkları toplumda, o güne kadar süregelen problemleri ele alarak çözüm bulmaya çalışmaktır²⁰³. Onların kendinden önceki medeniyetlerin mirasına dayanarak, birtakım çalışmalar yapmaları, İslam felsefesinin özgün olmadığını göstermez. Aksine İslam felsefesinin belli köklere bağlı olarak çalışmalara başladığını gösterir. Özgünlük hiçbir köke ihtiyaç duymadan yoktan bir şeyler var edebilmek değildir. Özgünlük yeni bir düşünce ya da varlık ortaya koyabilmektir. Özgünlüğün temelini yenilik oluşturmaktadır, nitekim günümüz modern dünyasında buna invasyon denmekte ve inovatif sistemler desteklenmektedir. İslam felsefesi de kendinden önceki medeniyetlerin mirasını alarak onu işleyip geliştirmiş ve yeni meyveler vermiştir. Devraldığı bu mirası ise kendi kültürü ile işleyerek sonraki medeniyete teslim etmiştir. Tarih içerisinde bu durum, tüm medeniyetler arasında süre gelmiştir.

Tezimiz doğrultusunda biz bu durumun yanlış olduğunu her medeniyetin birbirinden beslendiğini ispatları ile birlikte gösterdik.

Beytü'l Hikme de yapılan çalışmaların hem kendi döneminde hem de kendinden sonraki dönemlerde Türk- İslam felsefesi tarihi açısından önemini diğer

²⁰³ Karaman, 2012: 238-246

bölümde ifade ettik. Bu kurumun Türk-İslam felsefesi tarihi açısından önemi ve etkileri de oryantalist araştırmacılarca farklı algıların yaratılmasına neden olmuştur.

Halife Me'mun'un meşhur rüyasını da oryantalistler kendilerine göre değiştirmiş ve farklı iki anlam çıkarmaya çalışmışlardır. Bunlardan ilki rüyada Aristoteles'in bahsettiği "akıl ve tevhit" kavramlarıdır. Bu kavramlar Mutelize mezhebi için önemli olup, bunlar arasında bağlantı kurmuşlardır. Daha sonra da Me'mun'un dönemindeki Mutezile düşüncesi ile Antik Bilimin, İslam Dünyasına girişini, bağdaştırmaya çalışmışlardır. Hâlbuki İbn Nedim, burada kitapların dört bir tarafta yayılmasının sebebinin açıklamaya çalışırken, onlar bunun kendilerinin ortaya çıkışını gösterdiğini iddia ederek, farklı bir yorumlama çabasına girdiler. Aynı rüyayı ikinci yorumlama ise, Mutezileyi, Aristoteles'le ilişkilendirmişlerdir. Tercüme hareketiyle ise Yunan bilim ve felsefe düşüncesiyle bağlantı kurmaya çalıştılar. Oryantalist araştırmacılar, Antik bilimlerini, İslam medeniyetine Mutelize mezhebinin taşımış olduğunu söyleyip, mevcut İslam inancının ise bu durumdan rahatsız olduğu kanısına varmışlardır. Bununla beraber bilim ve felsefenin sadece onların yönlendirebileceğini, buna karşı çıkan Ehli Sünnet'in ise bu durumu anlayamadıklarını, göremediklerini söyleyerek onları suçlamışlardır²⁰⁴.

Oryantalistlerin bilimin kökünün Antik Yunanda olduğunu söylemelerine karşın, örneğin yaptığı çalışmalar ve ortaya koyduğu eserler ile önemli Türk- İslam filozofu Harezmi'nin cebiri kendinden önceki ne Mezopotamya matematiğine ne de Hint rakam sistemi ve hesabına benziyordu. Aksine bunlardan daha gelişmiş ve kendine has bir özelliği vardı. Bu durumdan dolayı Cebir biliminin kurucusu Harezmi olarak görülmektedir. Müslüman bilim insanları, matematiğe pek çok kavram ve formül katmışlardır. Yine aynı şekilde Müslüman astronomlar tarafından temel olarak görülen Batlamyus'un, "*Mescidi*" eseri, sadece olduğu gibi bırakılmayıp, üstüne çalışmalar, değerlendirmeler yaparak, bir adım daha ileriye götürülüp, yeni neticeler elde etmeye çalışılmıştır. Müslüman bilim adamları tarafından, Yunan bilim insanlarının ortaya attığı, yarım bıraktığı pek çok problem tamamlanarak bir adım daha ileriye götürülüp, geliştirilmiştir²⁰⁵. Bunlar ise yeni keşifleri yeni çalışmalarını beraberinde getirmiştir. Örneğin Türk İslam felsefesinin önemli filozoflarından olan Kindi, felsefesi ile kendinden sonra 13. yüzyılda yaşamış olan, St. Thomas Aquinas'ı da etkilemiştir. St. Thomas Aquinas, "*Summa Contro Gentiles*" kitabında onun akıllar

²⁰⁴ Kanar, 2017: 86

²⁰⁵ Demirci, 2016: 177

teorisini benimsemiştir²⁰⁶. Ancak bu durum uzun zaman oryantalistler tarafından görmezden gelinmiştir. Yine aynı şekilde başka önemli Türk-İslam filozofumuz Sabit b. Kurra için de aynı durum geçerlidir. Öklid ve Nicomachus gibi matematik alanında önemli bilim insanlarının eserleri üzerinde yaptığı düzeltme ve yeni çalışmalarla İslam Medeniyetine, Arapça matematik dilini kazandırmıştır. Trigonometri, geometri, analitik geometri ve cebir gibi bilimlerde yaptığı çalışmalarla kendi çağındaki bilim insanlarını etkilediği gibi kendinden sonraki bilim insanlarını da etkilemiştir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi onun çalışmalarından etkilenen en önemli bilim insanı 17. yüzyıl filozofumuz Descartes'dir. Descartes'in çalışmalarının önemine binaen, Batı dünyasında modern felsefe, onunla başlatılmaktadır. Rönesans döneminin önemli filozoflarından. Örneğin matematik biliminin kesinliğini, felsefe üzerinde elde edebilmek için matematiği felsefeye uygulamaya çalışmıştır. Aslında bunu Descartes'den önce Kindi'de yapmaya çalışmıştır. Bu anlamda onun Sabit b. Kurra ve Kindi okumuş olması olasıdır. Bu ve benzeri örnekler oryantalist araştırmacılar tarafından görmezden gelinip yok sayılmıştır²⁰⁷.

Görüldüğü üzere İslam felsefesinin, Antik Yunan felsefesini körü körüne taklit etmesi ya da sadece tercümelemlerle sınırlandırmış olduğu görüşü tamamıyla oryantalist yanıltmalar olup, gerçeği yansıtmamaktadır. Onlar Yunan felsefesini taklit etmekten ziyade, onu bir yöntem olarak kabul edip, İslami problemlere uygulamaya ve geliştirmeye çalışırlar²⁰⁸. Uzun bir süre sadece Antik Yunan eserlerini eleştirme ve çevirme görevini üstlendiler. İslam doktrini ile Antik Yunan filozoflarını uzlaştırmaya çalıştılar. Bu anlamda, Beytü'l Hikme'nin ilk dönemlerinde orijinalliğe ulaşılamamış çünkü tercümelere ağırlık verilmiştir. Yunanca eserlere ancak Süryanice tercümelemlerle ulaşabiliyorlardı. Antik Yunan eserlerine başka bir dil aracılığıyla ulaşmaları ve yanlış tercümelemler, asıl kaynaktan daha da uzaklaşmalarına neden olmuştu. Ancak Abbasiler döneminde yapılan tercüme çalışmalarıyla, İslam Medeniyetinde felsefe alanında kırılma noktası oldu. Bu dönemde felsefe eserlerinin tercümelemleri, İslam Medeniyetinde kelam, fıkıh ve tasavvufun gelişmesini, İslam felsefesinin de bunlar içinde gelişimini sağlamıştır²⁰⁹. Türk- İslam filozofları tarafından yapılan, tercüme ve yeni çalışmalar, İslam felsefesini yeni keşiflere, çalışmalara götürmüştür. Sadece

²⁰⁶ Özalp, 2012: 271

²⁰⁷ Fazlıoğlu, 2008: 354

²⁰⁸ Leaman, 2009: 39

²⁰⁹ Ülken, 1967: 17

bununla da yetinmeyip, devraldıkları mirası geliştirebilmek ve yeni ürünler ortaya koyabilmek adına sayısız çalışmalar yürütmüşlerdi.

SONUÇ

Beytü'l Hikme'nin, tarih içerisindeki yerini Türk-İslam felsefesi açısından, mevcut kaynaklar ışığında ele aldık. Beytü'l Hikme'nin ortaya çıkışını hazırlayan dönemin özelliklerini ifade ederek, Beytü'l Hikme'yi ortaya çıkaran toplumsal şartların neler olduğunu gözler önüne serdik. Bu bağlamda Beytü'l Hikme'nin kuruluşu, işleyişi, etkileri ve uğradığı oryantalist yorumları dönemleri doğrultusunda ifade ettik.

İnsanlık tarihinde tüm olaylar sebep sonuç bağlamı içerisinde gerçekleşmektedir. Her olay kendinden önceki olayın sonucu, kendinden sonraki olayın ise sebebi durumundadır. Tarih içerisindeki bu olaylar gibi, tarihin bir parçası olan medeniyetlerinde ortaya çıkışlarını ya da çöküşlerini hazırlayan sebepler vardır. Yaşayan bir organizma olan medeniyetlerde tıpkı bir insan gibi doğar, yaşar ve ölür. Her medeniyet kendinden önceki medeniyetlerin bıraktığı mirası devralır. Kendinden önceki medeniyetlerden aldığı mirası, kendi kültürüyle yoğurması o medeniyete farklı kapılar açmıştır. Tarih içerisindeki dönüm noktaları ise farklı medeniyetlerin yüz yüze gelmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Diğer medeniyetlerin etkilerine kendilerini kapatan medeniyetler ise, tarihin tozlu sayfaları içerisinde kaybolmuşlardır. Kendilerini dış tesirlere açan Medeniyetlerin farklı medeniyetlerle karşılaşmasında felsefe, tıp, mantık, edebiyat, musiki gibi pek çok alanda yeni gelişmeleri ortaya çıkmıştır.

Türk-İslam felsefi açısından İslam Medeniyetinin Antik Yunan Medeniyeti ile karşılaşması büyük yankı uyandırarak, kırılma yaratmıştır. Bu karşılaşma İslam Medeniyetinin altın çağını yaşatacak pek çok bilimsel çalışmaların öncülüğünü yapmıştır.

İslam Medeniyetinde 632 yılında Hz. Muhammed'in ölümü pek çok probleme ve kargaşaya neden olmuştur. Yaşanan iktidar kavgaları ve pek çok problem sonrasında ilk defa, Halife Hz. Ebubekir zamanında Arap Yarımadası dışına çıkmıştır. Müslümanlar, Arap Yarımadası dışına seferler düzenlemeleriyle farklı medeniyetlerle karşılaşmışlardır. Antik-Yunan felsefesiyle Müslümanların karşılaşması ilk defa bu çerçevede gerçekleşmiştir. İslam felsefesinin tohumları ilk defa bu sayede atılmıştır. Bunun yanı sıra İslam Medeniyetinin, Antik Yunan mirası ile tanışmasını sağlayan başka kanalları tezimiz içerisinde ayrıntılı bir şekilde belirttik. Bunlar içerisindeki en önemli kırılma, bu olay bağlamında gerçekleşmiştir.

Bunlar ışığında, Beytü'l Hikme'nin tohumları Emevi Devleti'nin son dönemlerinde Muaviye'nin desteğiyle yapılan küçük çaplı çeviri çalışmaları oluşturmaktadır. Muaviye'nin böyle küçük çaplı çeviri çalışmaları yaptırmasının altında ise toplumun ihtiyaçları yatmaktadır. Muaviye ve oğlu Yezid toplumun ihtiyaçlarını Emevi Devleti'nin son dönemlerinde dikkate almışlar ama bu durum Emevi Devleti'nin çöküşünü engelleyememiştir. Ancak Emevi Devleti'nin son dönemlerinde, Muaviye ve oğlu Yezid'in bu tutumu, Beytü'l Hikme'nin kuruluşunu hazırlayan sebepleri oluşturmuştur. Beytü'l Hikme'nin, bugünkü bildiğimiz anlamda kuruluşu 800'lü yıllara dayanmaktadır. Beytü'l Hikme, İslam medeniyetinin refah ve zenginlik içerisinde olduğu, Abbasiler döneminde kurulmuştur. Kuruluşunu sağlayan sebeplerden en önemlisi o güne kadar ulaşan çeşitli medeniyetlerin birikimlerinin uygun koşullar içerisinde ivme kazanmasıdır.

Beytü'l Hikme'nin ilk tohumları, Abbasi devleti halifesi Mansur'un kendi döneminde çeşitli şehirlerden toplanan eserleri, sarayda bir odada toplaması ile atılmıştır. Halife Harun Reşid döneminde ise filizlenmiş ve Halife Me'mun döneminde ise çiçek açıp, meyve vermiştir. Bildiğimiz anlamda, bilimin merkezi olduğu dönemi ise Halife Me'mun döneminde yaşamıştır. Halife Me'mun'un yönlendirmesi doğrultusunda Antik Yunan eserlerinin çevirisi bu zaman zarfında hız kazanmıştır.

Kuruluş amacı olarak, ilk anlamda Beytü'l Hikme bir kütüphane olarak icraata geçmiştir. Hatta Beytü'l Hikme'nin son zamanlarında da tercüme çalışmaları sekteye uğrayınca ilk kurulduğu zamanki gibi kütüphane olarak kullanılmıştır. Bu durum hem Türk-İslam felsefesi tarihi hem de bilim tarihi içinde Beytü'l Hikme'nin sadece kütüphane olduğu yanılgısına pek çok kişiyi düşürmüştür. Ancak halife Harun Reşid döneminde ilk anlamda kütüphane olarak kurulsa da daha sonra Me'mun döneminde yapılan çeviri çalışmaları ve eklenen bölümlerle bilimin merkezi halini almıştır. Tabi ki burada eklenen tercüme ve rasathane bölümlerinde gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların etkisi çok önemlidir. Tercüme çalışmalarının doruklara ulaştığı bu dönem, Beytü'l Hikme içerisinde bulunan tıp hekimlerinin aracılığıyla kurulan "Bimaristan" da yapılan deneyler tıp bilimine katkı sağlamıştır. Günümüzde burada yapılan bazı tıp çalışmaları hala okutulmaktadır.

Abbasi halifelerinin Beytü'l Hikme'yi desteklemesi sonucunda Irak, İran, Mısır, Suriye, Gazze ve Filistin gibi pek çok ülkeden/şehirlerden kitaplar buraya getirilmiştir. Halifeler sefer düzenledikleri şehirlerdeki kitapları almakla kalmayıp,

savaş tazminatı olarak kitapları da kabul etmişlerdir. Çeşitli devletlere mektuplar ve elçiler göndererek kitap istediğinde bulunulmuştur. Halifelerin bu tutumu içerisinde İslam dini önemli rol oynamaktadır. İslam'ın kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'de pek çok ayette, Müslümanları bilime ve okumaya teşvik edici ayetler mevcuttur. Kuran-ı Kerim'in, ilk emrinin "Oku" olması başka bir ayette ise "hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" sorusunun sorulması Bilimin, İslam'da ki yerini gözler önüne sermektedir. Bu durum sadece ayetler ile de sınırlı kalmayıp, pek çok hadiste bu durum açık bir şekilde ifade edilmiştir. Örneğin bir hadiste Hz. Muhammed, "Bilim Çin'de bile olsa alınız. Çünkü ilim öğrenmek her Müslüman'a farzdır" sözü ile Müslümanları bilime, araştırmaya teşvik etmiştir. Müslüman inancına sahip insanlar, hem kutsal kitaplarında geçen ayetler hem de hadislerde açık bir şekilde verilen emre uymak ve peygamberlerinin şefaatine nail olmak için bilimin peşinden gitmişlerdir.

Beytü'l Hikme kurulduktan sonra dönemin bilim insanlarına bütün imkân ve teşvikleri sağlayarak bilimsel çalışmalarını hiçbir baskıya maruz kalmadan özgür bir şekilde gerçekleştirmeleri için davet etmişlerdir. Bu dönemde, Batı'da kilisenin baskısı altında bir takım cezalandırma ve kısıtlamalara maruz kalan birçok bilim insanı, Bağdat'a gelerek bilimsel çalışmalarını özgür düşünce ortamı içinde icra etme şansı bulmuştur.

Beytü'l Hikme içerisindeki bölümlerin kendi aralarında muazzam bir uyumu vardı. Her bölümde kimin hangi görevi yapacağına dair muhteşem bir görev dağılımı mevcuttu. Kitapların Beytü'l Hikme'de toplanması, tercüme edilmesi, kopyalanarak çoğaltılması, ciltlenmesi, tasnif edilmesi vb. gibi her aşamanın başında sorumlu insanlar vardı. Oluşturulan bu düzen içerisinde tıpkı bir mekanizma gibi, Beytü'l Hikme, hız kesmeden çalışmaya devam ediyordu.

Yapılan bu çalışmalar neticesinde Farsça, Hintçe, Yunanca ve Süryanice başta olmak üzere pek çok farklı dilden eser Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu eserlerin tercümesinde Süryaniler, Hıristiyan papazlar, İranlılar, Türkler, Araplar başta olmak üzere pek çok milletten insanlar görev almıştır. Dünyanın dört bir tarafından çeşitli ırk, dil ve din'den insan Beytü'l Hikme çatısı altında toplanarak, o güne kadar süre gelmiş insanlığın mirası olan, o eserler üzerinde hiçbir baskıya maruz kalmadan özgür bir şekilde çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar onları yeni keşiflere, çalışmalara götürmüştür.

Beytü'l Hikme'nin ilk dönemlerinde yapılan tercüme çalışmaları yetersiz ve tecrübesiz çevirmenler tarafından yapıldığı için, bir takım yanlış sonuçlara

götürmüştür. Bu da yanlış anlaşılmanın önünü açmıştır. Ancak zamanla dil konusunda kendini yetiştirmiş ve konulara hâkim olan çevirmenler yetişmiştir. Bununla birlikte yanlış tercüme edilen eserler düzeltilip, yerine doğrusu tercüme edilmiştir. Mütercimler çevirisini icra ettikleri, eserin tercümesini gerçekleştirirken herkesin anlayabileceği basit, akıcı ve karmaşık olmayan bir dil kullanmaya özen göstermişlerdir. Tercüme esnasında birebir tercümeden ziyade çevirisi yapılan kavramın Arapçadaki karşılığı bulunmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda verilmek istenilen anlam verilmeye çalışılmıştır. Arapça da karşılığı olmayan kavramlar için ise pek çok Arapça kavram türetilmiştir. Bu dönemde o kadar çok Arapçada yeni kavram türetilmiş ki, türetilen bu kavramlar daha sonra da başka dillere de geçmiştir.

O dönemde yapılan, çeviri çalışmaları kapsamında birçok dilden Arapçaya tercümelerin yapılması ve Arapça yeni sözcüklerin türetilmesi, Arapçanın bir bilim dili olmasını sağlamıştır. Bu şartlar altında, o dönemde yaşayan bilim insanlarının esere ulaşmak için sadece Arap dilini bilmesi yeterli geliyordu. Onlar için bilimin kapısını açan anahtarın adı Arapça idi.

Halifeler tercüme ve yeni çalışmaların aksamaması için devletin bütün imkânlarını, Beytül Hikme içerisindeki bilim insanları için, hem maddi hem de manevi her türlü seferber etmişlerdir. Bu kurum altında görev alan bütün bilim insanları yaptıkları çalışmalar karşılığında, çevirisini yaptıkları eserin önemine binaen ağırlıklarınca altınlarla ödüllendirilmişlerdir. Aynı zamanda saray hanedanından sayılmaları da onları toplum önünde saygı duyulması gereken insanlar olarak nitelendirilmelerini sağlamıştır. Verilen bu denli destek ve teşviklerle bilim insanları çağlarına ışık tutmuşlardır. Bu çerçevede, Türk-İslam felsefesi tarihi içerisinde, adından söz ettirmiş önemli filozoflar bu dönemde yetişmişlerdir.

Halifelerin sağladığı maddi manevi imkânın yanı sıra en önemli unsur, özgür düşünce ortamı içerisinde hiçbir baskıya maruz kalmadan istedikleri çalışmaları sürdürebiliyor olmalarıydı. Çünkü o dönemlerde bazı araştırmacıların görüşüne göre Batı, kilisenin etkisi altında olup en karanlık çağını yaşıyordu. Halkın büyük çoğunluğu okuma yazma bilmiyordu. Bu yüzden de kutsal kitapları İncili sadece toplumda papazlar ve belirli kimseler okuyabiliyorlardı. Bu durum karşısında kilise halkın okuma-yazma bilmemesinden faydalanmaktaydı. İncili kendine dayanak noktası göstermiş ve kendi çıkarları doğrultusunda insanları yönlendirerek korkutmaya ve bastırmaya çalışmışlardır. Bilimsel çalışma yaparak onlarla ters düşen bilim insanlarını, Engizisyon mahkemelerinde yargılamışlardır. Batıda böyle bir

dönemin yaşandığı şartlar altında, bilim insanları hiçbir korkuya ve bastırmaya uğramamak adına, Bağdat'a gelmişlerdir. Bağdat'ın bilimin merkezi olarak anılmasından sonra yine pek çok şehirlerden bilim insanları buraya gelmişlerdir.

Böyle imkânlarla donatılmış, geniş çaplı çalışmaların yapıldığı bu kurumda “Hüneyn b. İshak, Sabit b. Kurra, Kindi, Harezmi ve Şakiroğulları” gibi Türk-İslam felsefe tarihine ışık tutmuş, filozoflar yetişmiştir. Bilim ve felsefe odaklı pek çok çalışmaları ile bilim tarihinde isimlerinden söz ettiren filozoflar olmuşlardır. Bu bağlamda İslam felsefesi ilk ürünlerini bu çatı altında vermiştir.

Türk-İslam filozoflarının çalışmalarıyla ortaya koydukları felsefe eserleri neticesinde, İslam medeniyetinde sistematik felsefe ortaya çıkmıştır. Bu durum, İslam felsefesinin ilk ürünlerini vermesiyle beraber, İslam Medeniyetinde bilim insanlarının yanında filozofların da yer almasını sağlamıştır. İslam medeniyetinin bu iç dinamiklerinden beslenen, bu filozoflar tercüme ettikleri eserleri kendi kültürleriyle yoğurarak yeni çalışmalar ortaya çıkarmışlardır. Matematik, mantık, felsefe, fizik, astronomi, geometri, analitik geometri gibi pek çok bilim üzerinde tercüme gerçekleştiren, bunu geliştirmeye, yeni neticeler elde etmeye çalışmışlardır. Bu tercüme esnasında çözümsüz kalmış pek çok problem için de çözüm aranmıştır.

Türk-İslam filozoflarının bu denli çabaları, özgün çalışmaları ve yarattıkları etki, bilim tarihi içerisinde oryantalistler tarafından çarpıtmalara maruz kalarak görmezden gelinmiştir. Oryantalist düşünce, Doğu'yu öteki diye nitelendirerek, Batı'yı daha güçlü, akıllı olarak göstermeye çalışmıştır. Onlar bilim tarihi içerisinde, bilimin köklerinin Antik-Yunanda olduğunu söyleyip, Rönesans dönemi ile birlikte ise, bilimin gelişerek doruğa ulaştığını söylerler. Hâlbuki Batı'nın, Rönesans hareketinin ortaya çıkışında İslam Medeniyetinin rolü yadsınamaz derecede önemlidir. Çünkü Batı'nın Karanlık Çağdan uyanışı olan Rönesans'ı hazırlayan en önemli etken İslam Medeniyetinin tercüme çalışmaları ile Batı'da yok olmuş pek çok esere ev sahipliği yaparak, o eserleri bir nevi koruma altına almasıdır. Dahası bununla da yetinmeyip, bunlar üzerine sayısızca çalışmalar yaparak devraldıkları mirası daha ileri bir noktaya taşımışlardır. İslam Medeniyeti döneminde, Arapçaya tercüme edilen Antik-Yunan eserleri, Latin diline tekrar tercüme edilmiştir. Bu bağlamda Batı'nın bazı araştırmacıları tarafından Karanlık Ortaçağ olarak nitelendirilen dönemde Kilise tarafından yok edilen birçok Antik-Yunan eseri Arapçadan tekrar Latinceye kazandırılmıştır. Arapçadan Latinceye çeviri kapsamında sadece Antik Yunan eserleri tercüme edilmekle kalmayıp, Bunun beraberinde Türk-

İslam filozoflarının özgün çalışmaları da tercüme edilerek, Batı dünyasına girmiştir. Yapılan bu ve benzeri tercüme çalışmaları Rönesans hareketinin ortaya çıkışında önemli rol oynamıştır.

Bu bağlamda oryantalistler tarafından, İslam medeniyeti içerisinde gerçekleştirilen, Türk-İslam filozoflarının bilim ve insanlığa kattıkları bilimsel çalışmalar görmezden gelinmektedir. Oryantalistlere göre, Türk-İslam filozofları yaptıkları çalışmaları ile Yunan felsefesinin kopyası olmaktan öteye gidememiştir. Yeni bir çalışma yapmadıkları gibi hiçbir probleme de çözüm getirememişlerdir. Bir medeniyetin, kendinden önceki medeniyetlerin mirasına kendisini kapatmayıp, görmezden gelmeyerek üzerine çalışmalar yapması onu diğer medeniyetlerin kopyası ya da devamı yapmaz! Aksine İslam Medeniyetinin kendinden önceki İran, Hint ve Antik Yunan başta olmak üzere pek çok kanaldan beslendiğini gösterir. Bu çeşitlilik ise onu daha zengin bir medeniyet haline dönüştürür. Bu zenginlik, Türk-İslam filozoflarını kendi kültürleriyle harmanlayarak yeni keşiflere, çalışmalara götürmüştür.

Oryantalistlerin felsefe ve bilim tarihi içerisinde yarattıkları bu ve benzeri algıdan ötürü, Türk-İslam filozoflarının çalışmaları uzun zaman sonra ifade edilmiştir. O dönemde yaşamış olan Türk-İslam filozofları sadece içinde buldukları İslam medeniyetini etkilemekle kalmayıp, Batı dünyasında pek çok bilim insanını da etkilemişlerdir. Ancak bu Batılı bilim insanlarının pek çoğu, Türk-İslam filozoflarının çalışmalarını okumalarına, etkilenmelerine hatta kitaplarında onların görüşlerine birebir yer vermelerine rağmen isimlerini geçirmemişlerdir. O dönemde oryantalist tavırdan ötürü Batı dünyasında İslam Medeniyetine ait çalışmaların isimlerinin pek zikredilmemelerinden kaynaklı bu durum, görmezden gelinmiştir. Örneğin Descartes'in yaptığı çalışmalardan bazıları Sabit b. Kurra ile benzerlikler içermektedir. Ancak Descartes, eserlerinde böyle bir bilgiye yer vermemiştir, tıpkı Bin Sina ve Gazali ile ilgili benzerliklerine yer vermediği gibi. Bu ve bunun gibi pek çok örneğinin olduğunu tezimizde ifade ettik. Böylelikle anlaşılıyor ki Türk-İslam Medeniyeti, Batı'nın ne kopyası ne de devamı niteliğindedir. Ortaya koyduğu çalışmalar ve verdiği eserlerle, İslam Medeniyeti kendi özgün eserlerini ortaya koyarak, bir dönemi aydınlığa çıkararak zirveye ulaştırmıştır.

Şimdiye kadar ele aldığımız konular doğrultusunda görülüyor ki Türk-İslam Medeniyeti kendini hiçbir tesire kapatmamıştır. Çünkü kendi iç dinamiklerinde araştırma, okuma ve çalışma olan bir Medeniyet, kendini diğer medeniyetlerden

soyutlayamaz. Beytü'l Hikme'nin kurulduğu dönemde, Müslüman bilim insanları kendilerine gelinceye kadarki bütün medeniyetlerin miraslarından beslenerek kendi özgün medeniyetlerini ortaya çıkarmışlardır.

Bugün dünyada İslam Medeniyetinin içinde bulunduğu durum göz önüne bulundurulduğunda, Beytü'l Hikme'nin kurulduğu 800'lü yıllarda yapılan tercüme ve çalışmalar, Türk-İslam medeniyetine altın çağını yaşatmıştır. Bizlerde bugün Türk-İslam Medeniyeti içerisinde yaşan fertler olarak üstümüze düşen görevleri getirdiğimiz takdirde ikinci bir 'Altın Çağın' yaşanmamasının önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Tıpkı bizden önce İslam Medeniyetinde yaşamış, Türk-İslam filozofları gibi bizde bilim, felsefe, mantık, matematik, astronomi, geometri, analitik geometri ve 21. yüzyılın diğer bilimlerinde, bizlerden daha ilerde olan toplumlarda bulunan eserleri ve gelişmeleri takip edip, gerekirse yeni bir tercüme hareketi başlatıp en kısa üzerinde çalışmalar yapmalıyız. Türk-İslam medeniyetinin eski ihtişamını kazanmasını ise tüm toplum olarak yapılacak çalışmalar ile gerçekleştirebiliriz. Toplumda bilim insanlarının farklı diller öğrenmeleri teşvik edilmelidir. Dönemin önemli çalışmaları tercüme edilip, bu çalışmalar doğrultusunda bilim insanları kendi özgün, nitelikli eserlerini ortaya koymalıdır. Bunlar Türk-İslam medeniyetinin tekrar o eski ihtişamlı günlerine dönüşünün ilk adımları olacaktır. İkinci olarak oryantalistler tarafından 21. yüzyılda hala İslam Medeniyeti üzerinde pek çok algı yaratılmaktadır. Müslümanlar barbar, geri kafalı ve bilimin düşmanı olarak göstererek, İslam Medeniyetinin hiçbir zaman bilimin merkezi olamayacağı algısı yaratılmıştır. Hâlbuki İslamiyet bilimin karşısında duracak bir din olsa idi bizler bugün İslam Medeniyetinin altın çağından bahsedemeyecektik. İslam dini hiçbir zaman bilimin önünde engel olmamıştır. Aksine Müslümanları hem Kuran-Kerim'de hem de hadisler aracılığıyla bilime, araştırmaya ve çalışmaya yönlendirmiştir. Kaldı ki Kuran'da birçok ayette akıl vurgusu yapılmakta ve akıl sahiplerine hitap edilmektedir. Bu algıyı değiştirmeye ise öncelikle kendi toplumumuzdan başlamalıyız. İslam Medeniyeti içerisinde bulunan bireyleri kendi buldukları medeniyetin tarihini araştırmaya yönlendirerek, bu algıyı değiştirmeliyiz. Daha sonra top yekûn bir şekilde dünya üzerinde yaratılan algıyı yıkmalıyız. Bu ise daha fazla çalışıp daha fazla üreterek mümkün olabilir. İslam ve bilim karşıtlığı gibi bir tartışmanın içine çekilmek Türk-İslam düşünce geleneğini kısır bir hale getirmekte, bunun ise elbette sosyal, siyasal ve ekonomik sonuçları bütün Türk-İslam coğrafyasını etkilemektedir. Türk-İslam medeniyeti içerisinde var olan tüm bireyler üzerine düşen görevi yaptığı

takdirde, tıpkı Beytü'l Hikme ve sonrasındaki dönemde olduğu gibi, tekrar bir altın çağ yaşanmaması için önümüzde hiçbir engel yoktur.

KAYNAKÇA

- Acar, C.(2017). “Dört Halife Dönemi Fetihlerinin Arka Planına Dair Bazı Mülahazalar”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergisi*, Cilt(6): 2038-2057.
- Avcı, N.(2000). “İslam dünyasında Kütüphaneciliğin Doğuşu ve İlk örnekleri (Beytü'l Hikme' den Darü'l Hikme' ye)”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt(1): 5-14.
- Arslan, A. (1999). *İslam Felsefesi Üzerine*. Vadi Yayınları, Ankara.
- Bayraktar, M. (2017a). *İslam Felsefesine Giriş*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Bayraktar, M. (2017b). *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Bedevisi, A.(2002). *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü*. (Çev. M. Tan), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Bolay, S.H.(1990). *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Bouamrane, C.(1984). “Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişmesi”. (H.Şimşek). *İstem*, Cilt(14): 383-396.
- Bozkurt N. (2018). “Me'Mun”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt(29):104.
- Cevizci, A. (2015). *Felsefe Sözlüğü*. Say Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefe Tarihi*. Say Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2001). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. Asa Kitapevi, İstanbul
- Corbin, H(2017). *İslam Felsefesi Tarihi Başlangıçtan Bin Rüşt'ün Ölümüne*. (Çev. H. Hatemi), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çalışkan Akçetin, N. (2018). *Felsefi Düşüncenin İslam Dünyasındaki Yansımaları*. Hiper Yayın. İstanbul.
- Çeçen K. ve Bir A. (1992). “Benimusa”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt(5):450-451.
- Dağbaşı, G(2013). “Abbasi Dönemi Çeviri Faaliyetleri”. *Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, Cilt(27): 177-187.
- Demircan, A. (2013). “H.z. Ali İktidarı Döneminde İslam Toplumunda Siyaset”. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt(1): 173-190
- Demirci, M.(2016). *Beytü'l Hikme*. İnsan yayınları, İstanbul.

- Demirci, M. (2006).“*Helen Bilim ve Felsefesinin İslam Dünyasına İntikalinde/Tercümesinde Harranlı Sabilerin Rolü*”. I.Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu. 28-30 Nisan 2006, Şanlıurfa.
- Demirpolat, E.(2004). “Benu Musa (Şakiroğulları)’nın İlmî ve Felsefî Etkinlikleri”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 9(1): 69-78.
- Doğrucan, A.(2009). “Ortaçağ Batı Düşüncesinin İnsanın Özgürlüğünü Kısıtlamasına Tepki Olarak Ortaya Çıkan Modern Düşüncece İnsanın Özgürlüğü”. VII. Ulusal Sempozyumu Toplum, Bilim ve Etik Değerler. 08-11 Eylül 2009, İzmir, s.387-401.
- En-Neşşar, A.S.(199). *İslam’da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*.(Çev. O. Tunç), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Erdem, G.(2013).“*İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü’l Hikme*”,*cilt(16) sayı:42: 57-77*.
- Fahri, M. (2014). *İslam Felsefesi Kelamı ve Tasavvufuna Giriş*. (Çev. Ş. Filiz), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Faruk, Ö.(1974). “*Abbasi Halifesi Mehdi Dönemi(169-185/775-785) Üzerine Bazı Mülâhazalar*”.(Çev. M. Ümit). Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt(3):203-214.
- Fazlıoğlu İ. (2008). “*Sabit b. Kurre*”. *TDV İslam Ansiklopedisi*”, Cilt(35):353-356.
- Gutas, D.(2003). *Yunanca Düşünce, Arapça Kültür; Bağdat’ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi Ve Erken Abbasi Toplumu*. (Çev. L. Şimşek), Kitapyayinevi, İstanbul.
- Gün, D. (2014). “*Bilimsel Gelişmenin Temelindeki Doğu-Batı Etkileşimi*”, Memleket Siyaset Yönetim(MSY), Cilt(9) sayı 22: 263-293.
- Hitti, Ph.(2011). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. (Çev. S. Tuğ), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İpek, M.S(2017). “*Birinci Abbasi Döneminde (750-847) Kitabet- Siyaset İlişkisi*”, Akademik sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt(61):323-334.
- Kanar, Y.(2017). *Abbasi Devrimi, Bağdat ve Beytü’l Hikme*. Mahya Yayıncılık 54, İstanbul.
- Karaman, H.(2012). “*İslam Felsefesinin Özgünlüğü*”. A, Çetinkaya(Ed). İslam Felsefesi Tarihi. Grafiker Yayınları, Ankara, s.233-252.
- Karlığa, B. (2004).*İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*. Kitap evi, İstanbul.

- Katipoğlu H. ve Kutluer İ. (1998). “*Hüneyn b. İshak*”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt(18):337-380.
- Kutluer, İ.(2000). “*İlim*”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt(22):109-114.
- Kaya, M. (1992). “*Beytü'l Hikme*”. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt(6): 88-90.
- Kindi, E.(2015). *Felsefi Risaleler*. (Çev. M. Kaya), Copright Yayınları, İstanbul.
- Kocabaş, O (2017). *Bağdat Hikmet Evi Bilim Tarihi Serisi III*. ESAGEV - Ekonomik ve Sosyal Düşünce Araştırma Geliştirme Vakfı, Ankara.
- Koçhan M. Ve Kılıç M.F. (2017). “*Matematik, İhvân-ı Safâ Felsefesinin Dayandığı Aksiyomatik Zemin midir?*”. Artuklu Akademi, Cilt 4(2): 77-95.
- Köprülü, F.(1984). *İslam Medeniyeti Tarihi*. Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Nasr, S.H. ve Leaman, O.(2007). *İslam Felsefesi Tarihi 3*. (Çev.Ş. Öçal ve H.T. Başoğlu), Açılpkitap, İstanbul.
- Nasr, S.H.(2006). *İslam ve Bilim*.(Çev. İ. Bosnalı). İnsan Yayınları, Ankara.
- Nedim, M(2017). *Fihrist*. Çıra Yayınları, İstanbul
- Özel, H.(2017). “Birinci Abbasi Devleti Döneminde Arapça İslami Bilginlerin Avrupa’ya Taşınmasında Tercüme Faaliyetlerinin Rolü”. *Akademik sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt(28): 412-430.
- Öztürk, M.(2013). “H.z. Ali Dönemi Siyasi ve Fıkhi Gelişmelerin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt(1):82-103.
- Leaman, O.(2014). *İslam Felsefesi Giriş*. (Çev. Ş. Öçal ve M. Özdemir), Hece Yayınları, Ankara.
- Özalp, H.(2012). “*İslam Felsefesi'nin Batı'daki Yansımaları- Arapça'dan Latinceye*”. A, Çetinkaya(Ed). *İslam Felsefesi Tarihi*. Grafiker Yayınları, Ankara, s.255-278.
- Salıba, G.(2015). *İslam Bilimi ve Avrupa Rönesansının Oluşumu*. (Çev. G. Aksoy), Mahya Yayıncılık 3, İstanbul.
- Sarikavak, K.(2006). “*Sabit Kurra'nın İslam bilim ve Felsefesinin Oluşumundaki Yeri ve Önemi*”. I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu. 28-30 Nisan 2006, Şanlıurfa.
- Sezgin, F. (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik*. Cilt1.(Çev. A. Aliy), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.ş. Yayınları, İstanbul.

- SOLTANMURADOV, G.(2003). “Eski Merv Çevresine Kültür Felsefesi Açısından Bir Bakış”. *Dergi Park*, Cilt(27): 01-17.
- Starr, F.(2019). *Kayıp Aydınlanma Arap Fetihlerinden Timur’a Orta Asya’nın Altın Çağı*. (Çev. Y. İnanç), Kronik Yayınları, İstanbul.
- Taa'mneh, Q. (2006). “*Meşhur İslam Bilgini Sabit B. Kurra*”. (Çev. M. Dilek ve H. Özbek). I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu. 28-30 Nisan 2006, Şanlıurfa.
- Topdemir, H.G. (2014). *Türk Düşünce Tarihi. Atatürk Kültür Merkezi Yayını*, Ankara.
- Ülken, H.Z.(2009). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H. (1967). *İslam felsefesi Eski Yunan’dan Çağdaş Düşünceye Doğru*. Ülken Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H. (2015). *İslam düşüncesi “türk düşüncesi tarihi araştırmalarına giriş”*. Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- YASA, Ş. Alpaslan (2008-2).“*Beytülhikme Muhitinde Tercüme Teorisi*”. 38. ICANAS
- Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongre10-14 Eylül 2007, Ankara, s.419-434.

İnternet Kaynakları

- <https://kuran.diyinet.gov.tr/tefsir/Alak-suresi/6107/1-5-ayet-tefsiri>(15.04.18)
- Aliy, A.,”*İslam Bilim Tarihine Genel bir bakış*”.
- <http://www.hendesedergisi.com/yazardetay/15-41-islam-bilim-tarihine-genel-bir-bakis.aspx>(16.05.2019)
- Bayraktar, H.,“*İslam Medeniyetinin Bilim ve Teknolojiye kattıkları*”.
- http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/bilim_ve_teknoloji/fuat_sezginin_g%C3%B6r%C3%BCsleri.asp(16.05.2019)
- <https://kuran.diyinet.gov.tr>, Yunus:100(28.06.19)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	EYLEM ASLAN
Doğum Yeri – Tarihi	BİRECİK-1993
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	BİRECİK/ŞANLIURFA ATATÜRK LİSESİ
Lisans Diploması	AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Proje Konusu	Şanhurfa'da Aşiretlerin Sosyal Hayata Etkileri
Tez/ Dönem Projesi Konusu	Türk- İslam Felsefesinde Beytü'l Hikme Önemi ve Felsefe Çalışmaları
Yabancı Dil / Diller	İNGİLİZCE
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	MURATPAŞA/ANTALYA 75.YIL CUMHURİYET ANADOLU LİSESİ
Projeler	Tübitak Ortaöğretim Öğrencileri Arası Araştırma Projeleri Yarışması